Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Geschiedenis van het bisdom Utrecht van 1281 tot 1305

https://hdl.handle.net/1874/280178

1923

GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM UTRECHT

VAN 1281 TOT 1305

J. W. BERKELBACH VAN DER SPRENKEL

A. qu.
192

GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM UTRECHT VAN 1281 TOT 1305

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT
1290 6487

GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM UTRECHT
VAN 1281 TOT 1305

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR IN DE LETTEREN EN WIJSBEGEERTE AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT, OP GEZAG VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS Mr J. C. NABER, HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID, VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAT DER UNIVERSITEIT, TEGEN DE BEDENKINGEN VAN DE FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE TE VERDEDIGEN OP VRIJDAG 11 MEI 1923, DES NAMIDDAGS TE DRIE UUR, DOOR **JAN WILLEM BERKELBACH VAN DER SPRENKEL**, GEBOREN TE GOUDA

P. DEN BOER
SENATUS VETERANORUM TYPOGRAPHUS ET LIBRORUM EDITOR
UTRECHT MCMXXIII

Deze studie verschijnt tevens als deel IX der Bijdragen van het Instituut voor Middeleeuwsche Geschiedenis der Rijks-Universiteit te Utrecht, uitgegeven door Prof. Dr. O. Oppermann.

AAN MIJN ZUSTER

Het beeindigen van mijn academiese studie biedt mij de gelegenheid U, Hoogleraren in de Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte, te danken voor wat ik van U mocht leren tijdens mijn studietijd. Aan Uw colleges, Hooggeleerde Kernkamp, de Vooys, Frantzen en Niermeyer ben ik veel verschuldigd, terwijl ik de welwillendheid en steun, die ik steeds van U mocht ondervinden, niet zal vergeten.

In het bizonder geldt dat U, Hooggeleerde Oppermann. Van het begin af heeft Uw belangstelling mijn studie begeleid, steeds hebt gij mij met raad en daad ter zijde gestaan. Ik dank U voor Uw onderwijs — ik dank U vooral voor Uw voortdurende hulp en voorlichting bij het vervaardigen van mijn dissertatie. Ik hoop dat gij U over mij als Uw leerling nooit zult behoeven te schamen.

Met de grootste voorkomendheid waren de rijksarchivaris in de provincie Utrecht, Dr. K. Heeringa, en de archivaris der gemeente, Mr. W. C. Schuylenburg, evenals de ambtenaren van Rijks- en Gemeente-archief, mij steeds behulpzaam tijdens het schrijven van dit proefschrift. Tevens past mij een woord van grote dank aan de Ridderlijke Duitsche Orde Balye van Utrecht en haar secretaris Mr. A. baron Schimmelpenninck van der Oye van Hoevelaken, voor de toestemming mij gegeven, in het archief der Orde kennis te nemen van enkele originele stukken.

Ook aan de bibliothecaris der Rijksuniversiteit, Dr. A. Hulshof, en aan zijn voorganger, de Heer J. F. van Someren, heb ik grote verplichtingen, evenals aan de ambtenaren der Universiteitsbibliotheek.

Als laatste van mijn clubgenoten verlaat ik de Utrechtse academie. Een onvergetelike studententijd ligt achter ons, maar vóór ons een leven, waarin onze vriendschap blijven zal.

INHOUD.

Bldz.

INLEIDING . . . . . 1—5

HOOFDSTUK I . . . . . 6—37

De bronnen.

Kronieken 6
Oorkonden 7
1. Jan van Nassau 8
2. Jan van Sierck 13
3. Willem van Mechelen 24
4. Stad Utrecht 31

HOOFDSTUK II . . . . . 38—54

Het Sticht in de laatste jaren van Jan van Nassau 1281—1290.

HOOFDSTUK III . . . . . 55—69

Jan van Sierck 1291—1296.

HOOFDSTUK IV . . . . . 70—100

Willem van Mechelen 1296—1301.

1. Holland en Utrecht tot de vrede van Vere (1296—1297) 70
2. De voorbereiding van de crisis (1296—1298) . . . 79
3. De strijd in het Sticht (1298—1301) 90

HOOFDSTUK V . . . . . 101—124

Gui van Avesnes 1301—1305.

1. Het Sticht onder de bisschop (1301—1304) . . . 101
2. De gildenbrief (1304) 107
3. Het herstel van het bisschoppelik gezag (1304—1305) 120

BESLUIT . . . . . 125—126

AANHANGSEL . . . . . 127—131

Jan van Nassau's aflaatbrief van 1288, September 8.

BIJLAGE . . . . . 132—137

LIJST DER GEBRUIKTE WERKEN, WAARVAN DE TITELS IN AFGEKORTE VORM VOORKOMEN.

Ann. Gand. = Annales Gandenses.

Bresslau, Urkundenlehre = H. Bresslau, Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italiën, 2te Auflage, Leipzig 1912.

Brom = G. Brom, Regesten van oorkonden betreffende het Sticht Utrecht (694—1301), Utrecht 1908.

Brom Bull. = G. Brom, Bullarium Traiectense, Haga-Comitis 1891.

Bronn. Kerk. Rechtspr. = J. G. C. Joosting en S. Muller Hzn., Bronnen voor de Geschiedenis der Kerkelijke Rechtspraak in het Bisdom Utrecht in de Middeleeuwen (Werken der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het Oude Vaderlandsche Recht 2de reeks nrs 8, 11, 14, 16, 17 en 19). 's Gravenhage 1906—1919.

Bijdr. Med. H. G. = Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht, Utrecht 1877 en volgg.

Cod. dipl. H. G. = Codex diplomaticus Neerlandicus uitgegeven door het Historisch Genootschap als boven, Utrecht 1848—1862.

Comm. Roy. Hist. 3, XII; 5, VIII = Compte Rendu des séances de la Commission Royale d'Histoire ou Recueil de ses Bulletins, 3me série, tome XII; 5me série, tome VIII, Bruxelles 1871; 1898.

Digard, Régistres = Les Régistres de Boniface VIII, publiés par G. Digard, M. Faucon et A. Thomas. (Bibliothèque des Ecoles françaises d'Athènes et de Rome, 2e série IV). Paris 1884—1921.

Enklaar = D. Th. Enklaar, Het landsheerlijk bestuur in het Sticht Utrecht aan deze zijde van den IJsel gedurende de regeering van bisschop David van Bourgondië. (Bijdragen van het Instituut voor Middeleeuwsche Geschiedenis der Rijks-Universiteit te Utrecht VIII). Utrecht 1921.

Fruin, Verspr. Geschr. = Robert Fruin's Verspreide Geschriften, 's Gravenhage 1900—1905.

Funck-Brentano = F. Funck-Brentano, Philippe le Bel en Flandre, Paris 1896.

de Geer = J. J. de Geer van Oudegein, Monumenta ordinis militiae Hospitalis Theutonicorum Jerosolimitani baliviae Traiectensis, Traiecti ad Rhenum 1871.

Gilden van Utrecht = J. C. Overvoorde en J. G. C. Joosting, De Gilden van Utrecht. (Werken der Vereeniging Oud-Vaderlandsch Recht, 1ste reeks, no. 19). 's Gravenhage 1897.

Gosses-Japikse = I. H. Gosses en N. Japikse, Handboek tot de Staatkundige Geschiedenis van Nederland, 's Gravenhage 1920.

Heda = Wilhelmus Heda, De Episcopis Ultrajectinis, ed. A. Buchelius, Ultrajecti 1643.

Hegel, Städte und Gilden = K. Hegel, Städte und Gilden der Germanischen Völker im Mittelalter, Leipzig 1891.

Hofman, Willem Berthold = J. H. Hofman, Willem Berthold, 1296—1301, bisschop van Utrecht. (Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht, XXVI 325—450). Utrecht 1900.

Knipping = R. Knipping, Die Regesten der Erzbischöfe von Köln im Mittelalter. (Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde XXI). Bonn 1901—1913.

Lacomblet = Th. J. Lacomblet, Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins, Düsseldorf 1840—1858.

Löhr, Grossarchidiakonat Xanten = J. Löhr, Die Verwaltung des Kölnischen Grossarchidiakonates Xanten am Ausgange des Mittelalters. (Kirchenrechtliche Abhandlungen, herausgegeben von U. Stutz LIX—LX). Stuttgart 1909.

van Mieris = F. van Mieris, Groot Charterboek der graaven van Holland, van Zeeland en Heeren van Vrieslant, Leyden 1753—1756.

Muller, Inleiding = De Middeleeuwsche Rechtsbronnen der Stad Utrecht, uitgegeven door Mr. S. Muller Fzn. Inleiding. (Werken der Vereeniging Oud-Vaderlandsch Recht, 1ste reeks no. 3). 's Gravenhage 1885.

Muller, Jaarstijlen = S. Muller Fzn., De Jaarstijlen in het Sticht Utrecht gebruikt voor het Synodaalbesluit van 1310. (Verslagen en mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde, 4de reeks, VII). Amsterdam 1906.

Muller, Rechtsbronnen. I = De Middeleeuwsche Rechtsbronnen der Stad Utrecht, uitgegeven door Mr. S. Muller Fzn., I. (Werken der Vereeniging Oud-Vaderlandsch Recht 1ste reeks no. 3). 's Gravenhage 1883.

Muller, Schetsen = S. Muller Fzn., Schetsen uit de Middeleeuwen, 2de Bundel, Amsterdam 1914.

Muller Hzn., Kaart = S. Muller Hzn., Het Bisdom Utrecht in 1560. (Kaart behoorend bij no. 17, 2de Reeks der Werken van de Vereeniging Oud-Vaderlandsch Recht). 's Gravenhage 1919.

Nijhoff = I. A. Nijhoff, Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland, Arnhem 1830—1875.

O. B. = L. Ph. C. van den Bergh, Oorkondenboek van Holland en Zeeland, Amsterdam-'s Gravenhage 1866—1873.

O. B. Suppl. = J. de Fremery, Oorkondenboek als voren, Supplement, 's Gravenhage 1901.

Obreen, Floris V = H. Obreen, Floris V, graaf van Holland en Zeeland, Heer van Friesland, 1256—1296. (Recueil de travaux publiés par la faculté de philosophie et lettres de l'Université de Gand 34). Gand 1907.

Obreen II = H. Obreen, De eerste jaren na den dood van Floris V II. (Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde 5e reeks, II, 27—52). 's Gravenhage 1915.

Oppermann, Floris V = O. Oppermann, Holland unter Graf Florens V 1256—1296. (Studium Lipsiense, Ehrengabe für Karl Lamprecht, 100—121). Berlin 1909.

Oppermann, Untersuchungen II = O. Oppermann, Untersuchungen zur Nordniederländischen Geschichte des 10 bis 13 Jahrhunderts II. (Bijdragen van het Instituut voor Middeleeuwsche Geschiedenis der Rijks-Universiteit te Utrecht IV). Utrecht 1921.

Oppermann, Utrecht = O. Oppermann, Untersuchungen zur Geschichte von Stadt und Stift Utrecht, vornehmlich im 12 und 13 Jahrhundert II. (Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst XXVIII 155—243). Trier 1909.

Pols = M. S. Pols, Graaf Jan I van Holland. (Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde 3de reeks X, 2de paginering 1—45). 's Gravenhage 1899.

Reg. Bissch. = S. Muller Fzn., Regesten van het archief der Bisschoppen van Utrecht (722—1528). Utrecht 1917—1919.

Reg. Hannonensia = P. L. Muller, Regesta Hannonensia, lijst van oorkonden betreffende Holland en Zeeland 1299—1345, die in het charterboek van van Mieris ontbreken, 's Gravenhage 1882.

Reg. Imp. VI = O. Redlich, Die Regesten des Kaiserreichs unter Rudolf, Adolf, Albrecht, Heinrich VII 1273—1313, 1ste Abtheilung, Innsbrück 1898.

Reg. S. Pieter = S. Muller Fzn., Regesten van het kapittel van St Pieter, Utrecht 1891.

Reg. Stad = S. Muller Fzn., Regesten van het archief der stad Utrecht, Utrecht 1896.

Rymer = Th. Rymer, Foedera, conventiones, litterae inter reges Angliae et alios quosvis Principes habita, ed. A. Clarke et Fr. Holbrooke, Londini 1816—1830.

Sloet = L. A. J. W. baron Sloet, Oorkondenboek der Graafschappen Gelre en Zutfen tot 1288, 's Gravenhage 1872—1876.

U. B. Lübeck = Urkundenbuch der Stadt Lübeck, Lübeck 1843—1905.

Warnkönig-Gheldolf = L. A. Warnkönig, Histoire de Flandre, traduite par A. E. Gheldolf, Bruxelles 1835—1851.

Wauters, Jean I = A. Wauters, Le duc Jean I et le Brabant sous le règne de ce prince (1267—1294). (Mémoires Couronnés et autres Mémoires publiés par l'Académie Royale des sciences, des lettres et des beaux Arts de Belgique, XIII). Bruxelles 1862.

Willems, Brabantsche Yeesten = De Brabantsche Yeesten door Jan de Klerk van Antwerpen, uitgegeven door J. F. Willems. (Collection de Chroniques belges inédits). Bruxelles 1839.

Willems, van Heelu = Rijmkronijk van Jan van Heelu, uitgegeven door J. F. Willems. (Collection de Chroniques belges inédits). Bruxelles 1836.

Winkelmann, Acta = E. Winkelmann, Acta Imperii inedita seculi XIII et XIV. Urkunden und Briefe zur Geschichte des Kaiserreiches und des Königreiches Siziliën. Innsbrück 1885.

Wstinc = Hugo Wstinc, Het rechtsboek van den Dom van Utrecht, uitgegeven door S. Muller Fzn. (Werken der Vereeniging Oud-Vaderlandsch Recht, 1ste Reeks no. 18). 's Gravenhage 1895. (Bij citaten uit dit boek wordt steeds caput, paragraaf en daarna de pagina in Mullers uitgave vermeld).

Bij het aanhalen van ongedrukte stukken zijn de volgende afkortingen gebruikt:

D (O), R. A. Utrecht = Archief van het kapittel ten Dom (van Oudmunster), Rijksarchieven in de provincie Utrecht.

G. A. Utrecht = Archief der Gemeente Utrecht.

Suppl. = P. J. Vermeulen, Supplement-catalogus der charters in de Rijksarchieven in de provincie Utrecht, 1301—1320 (ongedrukt).

INLEIDING.

De Noord-Nederlandse geschiedenis begint in de dertiende eeuw. Niet de geschiedenis van de Noordelike Nederlanden: de geschiedenis van deze landen begint in de tijd, waartoe de oudste hier gevonden overblijfselen behoren. Maar tot in de dertiende eeuw toe behoren de Noordelike Nederlanden in een groter verband: wat hier geschiedt maakt deel uit van de geschiedenis van het Romeinse, het Frankiese, het Duitse Rijk, waarvan dit land een onderdeel vormt. De ontwikkeling van Holland en Utrecht, wanneer deze zich als aparte gebieden beginnen af te tekenen, is de ontwikkeling van een willekeurig graafschap of bisdom uit het Duitse Rijk — toevallig wat in een uithoek gelegen, maar zonder enige pretensie op een bizondere plaats in de historie.

De dertiende eeuw — de eeuw waarin het Rijk zijn gezag inboet, vooral in het Noorden en Westen — ziet het begin van een Noord-Nederlandse geschiedenis. Niet alsof vanaf het ogenblik, dat de band met het Rijk losser werd, de hier gelegen territoria zich op enigerlei wijze aaneen gingen sluiten — tot de Tachtigjarige Oorlog toe vormen de „Noordelike Nederlanden" niet meer dan een geografies begrip. Maar die staatjes, die zich na de Opstand tegen Spanje gezamenlik een plaats als gemenebest in Europa zullen verwerven, beginnen langzamerhand een eigen karakter te verkrijgen. Het verdwijnen van het Rijksgezag geeft andere machten de gelegenheid zich in deze afgelegen delen van het Rijk te laten gelden. In het ene territorium is dat duideliker zichtbaar dan in het andere: Gelre houdt het verband met het Rijk altijd veel sterker dan Holland, maar merkbaar is de werking van buitenlandse invloeden overal. Als typering van de Noord-Nederlandse geschiedenis in de Middeleeuwen zouden wij kunnen overnemen de typering door Japikse van de periode 1748—1840 gegeven: „Neder-

land onder overwegend buitenlandschen invloed" [1]). Mits wij bij „Nederland" niet aan iets als „Verenigde Nederlanden" denken.

„Buitenlandse invloed" — dat wil zeggen invloed van de machten, die in West-Europa strijden om de heerschappij: Frankrijk en Engeland. Naarmate het Duitse Rijk op de achtergrond raakt, trachten beide staten zich in het Rijksgebied steun te verwerven: beurtelings overwegen Franse en Engelse invloed. Deze geven aan de territoria hun eigenaardige ontwikkeling, en zo is het verdrag, waarbij Willem I van Holland Jan zonder Land huldigt als zijn leenheer, in zekere zin te beschouwen als het begin van de Noord-Nederlandse geschiedenis [2]). Deze geschiedenis zelf is de West-Europese politiek, de strijd van Frankrijk en Engeland, in een bolle spiegel gezien: de Nederlandse staatjes zijn de voorposten van beide partijen, soms in strijd, soms slechts elkaar in het oog houdend, maar handelend in verband met en op bevel van het hoofdkwartier.

Deze tegenstelling is echter niet de enige, die de Nederlandse geschiedenis beheerst. Naast de politieke antithese Frankrijk-Engeland staan een staatsrechtelike en een economiese.

De staatsrechtelike is die tussen het Germaanse principe van de in de „Genossenschaft" zich verenigende vrije persoonlikheden en het Romeinse, dat een allen omvattende almachtige staat scheppen wil.

De economiese tegenstelling is bezig zich te vormen. Tegenover de koopmansgilden, die gezamenlik hun kleine zaken drijven, komt de groothandel, die met wijdvertakte bankiershuizen werkt. Modern uitgedrukt: tegenover de conservatieve onderlinge bescherming komt de vrijhandel.

In hoofdzaak kunnen wij zeggen, dat deze drie tegenstellingen samen vallen — mits men de zaken niet op de spits drijft. Het koopmansgilde en de Germaanse „coniuratio" behoren bijeen: het verband der samenwerkende vrije kooplieden. Evenzo de allen-omvattende staat en het kapita-

1) Gosses-Japikse 308 sqq. 2) 1213, Maart 29, O. B. I 232.

lisme: slechts bij goed-geordende grote organisaties, hoe groter hoe beter, is het internationale bankwezen mogelik.

Aan deze zijde staat Engeland, hoewel zelf evenmin een kapitalisties land als het nog sterk-feodale Frankrijk. Maar door zijn nauwe betrekkingen met de Curie sinds de dagen van Hendrik III heeft Engeland geleerd met de middelen van het moderne kapitalisme te werken. Vanzelf sluit het zich daardoor aan bij de twee Zuid-Nederlandse staatjes, waar het kapitalisme in deze tijd reeds is ingeburgerd, bij Vlaanderen en Brabant. Waar wij in het Noorden het bankwezen vinden, staat het met Vlaanderen in relatie.

De strijd dezer krachten na te gaan in een beperkte periode en op een bepaald gebied is het doel van ons onderzoek. Dat naast de grote allerlei kleine, als dynastieke en persoonlike, factoren in het spel zijn, spreekt vanzelf. De gegeven tegenstellingen noemen slechts de grote lijnen, waarlangs wij willen trachten de Utrechtse geschiedenis van deze jaren te schetsen.

Utrecht leent zich uitstekend als terrein van onderzoek. Daar is de staatsrechtelike tegenstelling, evenals de economiese, duidelik merkbaar. Tot 1280 is dit reeds onderzocht in een vroeger-verschenen studie [1]. De daarin aangegeven lijnen willen wij voortzetten tot 1305.

De jaren 1279 en 1280 zijn mijlpalen in de Utrechtse geschiedenis. Na een kortstondige overwinning tijdens de opstand van de Kennemer boeren heeft het Germaans-conservatieve element, dat zijn uitdrukking vindt in de raadspartij, het onderspit moeten delven: met hulp van de bankier Lambrecht de Vriese heeft de graaf van Holland, Floris V, zich van de stad meester gemaakt en de macht der schepenen versterkt. Ook het bisdom heeft Floris in zijn macht gekregen: door zijn ministerialen in het nauw gebracht en financieel van Holland afhankelik, heeft de elect Jan van Nassau alle inkomsten van het Sticht aan de graaf

---

1) O. Oppermann, Untersuchungen zur Geschichte von Stadt und Stift Utrecht (Westdeutsche Zeitschrift XXVII en XXVIII, Trier 1908 en 1909).

verpand [1]). Met een machteloos bisdom en een onderworpen stadsraad begint onze periode. Voorgoed beslist is de strijd echter niet: eerst 1305 brengt een vrede tussen de partijen, de gildenbrief. Met de bevestiging van deze stedelike constitutie door de bisschop is een eindpunt bereikt. De gildenbrief vormt de basis voor een verdere ontwikkeling van de stad Utrecht.

Als uitgangspunt van ons onderzoek namen wij het boven aangehaalde artikel. Over de te behandelen periode der Utrechtse geschiedenis strekt zich het artikel van Muller over Jan van Nassau uit, terwijl J. H. Hofman: „Willem Berthold" een van de door ons te bespreken bisschoppen behandelt. Aan deze beide studies konden wij hier en daar iets ontlenen.

De politieke geschiedenis der omliggende staten en staatjes is in verschillende monografiën behandeld.

Voor Holland hadden wij in Oppermann: „Holland unter Graf Florens V" een leidraad, in Obreen: „Floris V" een uitvoerige geschiedenis van de jaren vóór 1296.

De Zuid-Nederlandse geschiedenis is behandeld door Wauters in zijn „Jean I, duc de Brabant" en door Funck-Brentano in „Philippe le Bel en Flandre". Vooral dit laatste werk, hoewel min of meer een lofrede op de Franse koning, is te beschouwen als het standaardwerk over Vlaanderen in onze periode.

Op verdere litteratuur op dit gebied maken wij ter plaatse opmerkzaam.

De rechtstoestanden in de stad Utrecht zijn geschetst door Muller in zijn „Inleiding op de rechtsbronnen der stad Utrecht". Hoewel voornamelik betrekking hebbende op latere tijden, behandelt dit belangrijke werk ook in het kort de rechtstoestanden in Utrecht vóór 1305.

De bronnen, waaruit ons verhaal, chronologies naar de

---

1) 1279, Juli 26 en 1281, Jan. 24, Brom 1935 en 1998; cf. Oppermann, Utrecht 230—232. De datum van het laatste verdrag namen wij als beginpunt.

regeringen der bisschoppen ingedeeld, is samengesteld, zijn in een afzonderlik hoofdstuk besproken. Hoofdzaak zijn daarin de oorkonden. Alle oorkonden betreffende het Sticht vóór 1301, staan vermeld in Brom's Regestenlijst, voor ons gehele onderzoek het hulpmiddel bij uitnemendheid. Daarnaast komen hier en daar andere regestenwerken in aanmerking, zowel vóór als na 1301. De Hollandse en Gelderse oorkonden zijn tot het einde der dertiende eeuw vrijwel alle gedrukt — daarna bestaan geen territoriale oorkondenboeken meer en zijn wij op min of meer willekeurige publicaties aangewezen.

Bewerkingen zijn steeds aangehaald, meest in een vaste verkorte vorm, met opgave van de bladzijde, zonder verdere vermelding. Bij regestenwerken en oorkondenboeken, die genummerde regesten of oorkonden bevatten, is niet de bladzijde, maar het nummer aangegeven.

HOOFDSTUK I.

De bronnen.

Kronieken.

Een uitstekend overzicht van alle kronieken en de ervan bestaande uitgaven geeft Obreen in zijn Floris V [1]. Daarnaast kunnen enkele opmerkingen volstaan.

Voor de periode van 1281—1305 komt voor Holland allereerst Stoke in aanmerking, tijdgenoot, maar uitgesproken aanhanger van Floris V en de Avesnes. Vóór 1296 is hij van weinig belang, vooral voor Utrecht; daarna is hij zeer belangrijk, maar juist in de woelige periode tussen de dood van Floris V en die van Jan II is zijn werk een doorlopende verdediging van de politiek der Henegouwse graven. Bij alle citaten uit Stoke moet men in het oog houden, dat zijn werk in hoge mate tendentieus is.

Naast hem staat als jongere tijdgenoot Willelmus Procurator, wiens waarde als kroniekschrijver door Pynacker Hordijk in de inleiding op zijn uitgave van het Chronicon voortreffelik is uiteengezet. Hij geeft na Stoke weinig nieuws.

Op enkele plaatsen betreffende de Vlaamse kwesties zijn de Annales Gandenses, geschreven in 1308 door een fel Vlaamsgezinde Minoriet uit Gent, van belang. De betekenis van deze kroniek voor de Vlaamse geschiedenis is duidelik aangegeven door Funck-Brentano in zijn uitgave.

De vierde tijdgenoot, Lodewijk van Velthem, een Brabander en geen ooggetuige, geeft voor Utrecht niets.

Onder de latere kroniekschrijvers is nog slechts Beka van belang, die nog steeds een kritiese uitgever wacht. Al zijn berichten moeten met voorzichtigheid zoo niet met wantrouwen worden gebruikt — hij munt niet uit door nauwkeurigheid of betrouwbaarheid.

---

1) p. XVII—XLII.

Behalve de genoemde komen voor de geschiedenis van deze periode geen kronieken in aanmerking. Van de kronieken hebben wij zo min mogelik gebruik gemaakt; slechts bij enkele gedeelten zoals b.v. het verhaal van de Vlaamse inval in 1303 en 1304 zijn de kronieken de enige bron.

De kronieken zijn steeds aangehaald met het cijfer van de pagina in één uitgave. Slechts Stoke wordt geciteerd met boek- en versnummer volgens de uitgave van W. G. Brill [1]. Voor Willelmus Procurator wordt gebruikt de editie van Pynacker Hordijk [2], voor de Annales Gandenses die van Funck-Brentano [3], voor Beka tenslotte die van Buchelius [4].

Oorkonden.

Een systematies onderzoek der oorkonden uit een bepaalde periode betekent een onderzoek der kanselarijen, waaruit de verschillende stukken afkomstig zijn. Al deze kanselarijen te bespreken zou echter te ver voeren en bij veel arbeid weinig resultaat opleveren. Het onderzoek heeft zich daarom bepaald tot de voornaamste kanselarijen en wel die van de bisschoppen, wier regering in de behandelde periode valt, en die van de stad Utrecht tussen 1281 en 1305. Niet besproken evenwel is de kanselarij van bisschop Gui, daar slechts een klein gedeelte van zijn regering tot het te behandelen tijdvak behoort.

Bij de bespreking der bisschoppelike oorkonden zijn de stukken naar hun inhoud verdeeld in privileges en mandaten, overeenkomstig de verdeling door Bresslau op de koningsoorkonden van deze tijd toegepast [5]. De privileges, te verdelen in plechtige en eenvoudige, zijn beschikkingen, die van kracht blijven; de mandaten bevatten lastgevingen aan een

---

1) Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap te Utrecht, Nieuwe Serie No. 40 en 42, 1885.

2) Werken als boven, Derde Serie No. 20, 1904.

3) Collection de textes pour servir à l'étude et à l'ensegnement de l'histoire 18, Paris 1896.

4) Johannes de Beka: De Episcopis Ultrajectinis, ed. A. Buchelius, Ultrajecti 1643.

5) Urkundenlehre I 63.

of meer ondergeschikten van de bisschop en zijn dus van voorbijgaande betekenis. Onder de eerstgenoemde groep zijn de plechtige privileges zeldzaam, talrijk zijn de eenvoudige, die in vorm de mandaten naderen. Een derde groep is die der rechterlike uitspraken, n.l. vonnissen en bekrachtigingen van landverkoop, die een belangrijke plaats innemen [1].

1. Jan van Nassau.

Uiterlike kenmerken.

Schrift. Een onderzoek naar de door elect Jan na 1280 uitgevaardigde stukken die in origineel zijn overgeleverd leidt niet tot grote resultaten. Slechts in enkele gevallen mocht het gelukken stukken als van één schrijver afkomstig te herkennen [2]. Wie echter die kanselarijklerken waren, is niet uit te maken; voor de schrijvers der stukken, voor de kapittels uitgevaardigd, was onder gelijktijdige uitvaardigingen der kapittels zelf geen vergelijkings-materiaal te vinden. Misschien zou een minutieus onderzoek der verschillende kapittel-archieven hier tot enig resultaat leiden, maar het staat te bezien, of de bereikte resultaten evenredig zouden zijn aan de zeer omvangrijke arbeid. Wij weten trouwens uit Wstincs Rechtsboek, dat de bisschop vijf capellanen heeft, n.l. de dekens ten Dom en van Ste Marie en uit de drie andere kapittels elk een kanunnik [3]. Palaeo-

---

1) Als vierde groep zou men stukken aangaande het financieel beheer kunnen noemen. Cf. Bresslau l.c. 67—72.

2) Van eenzelfde hand zijn de volgende tweetallen:

Het mandaat aan de dekens van Emmerik en Deventer en dat aan de opzichters van de IJseldijk, Brom 2060 en 2066.

Het privilege voor Zwolle en een van de twee beslissingen ten gunste van Kampen, Brom 2096 en 2109.

Schenking van een wetering aan het kapittel van Ste Marie en vrijstelling van tol voor hetzelfde kapittel, Brom 2152 en 2182.

Bevestiging van een schenking aan Walter van Stoutenburg en belening voor dezelfde, Brom 2183 en 2184.

3) Statuut van 1276, September 27, Brom 1837, cf. voor verwante toestanden in andere bisdommen: P. Richter, Die Kurtrierische Kanzlei im späteren Mittelalter (Mitteilungen der königlichpreussischen Archivverwaltung Heft 17, Leipzig 1911) 2 sqq.

grafies deze vijf capellanen aan te wijzen is evenwel niet mogen gelukken.

Z e g e l. In alle originelen, die het zegel nog hebben, is het zegel hetzelfde: het is langwerpig en stelt de elect staande voor met een boek in de hand; het heeft als legende: S(igillum) IOH(ann)IS I(n) EPISCOPVM TRAIECT(e)N-(sem) ELECTI.

Soms is er ook een rond tegenzegel, een borstbeeld van de elect vertonend, met het omschrift: S(igillum) IOH(ann)IS EL(e)C(t)I T(ra)IECT(ensis) AD C(aus)AS.

Regels voor het gebruik hiervan zijn niet vast te stellen.

De kleur van de was is meest wit, een enkele maal groen of bruin.

Met een afhangend zegel [1]) aan een strook, die al of niet door het stuk is heengestoken, worden mandaten bezegeld, terwijl de bezegeling met een uithangend zegel, gewoon of aan een strook, die tweemaal door de plica is gestoken, voorkomt bij beleningen en schenkingen aan kapittels [2]). Hierbij is echter in het oog te houden, dat het vergelijkingsmateriaal klein is.

Innerlike kenmerken.

T a a l. Alle stukken, van elect Jan uitgegaan, zijn in het Latijn gesteld. Een uitzondering op deze regel vormt slechts een der verdragen met Floris V [3]), dat ongetwijfeld door de sterkste partij, in dezen dus door de Hollandse graaf, is opgesteld.

D i c t a a t.

B e g i n p r o t o c o l. Een invocatie komt slechts eenmaal voor, en wel in de oorkonde, waarbij Hendrik de Rover

---

1) Wanneer de zegelstrook een deel is van de oorkonde zelf, noemen wij het zegel afhangend; is de strook los van het perkament en slechts bevestigd, doordat ze er doorgestoken is, dan spreken wij van uithangend zegel. Met deze termen geven wij weer, wat de Franse diplomaticus „sur simple queue" en „sur double queue" noemt.

2) Een enkele maal bezegeling aan zijden streng: Brom 2194, 2195, 2299, 2301, samen met het Domkapittel en in opdracht van Holland.

3) Brom 1998.

beleend wordt met goederen bij Montfoort [1]). Dit stuk, met zijn arenga, zijn talrijke getuigen en zijn afwijkend eschatocol, vormt echter in alle opzichten een uitzondering op de bisschoppelike stukken uit dit tijdvak. Een salutatio ontbreekt bij een aantal stukken, die na de overal gelijke intitulatio „Johannes Dei gratia Traiectensis electus" direct de promulgatio in min of meer afwisselende vorm plaatsen. Deze stukken behoren alle tot het wereldlik bestuur van het Sticht: bij belening aan inwoners van het Sticht [2]), bij een maatregel van bestuur als het besluit tot het maken van een dijk langs de IJsel [3]) en bij privileges voor steden [4]). Wel komt een salutatio, het zij dan „salutem in Domino", „in Domino sempiternam" of „in omnium Salvatore", voor bij mandaten, zowel aan geestelike [5]) als aan wereldlike [6]) personen, bij aflaatbrieven [7]) en bij enkele privileges voor kapittels. Omtrent het gebruik van andere salutatie-formules is geen regel vast te stellen.

Eschatocol. Het zegel wordt geannonceerd, meestal met de formule „in cuius rei testimonium etc." doch ook op andere wijze, bij alle beleningen, zowel aan wereldliken in Utrecht als in Holland [8]) en evenzeer bij schenkingen aan de kapittels [9]); evenzo bij privileges voor steden [10]), hoewel hier ook uitzonderingen voorkomen [11]). In enkele gevallen noemt de zegel-formule naast de elect ook andere zegelaars; soms ook zegelen anderen zonder genoemd te zijn.

Niet geannonceerd wordt het zegel bij mandaten en aflaat-

---

1) Brom 2059. 2) Brom 2000 en 2059. 3) Brom 2149.

4) Voor Goor en Zwolle, Brom 2093 en 2096; het privilege voor Utrecht, Brom 2349, wijkt af, daar het wel een salutatio heeft.

5) Brom 2060. 6) Brom 2066.

7) Wij bezitten van elect Jan slechts één eigenlike aflaatbrief (Brom 2263), daarnaast een bevel aan alle geesteliken van de diocese, aalmoezen te geven voor de bouw van de afgebrande Janskerk (Brom 2164). Ook de Domaflaat heeft grote overeenkomst met een mandaat.

8) Brom 1999, 2000, 2014, 2018 en 2059.

9) Brom 2136, 2152 en 2262. 10) Brom 2096 en 2349.

11) Brom 2093, echter slechts overgeleverd in de vertaling van een vidimus van bisschop Floris d.d. 1390, April 15. Het is zeer goed mogelik, dat de bezegelingsformule bij zo vaak overnemen vergeten is.

brieven en evenmin bij de aan Floris V gegeven schuldbekentenissen [1].

Omtrent het voorkomen van getuigen zijn geen vaste regels te geven. Het meest komen zij voor bij beleningen, verder bij een van de stadsprivileges en bij het besluit tot het maken van de dijk langs de IJsel, terwijl in het (Nederlandse) verdrag tussen de elect en Floris V van 1281 tal van Stichtse autoriteiten mede zegelen. Opmerkelik is, dat tijdens de elect alle getuigen steeds mede zegelen. In chronologiese volgorde vinden wij de volgende medezegelaars:

1281, Jan. 24. Verdrag met Floris V [2].
Kapittels, stad, welgeboren dienstlieden.

1281, Jan. 25. Belening voor Nicolaas van Cats.
Kapittels, Zweder van Abcoude, Zweder van Beusichem, en Zweder de maarschalk.

1281, Maart 2. Belening voor Gysbrecht van Ruwiel.
Stephanus, proost van St Pieter, Jacobus, deken van St Jan, Zweder van Abcoude, Zweder van Beusichem en Zweder van Zuilen, maarschalk.

1282, Juli 18. Belening voor Hendrik de Rover.
Aemilius, deken ten Dom, Stephanus, proost van St Pieter, Gysbrecht, proost van Ste Marie, Henricus, deken van St Salvator, Gysbrecht, deken van St Pieter en Jacob, deken van St Jan, Jan van Kuik en Willem van Hoorne, edelen der Utrechtse kerk, Steven van Zuilen, Zweder van Abcoude, Zweder van Zuilen, maarschalk van Utrecht en Ernst van Wulven, ridders, Diederik

---

1) Brom 2134, 2143 en 2146. De beide laatste stukken, vrijwel woordelik gelijkluidend met uitvaardigingen van Floris van dezelfde dagen (Brom 2142, 2144, 2145), zullen wel met deze in de Hollandse kanselarij geschreven zijn.

2) Deze stukken op de data bij Brom opgegeven. Van de 8 dienstliedenzegels bij het eerste stuk slechts één bewaard (van Zweder van Beusichem).

Vrencken, schout van Utrecht, Gerard de Vriese, Herman vrouwe Arneldis zoon, Pieter Pellencussen, Herman Olderidder en Hendrik Machelms, schepenen van Utrecht.

1283, Juli 23. Marktrecht voor Goor [1].
Gozewyn, proost van Deventer en Gysbrecht, proost van Oldenzaal, Arnold van Almelo, ridder en Egbert zijn zoon.

1285, Juli 19. Het bevel inzake de IJseldijk.
Jan van Kuik.

1286, Juli 5. Schenking van de kerk te Doesburg aan de Duitse Orde.
Het Domkapittel.

1286, April 18. Belening voor Wouter van Stoutenburg [2].
Wouter van Stoutenburg.

De dateringsformule is zeer stabiel: „Datum anno Domini" meestal zonder plaats van uitvaardiging. Opgave van regeringsjaren van koningen of pausen of van de indictie komen in de bisschoppelike stukken niet voor. De dag wordt steeds aangegeven naar de feestkalender. Dit geldt evenzeer voor de andere bisschoppen en voor de stad Utrecht. Op deze regel zijn slechts enkele uitzonderingen: eens een maand zonder dag [3], tweemaal „Actum et Datum" [4], tweemaal „Datum anno Dominice incarnacionis" [5] en enkele malen een vermelding van de plaats [6].

Zekerheid over de door de elect gevolgde jaarstijl is uit

---

1) Zie boven p. 10 noot 11.

2) De elect regelt hier een pachtkwestie tussen de Heer van Stoutenburg en het kapittel van St Pieter. Aan de oorkonde is een plaats open voor een derde zegel, waarschijnlik dat van St Pieter.

3) Brom 2152.

4) In een belening voor Floris V, Brom 2014, en in de uitspraak tussen Floris V en de West-Friezen, Brom 2301. De belening voor Hendrik de Rover, Brom 2059, die met haar invocatie en arenga de vorm van een plechtig privilege vertoont, heeft een gesplitste datering: „Actum coram" en „Datum".

5) Brom 2059 (zie noot 4) en de Domaflaat, Brom 2263.

6) In: een verdrag met Floris, Brom 1998; twee mandaten, Brom 2060

de hier behandelde oorkonden niet te verkrijgen — echter zijn bewijzen tegen het gebruik van de Paaschstijl uit deze periode niet aan te voeren [1]).

2. Jan van Sierck.

Uiterlike kenmerken.

Schrift. Het vergelijken der originelen geeft hier meer resultaat dan bij de oorkonden van Jan van Nassau. Nog is het niet mogelik alle stukken te groeperen, er blijven nog steeds een aantal onbekende handen, maar voor ruim de helft kunnen wij de schrijver toch bepalen. Een bewijs voor de kanselarij-inrichting, zoals die bij Wstinc beschreven is, vinden wij bij een drietal groepen van originelen. Voor het

---

en 2066; een rechterlike uitspraak, Brom 2110; een bevestiging van een schenking, Brom 2129; de Domaflaat, Brom 2263.

1) Cf. over de jaarstijl van Jan van Nassau: Muller, Jaarstijlen. Van de twee stukken, volgens Muller zeker niet naar de Paaschstijl gedateerd, behoort er een tot onze periode, n.l. de verklaring van de elect, dat hij de volmachten der West-Friese gezanten gezien heeft, 1289, in Cena Domini, Brom 2299. Daar de bijbehorende uitspraak gedateerd is 1289, in festo Philippi et Jacobi apostolorum (Mei 1), Brom 2301, kan het eerste stuk niet de Paaschstijl volgen. Het is echter ook geen stuk uit de bisschoppelike kanselarij. Er bestaan n.l. drie gelijkluidende uitvaardigingen, waarvan een plechtige met grote Gotiese boekletters. Deze is van dezelfde hand als een gelijkluidende uitvaardiging van de officiaal, Brom 2300, een plechtige uitvaardiging van de uitspraak van 1 Mei, waarvan ook weer drie typen zijn, en een gelijkluidende uitspraak van de officiaal van 1 Mei, Brom 2302. Op grond hiervan zou ik de gehele serie willen beschouwen als afkomstig van de officiaal. Deze volgde in 1293 en later de Jaardagstijl (Muller l.c. 393), zodat wij mogen aannemen, dat hij dit ook vroeger deed — welke conclusie reeds door Muller is getrokken. Slechts één voorbeeld hebben wij van de Paaschstijl in officialaatsoorkonden; het is het vidimus van de oorkonde van koning Rudolf d.d. 1286, Aug. 21, afgegeven door Domproost en officiaal, 1286, in vigilia Matthie (Febr. 23), Brom 2207. De jaarstijl is ongetwijfeld van de Domproost afkomstig en de officiaal — geenszins met de Domproost identiek, zoals Muller en ook Brom zeggen, immers de oorkonde heeft twee zegelsneden — is als lagere in rang de proost gevolgd, in tegenstelling met ons geval, waar de elect zich schikt naar de officiaal.

Domkapittel allereerst kunnen wij vaststellen, dat de hand, die de oorkonde schreef, waarbij bisschop Jan de verkoop van 11 morgen land door Gysbrecht uten Goie aan het Domkapittel bekrachtigt, als hebbende ten overstaan van de bisschop plaats gehad, drie maanden later bij het Domkapittel zelf voor interne kapittel-zaken werkzaam was [1]. Daarnaast staat 's bisschops ingrijpen in het proces, dat zich jaren lang voort sleept tussen het kapittel van St Salvator en de pastoor van Jutfaas. Niet alleen is het originele bisschoppelike stuk [2] van dezelfde hand als andere stukken betreffende dat proces, o.a. een aantal mandaten van de koorbisschop, tot wiens aartsdiakonaat Jutfaas behoorde [3], ook een door de scholast en twee kanunniken van Oudmunster uitgevaardigde uitspraak is door dezelfde hand geschreven [4]. Het derde kapittel, waar wij de bisschoppelike capellaan als kapittel-schrijver terugvinden, is Ste Marie. Een tweetal stukken betreffende het door dit kapittel gevoerde proces tegen de Heren van de Leck over de tol te Smithuizen [5], beide van dezelfde hand, blijkt geschreven door een klerk, die ook voor het kapittel schreef aan Nicolaas van Cats over de wetering in Lopik en over de hof in Apeldoorn een erfpachtbrief opstelde [6].

Kunnen wij dit alles beschouwen als een bewijs van de in 1276 vastgestelde regeling met de vijf capellanen, enigszins anders is het gesteld met de andere naar het handschrift te vormen groepen. Allereerst behoren de twee laatste uitvaardigingen, die wij van Jan van Sierck bezitten, een

---

1) Brom 2615 en 2624. Van een andere hand is het gelijktijdige testament van de Domdeken, Brom 2627, zodat de bisschoppelike schrijver uit het Domkapittel niet dezelfde was als de eigenlike capellaan.

2) Brom 2468.

3) O.a. Brom 2467. De koorbisschop was geen aartsdiaken ten Dom, zoals Brom hem noemt, misleid door de uitdrukking „archidiaconus ecclesie Traiectensis". Cf. Muller Hzn., Kaart.

4) Brom 2477.

5) Brom 2600 en 2614. Van dezelfde hand is ook Brom 2529, de bisschop voor Ste Marie in een andere zaak. Het oudste stuk betreffende het proces, Brom 2507, staat apart.

6) Brom 2612 en 2533.

tweetal schuldbekentenissen voor Floris V [1], bijeen. De hand, die deze stukken schreef, schreef twee maanden later een verklaring door de Utrechtse maarschalk Philips van Groeneveld aan graaf Floris afgegeven [2], zodat wij kunnen aannemen, dat deze drie oorkonden, door verschillende Utrechtse autoriteiten ten behoeve van de Hollandse graaf uitgevaardigd, door dezelfde en wel door een Hollandse kanselarij-klerk geschreven zijn.

Merkwaardig zijn de beide laatste groepen, die wij naar het handschrift kunnen vormen, daar zij een tevoren niet bekend persoon in het Nederlandse oorkondenwezen introduceren: de openbare notaris. Wij ontmoeten hier de oudstbekende Nederlandse notarissen, die zowel als openbare notaris als in de kwaliteit van bisschoppelik schrijver optreden.

Mogelik is het notariaat ouder dan de regering van bisschop Jan, maar dan toch niet veel ouder, daar de oudste notaris in Duitsland eerst in 1287 optreedt [3]. Maar merkwaardig is het, dat onder de korte regering van Jan van Sierck plotseling in Utrecht vier openbare notarissen zijn aan te wijzen, van wie er zeker twee en mogelik nog een derde tevens in bisschoppelike dienst waren [4]. Er zijn echter gronden aan te voeren voor de veronderstelling, dat Jan van Sierck werkelik het notariaat in de Nederlanden ten dele heeft ingevoerd. Vóór zijn aanstelling tot bisschop was hij pauselik capellaan — hij moet dus het notariaat in Italië gekend hebben. Daarbij komt, dat onder de privileges, die Nicolaas IV de nieuw-aangestelde bisschop naar Utrecht

---

1) Brom 2703 en 2704. Het laatste is geen bevel aan de maarschalk, maar een verklaring, dat de bisschop Horst in handen van de maarschalk heeft gesteld als pand voor het geld, dat Floris V en anderen hem hebben geleend.

2) Brom 2711, eveneens over Horst.

3) In Keulen. Cf. Bresslau, Urkundenlehre I 633.

4) Naast de beneden besprokenen, Walterus de Hofeal en Gerardus de Ane, Erembertus Henrici, misschien de schrijver van Brom 2468, en Laurentius Johannis, evenals de voorgaande in het proces over Jutfaas werkzaam, Brom 2661.

medegaf, er een was, inhoudende het recht om vier geschikte personen tot tabellionen te benoemen, daar „het notariaat in deze landen onbekend was". Deze personen moesten blijkens het pauselike stuk in handen van de bisschop de eed afleggen, hun werk als notaris eerlik te doen en onder alle omstandigheden trouw te zijn aan Kerk en Curie [1]. Daar nu de vier notarissen, die als schrijvers en opstellers van oorkonden optreden, zich altijd „keizerlik" noemen, moet hun aanstelling van een daartoe door een vroegere keizer gemachtigd persoon zijn uitgegaan [2]. Blijkbaar heeft Nicolaas IV, tredend in de keizerlike rechten bij ontstentenis van een keizer na de dood van Rudolf van Habsburg (1291, Juli 15), bisschop Jan door het genoemde privilege in de gelegenheid willen stellen om keizerlike notarissen in dienst te nemen, mits zij zich verplichtten tot een eed van trouw aan de Kerk. Op deze wijze heeft Jan van Sierck zich van notarissen bediend, al is hij dan niet met volmaakte zekerheid aan te wijzen als degene die voor het eerst openbare notarissen in de Nederlanden heeft aangesteld [3].

De oudst-bekende notaris is geen Utrechter maar een kanunnik van St Bartholomeus in Luik, wat mede als bewijs kan gelden, dat het notariaat iets nieuws was, onder vreemde invloed met vreemde werkkrachten in deze tijd ingevoerd.

Deze oudste notaris-oorkonde is opgemaakt in het geschil

---

1) 1291, Aug. 7, Brom 2405. 2) Bresslau, Urkundenlehre I 625.

3) Tijdens de correctie verscheen in de Revue belge de Philologie et d'Histoire II (Bruxelles 1923) 267—277 een opstel van H. Nélis: Les origines du notariat public en Belgique (1269—1320). De schrijver, die alle gedrukt en ongedrukt materiaal over de Belgiese notarissen heeft verwerkt, onderscheidt onder hen twee groepen: vreemdelingen, meest Italianen, en geboren Belgen, die het „privilegium tabellionatus" hebben gekregen. De oudste van de eerste groep treedt reeds op in 1269 in Luxemburg, die van de twede groep in 1274 in Luik, dus 20 jaar vroeger dan in Keulen. Om concurrentie in het opmaken van akten van vrijwillige jurisdictie, waartoe zowel de officiaal als de openbare notaris gerechtigd is, te voorkomen, nemen dan de officialen notarissen in dienst. Met behulp van de in dit artikel verzamelde gegevens zal het misschien mogelik zijn de ontwikkeling van de Noord-Nederlandse notarisoorkonde na te gaan.

tussen de geestelike Herman Hasekinesz en het kapittel van St Salvator als akte van compromis — de notaris is Walterus de Hofeal, „canonicus Sancti Bartholomaei Leodiensis publicus imperiali auctoritate notarius" [1]. Van zijn hand bezitten wij nog een verklaring der partijen uit hetzelfde proces, dat zij de scheidsrechterlike uitspraak van de bisschop zullen nakomen [2] en dan de bisschoppelike uitspraak zelf [3]. Jaren later vinden wij hem weer in de bisschoppelike kanselarij: een uitspraak van de bisschop tussen het kapittel van St Pieter en de Heer van Buren is van zijn hand [4]. Op grond daarvan kunnen wij aannemen, dat hij werkzaam was als bisschoppelik schrijver.

Het laatste tweetal door één hand geschreven stukken is eveens notariswerk. Ook hier geldt het weer een proces, n.l. tussen de Boetebroeders en het convent van Bethlehem over het huis der Broeders te Utrecht [5]. In het eerste stuk verklaart de bisschop uitspraak te zullen doen als scheidsrechter, in het een week later uitgevaardigde twede stuk velt hij de beslissing. Beide stukken zijn opgemaakt door „Gerardus de Ane clericus imperiali auctoritate publicus notarius". Het is niet gelukt deze notaris in andere bisschoppelike stukken terug te vinden.

Z e g e l. Jan van Sierck had, anders dan zijn voorganger, twee zegels. Allereerst het grote, ronde bisschopszegel met de legende: S(igillum) JOHAN(n)I(s) DEI ET APOSTOLICE SEDIS GRATIA EPISCOPI TRAIECTEN(sis), voorstellende de bisschop zittend met Bijbel en staf, en dan een slechts tweemaal overgeleverd klein zegel, eveneens voorstellend de bisschop zittend met staf en Bijbel, maar nu de knieën gedekt door een wapenschild, met als randschrift: SEC(re)TV(m) IHO(hann)IS EP(iscop)I TRAIECTEN(sis). Afdrukken hiervan zijn er echter vele, daar het tevens gebruikt werd als tegenzegel. Als kleinzegel komt het

1) Brom 2438. 2) Brom 2447. 3) Brom 2448. 4) Brom 2602.
5) Brom 2499 en 2441. De aanhef van deze stukken is die van gewone bisschoppelike oorkonden, de datering staat achteraan, maar in beide komt wel de notariele verklaring over de „publica forma" voor, evenals, naast andere zegels, een signet.

voor bij het enige mandaat aan een wereldlike ondergeschikte en bij één van de mandaten aan geesteliken, n.l. bij de gedeeltelike opheffing der over Hendrik van de Leck uitgesproken ban [1]. Het derde mandaat, dat bezegeld in ons bezit is, heeft het grootzegel, zodat hier geen regel is vast te stellen, evenmin als voor het gebruik van het tegenzegel, dat blijkbaar altijd wordt gebruikt, als er met het grootzegel gezegeld wordt.

De methode van bezegeling met af- of uithangend zegel, terwijl de strook eens of tweemaal door het perkament gestoken wordt, is niet in regels vast te leggen. De eerstgenoemde wijze van bezegelen is zeldzaam, slechts bij enkele mandaten en bij een bekrachtiging van landverkoop komt ze voor [2].

De kleur van de was is groen of bruin.

Innerlike kenmerken.

T a a l. Evenals bij Jan van Nassau is Latijn de taal van de kanselarij; slechts één stuk, een schuldbekentenis voor Floris V, is in het Nederlands gesteld [3].

D i c t a a t.

B e g i n p r o t o c o l. Een invocatie komt ook hier slechts eenmaal voor [4]. De intitulatie is steeds dezelfde: „Johannes Dei et apostolice sedis gratia episcopus Traiectensis", maar het gebruik der salutatie-formules is hier zeer willekeurig. Regels, als onder Jan van Nassau, zijn hier vrijwel niet te geven. Wij kunnen slechts zeggen, dat mandaten aan geesteliken, waaronder ook het uitspreken en opheffen der kerkelike ban moet worden gerekend [5], de vaste formule „salutem in Domino" hebben, terwijl stukken betreffende finan-

---

1) Brom 2476 en 2614.

2) Alleen bij stukken voor Ste Marie, maar niet bij alle. De stukken van het kapittel zelf door dezelfde klerk geschreven zijn ook op deze wijze bezegeld.

3) Brom 2517.

4) Brom 2602, met ook verder afwijkend formulier.

5) B.v. Brom 2541 en 2600. Voor de disciplinaire verordeningen voor de clerus, Brom 2425, 2505 en 2589, gaat deze regel niet op. Ook in andere opzichten wijkt dit drietal van de mandaatvorm af.

ciele politiek volstaan met een „notum facimus" of „notum esse cupimus" zonder verdere groet [1].

Eschatocol. Annonceren van het zegel vinden wij bij geen der mandaten aan geestelike ondergeschikten, zodat deze groep ook hier een geheel vormt, en evenmin bij de twee privileges voor de Boetebroeders te Groningen [2] die ook in het protocol met de mandaten overeenstemmen. Wel geannonceerd wordt het zegel in de meeste rechterlike uitspraken [3], bij bekrachtiging van gedane schenkingen [4], bij privileges voor wereldlike personen [5], en voor steden [6] en evenzo bij schuldbekentenissen [7], in het algemeen dus bij handelingen van de bisschop als vorst.

Bij deze laatste groep, de territoriale bestuurszaken, komen dan dikwijls getuigen voor, die soms mede het stuk bezegelen. Mede zegelende getuigen vinden wij in de volgende oorkonden:

1292, Febr.	Marktrecht voor Zwolle [8]. Stephanus, deken ten Dom, Gozewijn, proost van Deventer, Gisbert, proost van Oldenzaal, Hubertus, proost van Ste Marie, Egbert van Almelo, Hako van Ommen en Frederik van Radink, ridders, Zweder van Voorst en Gijsbert van Buckhorst, knapen.
1293, Aug. 24.	Privilege voor Philips van Almelo. Goswinus, proost van Deventer en Egbert van Almelo, ridder.
1293, Oct. 19.	Obligatie voor het kapittel van St Pieter, de borgen: Stephanus, deken ten Dom, Hubertus, proost van Ste Marie, Gisbert, proost van Oldenzaal, Henricus, deken van

---

1) Brom 2517 en 2530. 2) Brom 2483 en 2484.

3) Brom 2448, 2468 en 2602. Brom 2441 heeft geen zegelannonce maar een notariele verklaring.

4) B.v. Brom 2529 en 2615. 5) B.v. Brom 2523.

6) Brom 2433. 7) Brom 2517 en 2530.

8) Deze stukken bij Brom op de diverse data, het eerste van de twede groep op 1293, Maart 25.

Ste Marie, Jacob van Lichtenberch, schepen van Utrecht en Gerard van Veen, knape.

1294, Mei 15. Bekrachtiging van een verkoop door het kapittel van St Pieter aan dat van Deventer. Proost, deken en kapittel van St Pieter als toestemmend.

1295, Jan. 30. Stadsrecht voor het Gein.
Stephanus, deken ten Dom, Frederik, Johannes, Gysbrecht en Hubertus, proosten van St Pieter, St Jan, Oldenzaal en Ste Marie, Hendrik, Gysbrecht, mr Herman en Hendrik, dekens van St Salvator, St Pieter, St Jan en Ste Marie, Wouter van Stoutenburg, Zweder van Beverweerd, Gysbrecht uten Goie, maarschalk, Elie van Ryneng, Gysbrecht van Schalkwijk en Willem van Voorne, ridders.

1295, Apr. 27. Bekrachtiging van een landschenking, gedaan door Gysbrecht uten Goie, knape.
Genoemde Gysbrecht en Gysbrecht uten Goie, ridder.

1296, Maart 21. Bekrachtiging der privileges van Oldenzaal.
Gysbrecht, proost, deken en kapittel van Oldenzaal, Diederik van Holthe, ridder, Herman van Brothem, ridder, schout van Twente, Zweder van Voorst, Reinold van Borculo, burggraaf van Coevorden, Herman van Saterslo, knapen.

In de rechterlike uitspraken echter, die door een notaris zijn opgemaakt [1]) en eveneens in een bekrachtiging van een schenking van land, vinden wij getuigen, die wel met name genoemd worden, maar niet zegelen.

Dit is het geval in de volgende stukken:

---

1) Naar de vorm zijn dit geen notaris-oorkonden, slechts de eerste twee noemen de notaris, een ervan heeft een signet, een ander een invocatie. Slechts is het eerste mede bezegeld door de provinciaal.

1292, Apr. 2. Bisschop Jan verklaart als scheidsrechter te zullen optreden tussen de provinciaal van Duitsland der Boetebroeders en het convent van Bethlehem.
Arnold van Gimneke, ridder, Johan van Zwolle en Simon van Renen, Lombarden, terwijl de notaris Gerard van Ane de verklaring opmaakt.

1292, Apr. 9. Beslissing in deze strijd.
Gysbrecht, proost van Oldenzaal, Johannes Friso, kanunnik van Ste Marie, Johannes van Sittert, kanunnik van Deventer en de notaris.

1292, Apr. 26. Uitspraak tussen Herman Hasekinesz en het kapittel van St Salvator.
Adolf, proost en Stephanus, deken ten Dom, Hubertus, proost van Ste Marie en Gysbrecht, proost van Oldenzaal.

1292, Aug. 7. Uitspraak tussen Nicolaas, pastoor te Jutfaas en het kapittel van St Salvator.
Mr Herman Meinardi, officiaal van de bisschop, Gysbrecht, proost van Oldenzaal en 7 met name genoemde maar verder onbekende geesteliken.

1293, Oct. 10. Bekrachtiging van een landschenking.
Gysbrecht, proost van Oldenzaal, Hendrik, deken, Gerardus Albus en Rodolphus, kanunniken van Ste Marie.

1295, Febr. 14. Uitspraak tussen Otto van Buren en het kapittel van St Pieter.
Stephanus, deken ten Dom, Johannes, Hubert en Gysbrecht, proosten van St Jan, Ste Marie en Oldenzaal, mr Herman en Hendrik, dekens van St Jan en Ste Marie, Heer Lambrecht de Vriese, ridder.

Wij zien dus, dat de Domdeken Steven van Schalkwijk, de proost van Ste Marie Hubert van Stoutenburg en de proost

van Oldenzaal Gysbrecht in vrijwel alle stukken onder de getuigen voorkomen. Of dit krachtens enig recht geschiedt of in enige functie, b.v. als bisschoppelike raad, is niet uit te maken.

In de dateringsformule komt zowel „actum et datum" als ook „actum" alleen voor. Alleen met „datum" worden alle mandaten gedateerd. „Actum et datum" of alleen „actum" komt voor in de rechterlike uitspraken en in enkele van de bekrachtigingen, in het algemeen dus in de stukken met juridiese inhoud, en eveneens in enkele schenkingen.

In Jan van Sierck's kanselarij is het aantal oorkonden, waarin de plaats van uitvaardiging vermeld wordt, naar verhouding groot, zodat het mogelik is hieruit alleen reeds een tamelik uitvoerig itinerarium van de bisschop op te stellen. Regelmatig ontbreekt de plaats van uitvaardiging bij de mandaten [1], vrijwel algemeen wordt ze opgegeven bij rechterlike uitspraken en bekrachtigingen; bij de verdere groepen zijn de grenzen niet zo scherp te trekken. Verder geeft de datering steeds „anno Domini" met maand en dag; slechts één stuk heeft alleen een jaartal [2] en één een maand zonder dag [3], terwijl bij twee stukken van eenzelfde notaris de uitdrukking „sub anno Domini" voorkomt [4].

De door bisschop Jan gevolgde jaarstijl is volgens Muller zeker de Paaschstijl [5]. Bewijzen hiervoor hebben wij in ieder geval in de eerste disciplinaire verordeningen voor de clerus, d.d. 1291 feria VI post festum beate Agnetis, en het marktrecht voor Zwolle, d.d. 1291 mense Februario, daar de bisschop zich in Augustus 1291 nog te Rome bevond [6]. Er zijn echter ook uitzonderingen. De eerste is de verklaring van de bisschop, dat de provinciaal der Boetebroeders en

---

1) Uitgezonderd dat aan de schout van Salland, Brom 2476, dat ook een afwijkende salutatio heeft. Het is het enige mandaat aan een wereldlik ondergeschikte.

2) Brom 2490. 3) Brom 2433.

4) Brom 2448 en 2602. 5) Muller, Jaarstijlen 326.

6) Cf. de pauselike priviliges voor bisschop Jan uit Aug. 1291, Brom 2404—2411, 2413—2418, 2421. Vóór Mei 1291 is hij niet gewijd. (Brom 2396).

het convent van Bethlehem hem hebben aangewezen als scheidsrechter, opgemaakt door de notaris Gerard van Ane d.d. 1292 feria IV post Ramos palmarum [1]). Daar de hierbij behorende uitspraak van de bisschop, opgemaakt door dezelfde notaris, gedateerd is 1292 V Id. Apr. (9 April) en de Paschen van 1292 viel op 6 April, kan eerstgenoemde oorkonde niet naar de Paaschstijl zijn gedateerd. De andere uitzondering is de bevestiging der privileges van de stad Oldenzaal d.d. 1296 Benedicti abbatis (21 Maart) [2]). Reeds 3 Februari 1296 was bisschop Jan overgeplaatst naar Toul en zijn opvolger Willem van Mechelen was in Augustus 1296 in functie [3]), zodat ook dit charter niet de Paaschstijl volgen kan. Andere stukken, die zeker niet volgens de Paaschstijl zijn gedateerd, zijn niet aan te wijzen; slechts voor nog één mandaat is het op innerlike gronden waarschijnlik, dat het de Nieuwjaarsstijl volgt. Het is de opdracht aan alle geesteliken van Zuid-Holland gegeven, zorg te dragen, dat overal waar de geëxcommuniceerde ridder Hendrik van de Leck vertoeft, de kerkdienst wordt gestaakt., d.d. 1294 feria IV post conversionem beati Pauli (1294 Jan. 27 of 1295 Jan. 26) [4]). Daar dit stuk geschreven is voor en vanwege het kapittel van Ste Marie, dat de Nieuwjaarsstijl volgde [5]) en op beneden aan te geven gronden beter past in 1294 dan in 1295, is de veronderstelling gerechtvaardigd, dat hier Nieuwjaarsstijl is gebruikt. Bij de beide eerstgenoemde stukken is een verklaring mogelik: het eerste is notaris-werk en kan als zodanig dus de pauselike d.w.z. de Kerststijl hebben ge-

---

1) Brom 2499 op 1293, Maart 25, Bijdr. Med. H. G. I 292 op 1292, Apr. 2. Het stuk wekte reeds Mullers twijfel op (Jaarstijlen 326).

2) Brom 2686.

3) De eerste uitvaardiging van bisschop Willem d.d. 1296, Aug. 27, Brom 2718.

4) Brom 2600 op 1295.

5) Muller, Jaarstijlen 340. Na October 1294 verandert 's bisschops houding tegenover Holland (zie beneden p. 64), een verscherping van de excommunicatie in Jan. 1295, gevolgd door een verzachting in Apr. daarna, is niet goed aan te nemen. Beter is het Brom 2600 te plaatsen in 1294, in de onverzoenlike tijd.

volgd [1], bij het andere zou men kunnen denken aan een volgen van Kerst- of Jaardagsstijl in het kapittel van Oldenzaal, dat als getuige optreedt en waar de gebruiken niet vast staan. Kunnen wij dus in het algemeen het gebruik van de Paaschstijl in deze kanselarij aannemen, het blijft ook hier zaak, voorzichtig te zijn [2].

3. Willem van Mechelen.

Uiterlike kenmerken.

Schrift. Het aantal originele stukken, dat wij van bisschop Willem bezitten, is klein en klein is daaronder de groep, waarvan de schrijver is op te sporen. Allereerst zijn de beide te Vere uitgevaardigde stukken, de overeenkomst met graaf Jan van Holland en een aan de graaf afgegeven schuldbekentenis [3], van dezelfde hand. Van deze zelfde schrijver afkomstig is ook het verdrag door graaf Jan met de bisschop gesloten [4], terwijl de eerstgenoemde overeenkomst de herhaling is van een dergelijk stuk, door graaf Jan uitgevaardigd. Wij kunnen dus aannemen, dat dit viertal, de twee bisschoppelike zowel als de twee grafelike stukken, van een Hollandse klerk afkomstig is. Voor ons verdere onderzoek komen deze stukken niet in aanmerking [5].

Van twee bisschoppelike stukken kunnen wij de herkomst vaststellen. Het oudste van bisschop Willem bekende stuk,

---

1) Volgens de Utrechtse notarissen wisselde de Curie het jaar met 25 Dec. (Brom 2438: secundum quam anni Domini in Romana Curia renovantur). Geheel juist is dit echter niet (M. Schoengen, De oorkonden uit het archief van het Fraterhuis te Zwolle (Nederlandsch Archievenblad XV, Groningen 1917, 37.

2) Geheel buiten beschouwing bleef bij dit onderzoek een stuk van bisschop Jan, dat slechts een beginprotocol met verkeerde intitulatie, maar geen eschatocol heeft, het landrecht voor Giethoorn (Brom 2424). Een handschrift ervan is niet te vinden en de redactie is vermoedelik zo verknoeid, dat het niet te gebruiken is.

3) Brom 2775 en 2776. 4) Brom 2773.

5) Ook wat de taal betreft (Nederlands). De bezegeling met rode was, die elders bij deze bisschop niet voorkomt, moet dan ook wel aan Hollandse invloed worden toegeschreven.

de belening van Nicolaas van de Velde met Beverweerd, is van dezelfde hand, als een statuut van het Domkapittel, ruim een jaar later uitgevaardigd [1]). Het laatste van bisschop Willem bekende charter, dat wij in origineel bezitten, een schenking aan het kapittel van St Pieter, is van dezelfde hand als een schrijven van dit kapittel enige maanden te voren aan de proost van Ste Marie over dezelfde zaak [2]). Van deze beide stukken kunnen wij dus zeggen, dat zij door de betrokken capellaan-kanunnik geschreven zijn.

Een drietal willekeurige stukken ten slotte blijkt van één hand te zijn. Het zijn: de bevestiging van verkoop van land aan het klooster Assen, het privilege voor de landgenoten van de Rijndijk en het privilege voor Groningen [3]). Hoewel het tweede der genoemde stukken in het Nederlands is gesteld, is het niet mogelik de schrijver te determineren.

Zegel. Overgeleverd is slechts één zegel en wel een langwerpig, voorstellende de bisschop zittend met in de linkerhand de staf, terwijl de rechter is opgeheven. Het omschrift luidt: S(igillum) WIL(he)L(m)I DEI GR(ati)A EP(iscop)I TRAIECTENSIS. Het tegenzegel, dat overal gebruikt wordt, vertoont een ruit, gedekt door een vierblad, waarin zich een wapenschild bevindt, met het omschrift: CONTRAS(igillum) WIL(he)L(m)I D(e)I GR(ati)A EP(iscop)I TRAIECTEN(sis). De kleur van de was is groen of bruin.

De wijze van bezegeling is vrijwel overal gelijk. Het stuk, vanwege het kapittel van St Pieter opgesteld, is op dezelfde wijze bezegeld, als de oorkonde door dezelfde schrijver voor het kapittel geschreven, n.l. met een afhangend zegel, terwijl de strook door het perkament gestoken is. De andere stukken zijn voorzien van een uithangend zegel, meestal bevestigd aan een tweemaal door het perkament gestoken strook. Twee stukken zijn in plaats van met een perkamenten strook bezegeld met rood en geel zijden koorden [4]).

---

1) Brom 2718 en 2769. 2) Brom 2876 en 2859.

3) Brom 2785, 2789 en 2793.

4) Brom 2783, blijkens een aantekening in het afschrift H. S. 334 p. 203, R. A. Utrecht, en Brom 2789.

Innerlike kenmerken.

T a a l. Hier doet zich een nieuwigheid voor. Ook bij vorige bisschoppen vonden wij stukken in het Nederlands, maar wij verklaarden ze steeds als ontstaan onder vreemde invloed. Bij de Nederlandse stukken van bisschop Willem is er echter één, waarop deze verklaring niet van toepassing is: een maatregel van bestuur, in het Nederlands uitgevaardigd, zonder merkbare drang van buiten [1]). Wij kunnen dus zeggen, dat onder deze regering voor het eerst de landstaal als officiele taal in de landsheerlike kanselarij optreedt.

D i c t a a t.

B e g i n p r o t o c o l. Een invocatie is ook hier uitzondering, al komt ze driemaal voor [2]).

De intitulatie is stabiel: „Wilhelmus Dei gratia episcopus Traiectensis" en toont dat Willem Berthout minder sterk dan zijn voorganger het verband met de pauselike Stoel heeft gevoeld. De salutatie ontbreekt, evenals bij Jan van Nassau, bij een uitspraak inzake wereldlik leen [3]), bij belening met ministeriaal-goed [4]) en bij privileges voor steden [5]) en voor

1) Brom 2789. Van de drie andere Nederlandse originelen zijn er twee, Brom 2775 en 2776 geschreven door een Hollandse klerk, terwijl het derde, Brom 2858, ongetwijfeld onder pressie van 's bisschops schuldeischers, Lambrecht de Vriese c.s., is uitgevaardigd en dus geen bewijs levert voor gebruiken in de kanselarij. De beide andere Nederlandse stukken bezitten wij niet in origineel: van Brom 2737 is geen H.S., slechts een druk bij Heda (226), van Brom 2781 slechts een afschrift van een vidimus van 1419. Zekerheid hebben wij dus slechts aangaande Brom 2789. De Franse kwitantie van de bisschop voor Jan van Brabant (Bijdr. Med. H. G. XXXIV 498) is zeker uit de Brabantse kanselarij afkomstig.

2) Brom 2750 en 2766, beide rechterlike uitspraken, die grote overeenkomst vertonen met de stukken van Walterus de Hofeal (Brom 2448 en 2602, zie boven p. 17). Echter is Brom 2750 niet van zijn hand, Brom 2766 is alleen in afschrift overgeleverd. Mogelik ook is Brom 2766 met zijn arenga een plechtig privilege. Brom 2792 kan de invocatie hebben overgenomen uit het stuk van bisschop Hendrik, dat het bevestigt.

3) Brom 2737.

4) Brom 2718. Tevens behoren hiertoe de stukken, waarbij de bisschop verklaart, dat overdracht van land voor zijn gerecht heeft plaats gehad, b.v. Brom 2739.

5) Brom 2793, 2808, 2833 en 2838.

het platteland [1], bij stukken dus, die het wereldlik beheer van het Sticht betreffen. Hier wordt volstaan met „notum facimus". De twee mandaten aan geesteliken [2] hebben de gebruikelike formule: „salutem in Domino", maar met zo weinig materiaal is het niet mogelik een regel op te stellen. Voor andere salutatie-formules zijn evenmin regels te vinden.

Een stuk, een van de drie, waarbij een invocatie voorkomt [3], heeft een arenga, wat in deze tijd reeds een zeldzaamheid is. Het karakter van het plechtige privilege is hier gedeeltelik bewaard.

Vermeldenswaard is verder het feit, dat één privilege is uitgevaardigd in overleg met de leenmannen [4]. In enkele uitspraken wordt gesproken over het overleg plegen met rechtskundigen, terwijl in de uitspraak van het leenhof de leden van dat hof genoemd worden [5].

Eschatocol. Het zegel wordt niet geannonceerd bij mandaten [6] en wel bij vonnissen [7], beleningen [8] en bekrachtigingen van landverkoop [9], bij stukken dus, uitgaande van de bisschop als rechter of als vorst.

Bij enkele van de laatste stukken komen getuigen voor. Medezegelende getuigen vinden wij in de volgende oorkonden:

1297, Febr. 1. Uitspraak van het leenhof voor Hendrik van Montfoort [10].
Hubrecht de Schencke van Beusichem,

1) Brom 2789. 2) Brom 2768 en 2780. 3) Brom 2766.

4) Brom 2789: „bi rade onser manne"; cf. Enklaar 29.

5) Zo in de uitspraak tussen het kapittel van St Jan en de Heer van Beverweerd, waar de bisschop beslist „communicato iuris peritorum consilio" (Brom 2750). Hetzelfde komt voor in de uitspraak van Jan van Sierck tussen Oudmunster en Herman Hasekinesz (Brom 2448). Waar de bisschop niet beslist als gekozen scheidsman, maar als autoriteit, zoals in de regeling voor het nonnenklooster te de Bilt (Brom 2766), wordt er niet over juristen gesproken.

6) Brom 2768 en 2780. 7) B.v. Brom 2764, 2788.

8) B.v. Brom 2718, 2785. 9) Brom 2739, 2781.

10) Deze stukken bij Brom op de diverse data. Brom 2858, het verdrag met Lambrecht de Vriese c.s., is te zeer beschadigd om iets over de mede-zegelende borgen vast te stellen.

Gysbrecht van Schalkwijk, Gysbrecht uten Goie, Hubrecht van Vianen, Lambrecht de Vriese, ridders, Jacob van Lichtenberch, Herman Teutelaert en Gysbrecht Pellencussen, schepenen van Utrecht.

1298, Maart 23. Privilege voor de landgenoten van de Rijndijk.
Gysbrecht van IJselstein, maarschalk en Wessel van Everdingen, dijkgraaf.

Slechts de eerste getuige zegelt mede in het volgende stuk:

1297, Dec. 6. Bevestiging van verkoop van land aan het klooster Assen.
Egbert van Almelo, ridder, Diederik van Altena, proost van Oudmunster, Willem van Inlemunt, kanunnik van Ste Marie, Frederik Grip, ridder, Rudolf van Bevervorde en andere ministerialen.

Niet gezegeld wordt door de getuigen in het vierde stuk:

1297, Aug. 30. Uitspraak over de verhouding van de abdij Oostbroek en het nonnenklooster te de Bilt.
Hubrecht van Stoutenburg, proost van Ste Marie, Petrus Eremberti, kanunnik ten Dom en bisschoppelik officiaal, Rudolf Scarpsuart, kanunnik van Ste Marie, Gysbrecht uten Goie en Hubrecht van Everdingen, ridders en ministerialen.

In de dateringsformule komt „datum" verreweg het meest voor. „Actum et datum" of alleen „actum" vinden wij bij de rechterlike uitspraken en bij een belening 1). Bij stukken uitgaande van de bisschop als rechter vinden wij ook het meest de vermelding van de plaats van uitvaardiging.

Dat bisschop Willem niet de Nieuwjaarsstijl volgde staat

---

1) „Actum et datum": Brom 2747, 2750, 2766. „Actum" Brom 2737 („dit ghesciede"), 2788.

vast. De bewijzen daarvoor zijn reeds aangevoerd door Hofman in zijn artikel over bisschop Willem en, onafhankelik daarvan, door Muller in zijn verhandeling over de Jaarstijlen [1]). Moeiliker is echter uit te maken, welke stijl hij wèl volgde. Muller spreekt zich nadrukkelik uit voor de Paaschstijl; hoewel in het algemeen aannemend, dat de Boodschapsstijl in Utrecht kan zijn voorgekomen, acht hij die van te weinig belang om er over te spreken [2]). Daarbij heeft hij echter een moeilikheid over het hoofd gezien. Anno Domini 1297 feria V post Annunciacionem beate Marie geeft bisschop Willem de nonnen van Oostbroek toestemming, buiten de abt om een capellaan voor haar convent te kiezen — in crastino Decollacionis beati Johannis Baptiste (30 Aug.), sub anno Domini 1297 bepaalt hij in een te Oostbroek geveld vonnis, dat slechts twee monniken van Oostbroek in het nonnenklooster de dienst mogen verrichten [3]). Wij moeten wel aannemen, dat de uitspraak te Oostbroek d.d. 30 Augustus 1297 het privilege heeft opgeheven: een omgekeerde volgorde is niet wel denkbaar. Wij kunnen dan eerstgenoemd stuk niet dateren volgens de Paaschstijl, daar wij dan op 27 Maart 1298 zouden uitkomen — immers het Paaschjaar 1297 loopt van 14 April 1297 tot 6 April 1298. Brom heeft daarom getwijfeld, maar zich beperkt tot de opmerking: „zeker geen Paaschstijl" [4]) — de eerste echter, die over de jaarstijl van Willem Berthout geschreven heeft, Hofman, heeft zich reeds nadrukkelijk voor de Boodschapsstijl uitgesproken. M. i. is dit de enige oplossing en wij moeten dus aannemen, dat bisschop Willem geen Paasch- maar Boodschapsstijl heeft gebruikt. Hij staat hierin in Utrecht misschien alleen, maar niet in de Nederlanden. Ook de Annales Gandenses beginnen het jaar met 25 Maart [5]). Wij

---

1) Hofman, Willem Berthold 416.

2) Muller, Jaarstijlen 317. Bij de stukken met mogelik Boodschapsstijl wordt dit stuk niet genoemd.

3) Brom 2745 en 2766. Hofman betoogt nadrukkelik de prioriteit van Brom 2745.

4) Noot bij Brom 2745; het stuk daar dan ook gebracht op 1297.

5) l.c. 1.

zullen in vele gevallen het verband tussen de Brabander Berthout en de Zuidelike Nederlanden kunnen opmerken. Ook deze jaarstijl is uit dit verband te verklaren.

Samenvattende kunnen wij het volgende zeggen:

In de bisschoppelike kanselarij zijn hier en daar schrijvers aan te wijzen, die tevens in de kapittels werkzaam zijn. Het bewijs voor de doorvoering der in 1276 vastgestelde regeling is hiermede geleverd. Het invoeren van het notariaat in de Nederlanden geschiedt onder de auspicien van de bisschop.

Tegen het jaar 1300 vertonen zich de eerste Nederlandse stukken in de Utrechtse kanselarij — onder Gui van Avesnes wordt het Nederlands de gangbare oorkondentaal.

Plechtige privileges met invocatie, arenga en groot aantal getuigen zijn zeldzaam, dit soort stukken is bezig te verdwijnen.

Eenvoudige privileges hebben, voorzover zij behoren tot het wereldlik bestuur van het Sticht, dikwijls slechts een adres en geen salutatie; het eschatocol heeft doorgaans een zegelannonce, terwijl er getuigen zijn, die al of niet mede zegelen. Het medezegelen der getuigen neemt af, waarin mogelik de invloed van de opkomende notaris-oorkonde is te zien, evenals in het hier en daar optreden van een invocatie. De bezegeling is meestal uithangend.

Mandaten hebben een korte salutatie, andere delen van het begin-protocol zijn er niet. Van het eschatocol bestaat slechts de datering: geen zegel-annonce, geen getuigen, zelden een plaats van uitvaardiging. De bezegeling meestal afhangend, hoewel dit in de verschillende kanselarijen niet gelijk is.

Vonnissen hebben soms een invocatie, wat verband kan houden met het opstellen door een notaris. De salutatie is afwisselend, maar het eschatocol heeft meer stabiliteit. Hier steeds een geannonceerd zegel en meestal getuigen, terwijl het in de daterings-formule meermalen voorkomende „actum et datum" op de oude scheiding van rechtshandeling en uitvaardiging der oorkonde wijst.

4. Stad Utrecht.

De oorkonden, uitgegaan van de Utrechtse stadsregering, zijn tot twee groepen te brengen, naarmate zij al of niet onder medewerking van de stadsraad zijn uitgevaardigd. De twede groep vormen de schepenbrieven, voor de eerste is geen samenvattende naam te vinden: zowel stukken betreffende de stedelike politiek als betreffende het beheer van stadseigendom behoren ertoe.

A. Schepenbrieven.

Uiterlike kenmerken.

Schrift. Van de schepenbrieven vóór 1305 uitgevaardigd, zijn er nog vier in origineel over. De oudste daarvan [1], van 1277, is geschreven door een onbekende hand; de drie andere [2], waarvan de uiterste vijf jaar verschillen, zijn van dezelfde schrijver afkomstig.

Zegel. De schepenbank voert het stadszegel en wel het zegel, dat bij de reactie na de Kennemeropstand in 1276 in gebruik is genomen [3]. In onze periode komt hierin geen verandering. Het zegel, in groene of bruine was, hangt aan een dubbele perkamenten strook, die meestal tweemaal door de plica is gestoken.

Innerlike kenmerken.

Taal. De schepenbrief is steeds in het Latijn: de Nederlandse schepenbrieven uit deze tijd, opgenomen in afschriften of vidimeringen uit de 14e en 15e eeuw, moeten als vertalingen worden beschouwd [4].

Dictaat.

Beginprotocol. Meestal begint de schepenbrief met een: „Omnibus presentes litteras inspecturis" gevolgd door de intitulatie: „nos scultetus et scabini civitatis Traiectensis", die na 1287 verandert in: „scultetus et scabini Traiecten-

---

1) Brom 1885. 2) Brom 2269, 2319 en 2584.

3) Cf. Oppermann, Utrecht 225.

4) Onder de originele schepenbrieven in het G. A. Utrecht komt eerst in 1344 een Nederlandse voor. (Reg. Stad 220).

ses" [1]. De promulgatie-formule is steeds: „notum facimus quod", waarop dan de context begint met de aan de geestelike rechtspraak ontleende uitdrukking: „constitutus coram nobis in judicio" [2].

Eschatocol. Hierin worden de namen genoemd van alle schepenen, die bij de uitvaardiging aanwezig waren, evenals die van de schout. Behalve voor onze kennis van de Utrechtse regeringspersonen is het eindformulier ook belangrijk voor de positie van de schepenbank.

De schepenbrief, waarin de schepenbank verklaart, dat voor haar een verkoop of verpachting van onroerend goed heeft plaats gehad of de ene partij erkend heeft de schuldenaar van de andere te zijn, wordt uitgevaardigd door schout en schepenen en bezegeld met het stadszegel [3]. In de oudste stukken spreekt de bezegelings-formule slechts van de schepenen, terwijl de schout aan het einde in een afzonderlike met „Actum sub" ingeleide zin wordt genoemd [4]. Vanaf 1283 wordt de schout vóór de schepenen genoemd en zegelen alle gezamenlik met het stadszegel [5].

Deze wijze van bezegeling is bij de Nederlandse schepenbrieven niet algemeen. Uitvaardiging door schout en schepenen en bezegeling met het stadszegel treft men behalve te Utrecht aan te Renen [6] en in de Gelderse steden [7]: van de schepenen te Renen worden, in tegenstelling met Utrecht en de Gelderse steden, geen namen vermeld. Verder

---

1) „civitatis Traiectensis" komt het laatst voor Brom 2177, met Paaschstijl te brengen op 1287, Maart 4; Traiectenses het eerst 1288, Oct. 8, Brom 2269.

2) Cf. Oppermann, Untersuchungen II 150.

3) Dit alles geldt slechts voor de periode vóór 1305. Wanneer in gebruik is gekomen dat de schepenen afzonderlik zegelen (Muller, Inleiding 271), is mij niet bekend.

4) Brom 1819 en 1885; het eschatocol afgedrukt bij Oppermann, Utrecht 223.

5) Voor het eerst 1283, Mei 21, Brom 2090.

6) Brom 2150. Schepenbrieven van andere Utrechtse steden vóór 1305 z[illegible]ij niet bekend.

7) B.v. [illegible]tfen Sloet 997, Nijmegen l.c. 935, Arnhem l.c. 958.

naar het Oosten, in Kampen en in Cleve 1), worden de schepenbrieven door schepenen alleen, zonder vermelding van hun namen, onder stadszegel uitgevaardigd. In de Hollandse steden echter vinden wij twee vormen. In de oudere stukken worden de schepenen met name genoemd, de schout ontbreekt, maar de bezegeling heeft plaats met het stadszegel 2). Dit komt vrijwel overeen met de schepenbanken op het platteland, waar de schepenen, hier echter niet genoemd, zegelen met het zegel van het ambacht 3). De jongere Hollandse schepenbrieven echter worden uitgevaardigd door enige schepenen 4), die met hun eigen zegel de oorkonde bekrachtigen, welke vorm de algemene blijkt te zijn in Brabant en in Luik 5). Oorspronkelik dus als corporatie de stad vertegenwoordigend, zijn de Hollandse schepenen, waarschijnlik onder invloed van Brabant, zelfstandige regeringspersonen geworden, wier eigen zegel rechtskracht had. Deze stap hebben de schepenen van Utrecht vóór 1305 niet gedaan; wat haar rechtsinrichting aangaat behoort de stad Utrecht in de dertiende eeuw nog tot het zelfde gebied als Gelderland, Overijsel en Cleve.

In bepaalde gevallen zegelen de schepenen echter ook te Utrecht met hun eigen zegels, n.l. bij vonnissen. Wordt een zaak bij de schepenbank aanhangig gemaakt, dan draagt de schout een der schepenen op, een eis in te dienen. Verenigen de anderen zich hiermede, dan doet de schout uitspraak in naam van de bisschop en de daarover uitgevaardigde oor-

---

1) Kampen Brom 2873, Cleve O. B. Suppl. 200.

2) B. v. Leiden, 1260, Nov. 25, O. B. II 69, Geertruidenberg, 1260 Febr. 11, O. B. II 33.

3) B. v. Monster O. B. II 951.

4) B. v. Geertruidenberg, 1273, Aug. 23, O. B. II 256, Middelburg, 1277, Aug. 7, O. B. II 341, Dordrecht, 1278, Aug. 15, O. B. II 368.

5) B. v. Tiel Sloet 1040; Heusden O. B. Suppl. 211, St. Truyen Cartulaire de St. Trond ed. C. Piot, Bruxelles 1870, I 207, Maastricht, P. Doppler, Schepenbrieven van St. Servaas, Maastricht 1902, I 1. De uitvaardiging van de schepenen van Schiedam, die zij met hun eigen zegels bezegelen, daar „de stad zonder zegel is" (O. B. II 596) is een keur en geen schepenbrief; voor deze kwestie komt ze dus niet in aanmerking.

konde wordt door de schout en schepenen persoonlik gezegeld [1].

De dateringsformule is steeds dezelfde en wordt ingeleid met „Datum anno Domini" [2].

B. Stukken mede uitgevaardigd door de raad.

Verpachting van aan de stad behorend goed geschiedt door schepenen en raden of door schepenen, raad en gemeente der stad. Originelen van dien aard bezitten wij niet meer, slechts een tweetal afschriften, die in dictaat met schepenbrieven overeenkomen [3]. De bezegeling geschiedt ook hier met het stadszegel. Het oudste stuk vermeldt de aanwezige schepenen met name en spreekt niet over het zegel — het jongste stuk noemt geen namen meer, maar heeft een aankondiging der bezegeling. In beide stukken wordt de schout in een met „Actum sub" ingeleide zin met name genoemd.

De politiek van de stad wordt meestal door schout, schepenen en raad geleid, slechts in bizondere omstandigheden ontbreekt de schout [4], terwijl na 1304 de oudermannen der gilden optreden.

Uiterlike kenmerken.

Schrift. Het oudste stuk uit onze periode betreffende politieke zaken is het vidimus, afgegeven door schout, schepenen en raad, van de oorkonde van Floris V, waarin deze verklaart, dat hij Jan van Nassau de verpande Utrechtse

---

1) Hiervan slechts één voorbeeld, Brom 2019. Daar dit stuk geen schepenbrief is, maar een vonnis, mogen wij het ontbreken van het stadszegel niet verklaren uit het conflict tussen elect Jan en aartsbisschop Siegfried van Keulen uit deze jaren. (Anders Oppermann, Utrecht 232).

2) Slechts ontbreekt in enkele stukken de dag en wordt volstaan met jaar en maand.

3) Brom 1940 en 2172, het eschatocol van het eerste Oppermann, Utrecht 224.

4) Zie beneden p. 96.

sloten terug geeft [1]). De schrijver van dit stuk is onbekend; mogelik was hij dezelfde, die het gelijktijdige privilege van de elect voor de stad schreef [2]), maar zeker is dit niet.

Wèl van een en dezelfde schrijver afkomstig zijn de keur op de vredebraak van 1300, uitgevaardigd door schout, schepenen en raad [3]) en het in twee originelen overgeleverde vidimus door schepenen, raad en oudermannen van de gilden van de in April 1304 door dezelfden genomen vrede, d.d. 1305, Maart 3 [4]). Deze schrijver komt ook elders voor in stukken, die met de stedelike politiek verband houden: van zijn hand zijn het verdrag door de stad gesloten met Jan en Gui van Avesnes in 1300, een overeenkomst van de stad met de abdij Oudwijk in 1302, en een viertal privileges de stad in 1303 door bisschop Gui verleend [5]). Ook het vidimus van enige Utrechtse privileges, door de kanselier van koning Adolf afgegeven [6]), draagt in dorso een aantekening van zijn hand. Wij kunnen dus aannemen, dat deze schrijver in betrekking stond tot de stedelike kanselarij, al was hij zeker geen stadsklerk. Ook enkele stukken die geen verband houden met de stad zijn n.l. door hem geschreven [7]).

Het s t a d s z e g e l, dat zich aan deze originelen bevindt, is het gewone; het wordt bij de stukken na 1305 afgedrukt in rode was, terwijl bij de oudere stukken groene was wordt

1) Brom 2348. 2) Brom 2349. 3) Brom 2920.

4) Bijdr. Med. H. G. IX 51 op 1304, Febr. 12. De twee originelen zijn van dezelfde hand, het ene maakt een plechtiger indruk, maar waarom er twee zijn is niet duidelik.

5) Brom 2903, Reg. Stad 81 (facsimile bij Brugmans-Oppermann, Atlas der Nederlandsche Palaeographie, 's Gravenhage 1910, Plaat IV. C), Reg. Stad 83—86.

6) Brom 2625.

7) Brom 2847: Everard van Stoutenburg verkoopt land aan het Domkapittel, medebezegeld door de proost van Ste Marie, de bisschoppelike officiaal en Roelof van Stoutenburg, kanunnik ten Dom; 1303, Nov. 16, Wessel van Everdingen verkoopt land aan Gene Pude, medebezegeld door Gysbrecht van Everdingen, kanunnik ten Dom (or. D. Suppl. 45, R. A. Utrecht). Mogelik hebben wij de schrijver dus te zoeken onder de schrijvers van het Domkapittel en is daaruit te verklaren, dat hij ondanks de revolutie van 1304 bleef schrijven voor de stad.

gebruikt. Het zegel hangt steeds bij alle door deze schrijver geschreven oorkonden aan een dubbele perkamenten strook, die tweemaal door de plica is gestoken.

Vanaf 1305 treedt in stukken, waarbij de stad betrokken is, een andere hand op, die zowel vidimussen ten verzoeke der stad gegeven als overeenkomsten van edelen met de stad schrijft [1]. Ook hier geschiedt de bezegeling steeds als boven is aangegeven.

Innerlike kenmerken.

Taal. Vanaf 1299 oorkonden schout, schepenen en raad van Utrecht in het Nederlands. Uit dat jaar bezitten wij een Nederlandse kwitantie voor de baljuw van Zuid-Holland, uit het volgend jaar de keur op de vredebraak [2]. Latijn wordt voortaan bij deze groep van stedelike stukken niet meer gebruikt.

Dictaat.

Beginprotocol. Een invocatie komt slechts voor in 1304: bij de vrede, genomen door schepenen, raad en oudermannen der gilden en bij de gildenbrief, die door de oudermannen der gilden alleen is uitgevaardigd [3]. De stukken vóór deze revolutionaire tijd hebben invocatie noch salutatie: zij volstaan met een „notum facimus" in het Nederlands „do wi verstaan".

Eschatocol. De bezegeling met het stadszegel, in 1304 ook met de zegels der betrokken particulieren, wordt steeds aangekondigd [4].

De dateringsformule levert geen bizonderheden. De gevolgde jaarstijl is zeker niet de Nieuwjaarsstijl en dus waarschijnlik de Paaschstijl in het vidimus van de in April

---

1) Uitvaardigingen van schout, schepenen en raad bezitten wij uit deze tijd niet. De boven gesignaleerde hand schreef tussen 1305, Febr. 16 en 1307, Mei 18. Reg. Stad 89, 92, 96, 94 (vidimus door de abt van St Paulus), 98 en 100.

2) Brom 2849 en 2920.

3) Bijdr. en Med. H. G. IX 51 en Gilden van Utrecht I 109.

4) Bij de vrede de partijen, bij de gildenbrief de aanblijvende schepenen.

1304 genomen stadsvrede d.d. „1304 des Woensdages na Grote Vastelavont" (1305, Maart 3).

Het zelfde is het geval in enige stukken, die wel niet van de stad zijn uitgegaan, maar door een dikwijls voor de stad schrijvend klerk zijn opgesteld n.l. in het vidimus van het in April 1304 gesloten verdrag tussen de stad en Gui van Namen door de gardiaan der Minderbroeders op verzoek van de stad d.d. „1304 des Dinghedaghes na sinte Valentynsdach (1305, Februari 16) en in de oorvedebrief van Willem Slyc „1305 op Onser Vrouwen avont te Lichtmisse", daar in Februari 1305 de stad nog in oorlog was met de bisschoppelike partij.

Mogen wij dus na 1304 het gebruik van de Paaschstijl aannemen, dan bestaat er geen bezwaar dat ook vroeger te doen [1]).

---

1) Oppermann, Utrecht 224.

HOOFDSTUK II.

Het Sticht in de laatste jaren van Jan van Nassau 1281—1290.

Met enig recht zou de stelling kunnen worden geponeerd, dat de regering van Jan van Nassau eindigt in 1279 of 1281. Immers de in die jaren gesloten verdragen met Holland, waarvan de betekenis in de Inleiding is uiteengezet [1], hielden feitelik de onderwerping van het Sticht in. Toch mogen wij ook in de latere regeringsjaren van Jan van Nassau spreken van een Utrechtse geschiedenis en deze willen wij trachten te schetsen, tonend hoezeer het Sticht de spiegel is van de West-Europeese politiek.

Bij de in 1281 geschapen toestand heeft de elect zich neergelegd. Hij zag in, dat slechts een andere groepering der naburige staten hem helpen kon en wachtte af. Tegen Floris V, die zich door aansluiting bij Engeland en daarna in ijver voor de Rijksorganisatie van Rudolf van Habsburg [2] een vaste positie trachtte te verschaffen, was toch niets te beginnen. Daarom beproefde hij Floris en vooral Floris' raadsman Nicolaas van Cats te vriend te houden door het verlenen van enige voorrechten [3], en terwijl Floris samen met Reinoud van Gelre streed tegen de West-Friezen en het lijk van zijn vader terug haalde [4], bestuurde de elect zo goed mogelik zijn bisdom en begunstigde zijn kapittels om zich geen vijanden te maken.

Na twee jaren echter scheen zich voor de elect een weg

---

1) Zie boven p. 3.

2) Verdrag tussen Floris en Eduard I op 1281, Juli 5, O. B. II 424; Floris verbonden met Rudolf van Habsburg tegen Keulen in Juni en Juli 1282, Reg. Imp. VI 1676, 1686, cf. Oppermann, Floris V 112.

3) 1281, Aug. 22, Brom 2014, voor Floris; 1281, Aug. 22 en Oct. 29, Brom 2013 en 2018, voor Nicolaas van Cats.

4) Cf. Obreen, Floris V 53 sqq.

ter bevrijding te openen. Tussen de Nederlandse vorsten, die zich in 1282 nog allen gegroepeerd hadden om koning Rudolf in zijn strijd tegen Siegfried van Keulen [1], bracht de Limburgse successie een scheiding, en een jaar, nadat Hollandse en Gelderse troepen gezamenlik tegen de West-Friezen gestreden hadden, stonden Reinoud en Floris als vijanden tegenover elkaar. Het belangrijkste gedeelte van deze strijd, die wij hier niet nader zullen bespreken [2], de jaren 1284—1288, is voor de Noord-Nederlandse geschiedenis van weinig betekenis: voor Utrecht was de kans zich met Gelderse hulp van Holland te bevrijden in 1284 voorbij.

In het laatst van 1282 bevond de elect zich te Utrecht [3] waar hij de schenkingen, door bisschop Hendrik van Vianden bij testament aan de kapittels gedaan, bevestigde en de kapittels het recht gaf desnoods met kerkelike straffen hun rechten op de hun toekomende goederen te doen gelden. Irmingarde van Limburg, gravin van Gelre, was toen waarschijnlik reeds overleden, de Limburgse successie was een open vraag en de oorlog dreigde. In deze bevestiging zullen wij dus wel een poging van de elect hebben te zien zich bij voorbaat van de steun van zijn clerus te verzekeren. Succes had dit echter niet: noch de stad Utrecht [4] noch de stadskapittels toonden zich tot helpen bereid, als er hulp nodig was. De aangewezen weg was ook een andere: in samenwerking met het Oversticht was iets te bereiken. Langs deze weg heeft de elect het beproefd. Evenals in de strijd met de stad van 1274—1278 vestigt hij zich te Deventer, waar wij hem in Mei 1283 voor het eerst aantreffen [5]. Vandaar uit heeft hij de strijd met Holland aangebonden en wel in samenwerking met de steden in de eerste plaats, gesteund door enkele prelaten en edelen [6]. Met zekerheid weten

---

1) Zowel Brabant en Holland als Gelre en Cleve, Reg. Imp. VI 1686.

2) Cf. Wauters, Jean I 122 sqq. 3) 1282, Dec. 30, Brom 2077.

4) De stad treft 1282, Apr. 5 een schikking met Brabant en krijgt in Oct. een privilege van Diederik van Cleve, Brom 2038 en 2069.

5) Uitspraak tussen het kapittel van Deventer en de abt van Ruinen, d.d. 1283, Mei 17, Brom 2089.

6) 1283, Juli 23 zijn de proosten van Deventer en Oldenzaal en de

wij, dat de burgers van Zwolle hem geholpen hebben in de enige uit deze oorlog bekende slag, in het gevecht bij Harderwijk [1]. Het is niet onmogelik, dat deze steun van de IJselsteden — van Kampen en Deventer is niets bekend, maar hun hulp is geenszins uitgesloten — samenhangt met de Hollandse politiek. De begunstiging van de Hanze-steden in Holland krachtens de privileges van 1276 en 1277 was in 1278 vervangen door een toenadering tot Vlaanderen en de met Vlaanderen samenwerkende Utrechtse bankiers [2]. Deze tegenstelling, die in later jaren scherper optreedt, heeft misschien nu reeds de Zwollenaars, aangezet door de elect, bewogen tot een strijd tegen Holland, waarvan de inzet voor hen een verandering der Hollandse economiese politiek was [3]. Als beloning kreeg de stad het recht accijns te heffen van de in de stad verschonken wijn, terwijl Goor enige tijd te voren begunstigd was met het recht jaarliks twee markten te houden [4].

Bijna zijn wij dan echter al genaderd tot het einde van de oorlog. Buiten de Nederlanden stond een macht, die geen Nederlandse oorlog wenste, maar een samengaan van allen voor één doel: Engeland. Reeds de overeenkomst van 1281 tussen Eduard I en Floris had een begin van uitvoering gegeven aan het Engelse plan, alle Nederlanden en de West-

---

Heren van Almelo getuigen als de elect Goor het marktrecht verleent, Brom 2093; de proost van Oldenzaal is scheidsman tussen het kapittel van Deventer en de abt van Ruinen (zie voorg. noot).

1) Privilege voor Zwolle d.d. 1283, Aug. 10, Brom 2096. Cf. Muller, Schetsen 93. De bezetting van Amersfoort door de elect, die blijkt uit de bepaling van het verdrag van 1284, Aug. 9, waarbij hij verplicht wordt de stad terug te geven, kan zeer goed een gevolg van deze overwinning geweest zijn. Blijkbaar zijn de Amersfoorters in opstand gekomen tegen Holland, daar Floris in bovengenoemd verdrag de mannen van Amersfoort, die zich bij de elect hadden aangesloten, vergiffenis schenkt.

2) Cf. Oppermann, Floris V 109.

3) Deventer had echter in 1279 een bevestiging van zijn privilege gekregen (Brom 1902, cf. Oppermann, Utrecht 230). De boven gegeven verklaring van het optreden der IJselsteden is dus niet volkomen zeker.

4) 1283, Juli 23, Brom 2093.

Duitse staatjes te coaliseren tegen Frankrijk [1]). In een dergelijk plan lag natuurlik opgesloten, dat er tussen de verschillende vorsten vrede moest zijn, en zodra er dan ook een werkelike Limburgse successie-oorlog dreigde meende koning Eduard te moeten ingrijpen [2]). Bovendien moesten de Hollands-Engelse verhoudingen geregeld worden, daar Floris tans een manlike erfgenaam had en daarmede het verdrag van 1281 aangaande het huwelik van een zoon van Eduard en de erfdochter van Holland zijn betekenis had verloren. Zonder strijd kwam voorlopig de Limburgse successie-kwestie tot een einde: Brabant en Gelre, die bij Gulpen reeds gewapend tegenover elkaar stonden, kwamen tot een vergelijk, waarbij de beslissing werd opgedragen aan de graven van Vlaanderen en Henegouwen. Een vergelijk tussen Holland en Gelre, gesloten onder bemiddeling der Engelse gezanten, was hiervan het gevolg, en zo was de mogelikheid tot verder verzet voor Jan van Nassau uitgesloten. Op dezelfde dag werden te Utrecht de verdragen tussen Floris en Reinoud en tussen Floris en Jan gesloten [3]).

Tekenend voor de rechtspositie der drie Noord-Nederlandse staten zijn deze vrijwel gelijkluidende verdragen. Bij de overeenkomst tussen Gelre en Holland worden twee zaken onderscheiden: de eigenlike strijd en de daden van geweld door beide partijen tijdens het bestand gepleegd.

---

1) Cf. Oppermann, Floris V 111.

2) 1284, Juni 20 zendt Eduard een gezantschap naar Brabant, om Jan I tot vrede met Gelre aan te sporen (Rymer I. 2. 643). Ongeveer tegelijkertijd moeten bij Gulpen de legers tegenover elkaar gestaan hebben (cf. Wauters, Jean I 132). Of de Engelse gezanten tot het sluiten van de overeenkomst bijdroegen staat niet vast, maar is, gezien de tijdsorde van de stukken: 20 Juni de geloofsbrieven der gezanten, 17 Juli het compromis (Sloet 1076), Aug. pas aankomst van de Engelsen in het Noorden (O.B. II 510), wel aan te nemen. Anders Obreen, Floris V 87.

3) 1284, Aug. 9, Brom 2113 en 2114. Dat de abt van St. Paulus en de deken van Ste Marie zich 7 Aug. met Floris verbonden (Brom 2111), kan bij de houding der kapittels tijdens de oorlog weinig gewicht in de schaal hebben gelegd.

De beslissing inzake het eerste punt wordt overgelaten aan de koning van Engeland of een daartoe door hem aan te wijzen persoon; voor het twede wordt een gemengde commissie benoemd, bestaande uit Gelderse en Hollandse edelen en geesteliken [1]). Het verdrag met Jan van Nassau erkent nauwliks het bestaan van een werkelike oorlog: er wordt slechts bepaald, dat de elect de stad Amersfoort heeft terug te geven, in de toestand waarin zij zich bij het sluiten van het verdrag bevond [2]); verder worden alle twistpunten, ook de tijdens het bestand gepleegde gewelddadigheden, ter beslissing opgedragen aan een gemengde commissie, waarin een der Engelse gezanten als voorzitter fungeert. Van de zijde van de elect zitten hierin de Heer van Borculo, die ook in de Gelders-Hollandse commissie zitting heeft, en de proost van Oldenzaal.

Engeland dus als vredemaker in de Nederlanden; de elect van Utrecht feitelik als een rebel beschouwd en nog slechts als beschermeling van Gelre met enige consideratie behandeld: dat is de toestand in 1284. Jan van Nassau heeft het gezien en er zich bij neergelegd — vrijmaking van Holland was voortaan onmogelik.

Nog een jaar lang ongeveer is er tussen elect en graaf onderhandeld. De definitieve uitspraak, die eerst in September 1284 zou plaats hebben, werd uitgesteld tot Mei 1285 [3]) en schijnt toen ook werkelik te hebben plaats gehad. Tenminste kort daarna maakten beide partijen hun rekening op en werd het totale bedrag van de Utrechtse schuld vastgesteld [4]). Een nadere regeling, speciaal betreffende het slot Horst, volgde in de zomer van 1285 [5]) en

---

1) Voor Gelre de proost van Deventer en de Heer van Borculo.

2) Vat men de „treuga" op als het oude verdrag van 1279, dan kan men zeggen, dat de elect vrijwel als rebel wordt beschouwd.

3) Twede verdrag tussen beide partijen d.d. 1284, Sept. 6, Brom 2116.

4) 1285, Mei 19, Brom 2134. De schuld van de elect bedroeg toen ruim 7000 ℔ ongerekend wat de graaf ter lossing van Horst aan Jan van Kuik had betaald. Cf. Obreen, Floris V 89.

5) 1285, Juli 18, Brom 2146. De elect belooft Horst, door zijn ligging belangrijk in een strijd met Gelre, niet afzonderlik te lossen.

dan schijnt alles tussen Holland en Utrecht geregeld te zijn. Alleen moet de graaf een van zijn verworven panden restitueren: hij staat de elect Amersfoort af en garandeert hem daaruit een inkomen van 600 ℔ [1] — wat de indruk maakt van een jaargeld om Jan van Nassau niet van honger te doen omkomen. Personen, die regelmatig in de omgeving van de elect voorkomen, zijn er na deze tijd niet meer; de enige die nog eens genoemd wordt, is Jan van Kuik, de Brabander, de tussenpersoon tussen Floris en hertog Jan van Brabant [2]. Wel wordt een aanzienlik Utrechts prelaat als de Domdeken in deze tijd als Hollands gezant naar Engeland gezonden [3]. Het gezag schijnt nu geheel te zijn overgegaan aan de graaf van Holland.

Duidelik komt dit vooral uit bij de regeling van de waterstaat [4]. Vóór 1285 merken wij van geen bemoeiingen van Floris op dit gebied. De zorg voor de waterstaat berust in 1282 nog bij de elect: hij geeft in dat jaar een opdracht aan de maarschalk van het Sticht en aan Hendrik van den Rijn, dijkschouwers langs de IJsel en bij het Gein [5]. In 1285 is dat anders geworden. Niet bij de elect, maar bij de Hollandse graaf klagen het kapittel van Ste Marie en de parochianen van Lopik over de hinder die zij ondervinden van de afwatering van Langerak en Cabauw en de in hun wetering gemaakte verlaten, en hij geeft hun het recht, die verlaten te stoppen [6]. Van de graaf gaat het plan uit, een dijk te maken langs de IJsel bij het Gein: hij belooft de elect daarvoor 4500 ℔ die in mindering van zijn schuld worden ge-

1) 1285, Juli 14, Brom 2144. Cf. Muller, Schetsen 94.

2) 1285, Juli 19, Brom 2149. 3) 1285, Apr. 10, Brom 2132.

4) Cf. Muller, Schetsen 96.

5) Aug. 25, Brom 2066. Hendrik van den Rijn wordt 1287, Juli 4 genoemd als schout van Rynenburg bij Jutfaas (Brom 2223). De dijkschouw berust dus in 1282 bij de schout en de maarschalk, wat overeenkomt met de regeling in Holland, waar de dijkschouw berust óf bij heemraden en schouten (b.v. O. B. Suppl. 226) óf bij heemraden en baljuw (b.v. O. B. II 583), óf bij heemraden, baljuw en een edelman (b.v. O. B. II 641). Wat in Holland dus de baljuw doet, doet in Utrecht de maarschalk.

6) 1285, Juli 1, Brom 2139.

bracht, en de elect geeft dan „met raad van prelaten en getrouwen en met toestemming van de graaf van Holland" verlof, die dijk aan de Noordkant van de IJsel te maken 1). Deze verklaring wordt mede bezegeld door Jan van Kuik, de Brabantse agent.

Enige tijd later heeft de graaf de dijkschouw in de Lopikerwaard geheel aan zich getrokken. Hij beveelt de heemraden te schouwen met Hendrik de Rover, 's graven knape, aan wie ook Wisse van Hardinvelt, blijkbaar eveneens belast met inning van dijkgelden in de Lopikerwaard, rekening moet afleggen 2). Het land ten Westen van de IJsel lijkt Hollands gebied.

Maar ook verder strekt zich de zorg van het Hollandse bestuur uit. In naam van de graaf wijst Willem van Egmond de stad Utrecht land toe, om een vaart te graven: hij bepaalt de prijs, die aan de eigenaars moet worden betaald, de graaf garandeert de stad het bezit van dit terrein en komt daarop ruim een jaar later nog eens terug, als hij de grondeigenaars bij Vreeswijk gelast, genoegen te nemen met de door hem bepaalde vergoeding 3). Hoe onbelangrijk is hiernaast de ene verklaring van de elect, dat het kapittel van Ste Marie niet gehinderd mag worden in de uitwatering in de IJsel 4). De Utrechtse waterstaat is Hollandse waterstaat.

Ook in andere dan waterstaatszaken blijkt de positie van de graaf. Hij berecht een kwestie tussen de abt van Oostbroek en de Heren van Stoutenburg 5), iemand die in Amerongen een huis bouwt, wordt daarvoor 's graven leenman 6) en de financiele kwesties tussen de Heren van Abcoude en van Montfoort worden ter kennis van de graaf gebracht 7). Tegenover het buitenland treedt hij op als beschermer van het Sticht: een Keuls burger, die Utrechtse

---

1) 1285, Juli 14 en 19, Brom 2142 en 2149.

2) 1287, Dec. 12 en 1288, Jan. 31, Brom 2238 en 2241. Hendrik de Rover is ook burggraaf van Montfoort.

3) 1288, Juli 27 en 1289, Dec. 12, Brom 2258 en 2317.

4) 1285, Juli, Brom 2152. 5) 1285, Oct. 16, Brom 2160.

6) 1286, Juli 13, Brom 2196. 7) 1287, Apr. 15, Brom 2216.

kooplieden heeft beroofd, wordt door de graaf buiten de vrijdom van geleide-geld gesloten, tot hij de schade vergoed heeft [1].

Merkwaardig ten slotte is 's graven verklaring over de tolrechten bij de dam ter Nieuwervaart. Niemand behoeft daar tol te betalen en ieder moet daar op eigen kosten passeren, „behoudens het recht van de bisschop". De bisschoppelike tol wordt dus blijkbaar gehandhaafd, want er moet voor gewaakt, dat niemand de kooplieden „daarboven laat betalen". De zorg voor de uitvoering daarvan draagt de graaf op aan de maarschalk van het Sticht, of aan de vertegenwoordiger van hemzelf of van de stad Utrecht. De maarschalk, die in 1282 op last van de elect de dijk schouwde, controleert dus in 1289 de Vreeswijkse tol op last van de graaf van Holland.

Toch had de elect nog enige macht behouden. Behalve natuurlik het kerkelik gezag, heeft hij ook de rechtspraak nog in enkele zaken. En ook de tol bij de Wiers (bij Vreeswijk) schijnt b.v. niet aan Holland te zijn afgestaan [3]. Ook met de Overijselse steden en met Gelre hield hij nog enig contact [4], maar van een bepaalde politiek, zoals in de jaren 1283 en 1284, is nu geen sprake meer.

Uit deze toestand hebben de sinds 1280 gevangen Heren van Amstel en Woerden ieder op hun beurt de gevolgtrekking gemaakt, dat verder verzet tegen Holland voor de elect onmogelik en dus bevrijding voor hen uitgesloten was. Na de laatste reeks overeenkomsten tussen Utrecht en Holland in de zomer van 1285 hebben in het najaar Willem van Amstel, proost van St Jan, Gysbrecht van Amstel en Arnoud hun broeder vrede met Floris gesloten, waarbij zij

---

1) 1287, Sept. 16, Brom 2228. 2) 1289, Dec. 12, Brom 2318.

3) 1286, Apr. 4, Brom 2182. Waarschijnlijk is dit de tol, in het voorgaande stuk bedoeld. Na 1285 schijnen geen verdere verpandingen te hebben plaats gehad.

4) 1284, Nov. 9 en 1285, Apr. 7 is de elect met graaf Reinoud getuige in een stuk van het kapittel van Emmerik (Brom 2121 en 2130). 1285, Oct. 19 bevestigt hij een beschikking van het stadsbestuur van Deventer (Brom 2161).

de afstand van de helft hunner landen direct of indirect aan Holland erkenden en voor hun eigen goed leenmannen van Holland werden [1]). Als getuige bij dit verdrag treden de elect en de kapittels op. Het min of meer internationale karakter van de overeenkomst blijkt echter uit de bepaling, dat behalve de elect ook de andere omwonende vorsten, Brabant, Cleve en Gelre, door de Amstels zal worden verzocht een verklaring te geven, dat zij hen nooit in een opstand tegen Holland zullen helpen. Dat in deze tijd zowel Brabant als Gelre tot deze verklaring bereid waren, was de reden van de onderwerping der Amstels.

Treedt hier en bij de onderwerping van Herman van Woerden [2]) de elect op als een vrijwel overbodige figuur, die uit beleefdheid in de zaak betrokken wordt, nog sterker is dit het geval in een andere Hollandse aangelegenheid: de onderwerping der West-Friezen. Amstel en Woerden waren Stichtse leenmannen, maar de macht van de bisschop van Utrecht over de Friezen is in deze tijd geheel tot een fictie geworden. Om echter de Friezen de indruk te geven, dat alles zo eerlik mogelik in zijn werk ging, verdiende het voor Floris aanbeveling de elect in de zaak te betrekken, en zo zien wij in 1289 Jan van Nassau optreden als scheidsrechter tussen de strijdende partijen. Zijn uitspraak is niet meer dan een bevestiging van de verdragen, waarbij de Friese ambachten in het voorjaar van 1289 zich aan Floris onderworpen hadden [3]). Aan de vorm was hiermede voldaan, zonder schade voor de inhoud.

Dit laatste optreden van de elect in zaken van grote politiek is het duidelikste bewijs van de afhankelikheid waartoe hij gekomen is. Een dergelike bisschop te handhaven is natuurlik van het grootste belang voor de Hollandse graaf; een nieuwe bisschop, die, hoe ook financieel gebonden, geen

---

1) Floris had hen in 1280 voor de elect onderworpen, cf. Obreen, Floris V 79. Vrede d.d. 1285, Oct. 27, Brom 2162 (l.c. 90).

2) Brom 2214 op 1287, Maart 30, O. B. II 632 op 1288, Maart 21. Floris V gebruikt meestal Paaschstijl, dus is de laatste datum waarschijnlik juist. (Anders Obreen, Floris V 95).

3) 1289, Mei 1, Brom 2301. Cf. Obreen, l.c. 61.

twintig jaar ellende achter zich heeft, kan slechts een versterking van de positie van het Sticht en dus verzwakking van die van Holland brengen.

Toch is Jan van Nassau afgezet. De verklaring hiervan is te zoeken in de buitenlandse politiek [1], al heeft het verzet der kapittels wel enig gewicht in de schaal gelegd.

Waarover de strijd met de kapittels gelopen heeft, is niet in bizonderheden na te gaan. De aanleg van de IJseldijk „zonder toestemming en tegen de vrijheid onzer kerken" schijnt bij de kapittels kwaad bloed gezet te hebben, zeker is dat zij een tijdlang daarom de kerkdienst staakten [2]. Daarmede hangt dan ook wel samen het protest, dat de vijf kapittels in Rome tegen de elect hebben willen indienen [3]. Dit protest of liever deze verklaring van de kapittels, dat zij een procureur bij de Curie hebben aangesteld om over de wantoestanden in het Sticht te klagen, noemt geen redenen, maar is toch een bewijs, dat er in 1288 een actie tegen de elect gaande was, waarbij men zijn afzetting door de paus voor mogelik, zo niet voor waarschijnlik hield. Tenminste was de procureur gemachtigd om, na een uiteenzetting over het wanbeheer van Jan van Nassau, de paus personen te noemen door wier aanstelling de Utrechtse kerk zou kunnen worden gered.

Er zijn gronden om aan te nemen dat deze aanstelling van de procureur Johannes Wit vooral van het Domkapittel is uitgegaan: de sollicitant naar de Utrechtse bisschopsstoel kan dan geen andere geweest zijn dan de Domproost Adolf van Waldeck. Deze, voor zijn verkiezing tot Domproost te

---

1) Cf. Obreen l.c. 97, Muller, Schetsen 99; deze beschouwt de afzetting zeer terecht als een politieke zet tegen Floris.

2) 1292, Apr. 2 hernemen de kapittels de om deze reden gestaakte kerkdienst (Brom 2440). Omstreeks 1290 is echter de verhouding van elect en kapittels uitstekend, zodat de dienst niet van 1288 af gestaakt kan zijn geweest.

3) 1288 s.d., Brom 2279. Daar de bezegelingsformule spreekt van: „sub sigillo Maioris et conventualium ecclesiarum Traiectensium", een onderscheid, dat door de andere kapittels nooit wordt aanvaard, moet het stuk van de Dom zijn uitgegaan.

Utrecht in 1285, reeds kanunnik te Luik, in 1291 door de paus benoemd tot kanunnik te Keulen, is een geslepen en handig man geweest, niet zonder inzicht in financiele kwesties. In 1284 bemachtigt hij op een minder eerlike wijze een gedeelte van de voor de kruistocht geheven tiende 1). Dan, als Utrechtse Domproost, zullen wij hem dikwijls in relatie met de Engels-Vlaamse partij in Holland vinden. Zijn streven is voortdurend, bisschop van Utrecht te worden — als hij in 1301 eindelik gekozen wordt erkent echter niemand hem. Deze man, met zijn Keulse betrekkingen en zijn financiele talenten is ongetwijfeld de bewerker van de grote aflaatbrief, door de elect voor de Dombouw uitgevaardigd en naar een Keuls model opgesteld 2). In deze vorm is een dergelijke aflaatbrief niet meer dan een financiele maatregel. Nog het concilie van Lyon had, evenals het het rente-verbod hernieuwde, bepaald, dat geen aflaatbrieven door questierders mochten worden mede genomen en dat zij moesten blijven in de kerk, waarvoor zij bestemd waren 3). Slechts veertien jaar later blijkt deze poging om de misbruiken bij de aflaat tegen te gaan reeds volkomen mislukt: onze Domaflaat is een commerciele onderneming om aan geld te komen voor de Dombouw.

Onmogelik is het niet, dat deze concessie van de elect aan het Domkapittel de storm nog heeft bezworen en de procureur met zijn dreigende volmacht niet is weggezonden. Slechts geruchten van wat er hier voorviel kunnen dan paus Nicolaas IV hebben bereikt, om later bij de afzetting als grond en motivering te dienen.

De buitenlandse politiek lieten wij sinds de verdragen van

---

1) 1284, Nov. 5, Knipping III 3038.

2) Brom 2263. Zie Aanhangsel. De verhouding met de kapittels is daarna goed: opdracht aan de dekens van Dom en St Pieter, waaraan de kapittels hun goedkeuring hechten d.d. 1290, Juli 5 en Aug. 2 (Brom 2352 en 2356). In het adres van de afzettingsbul komt dan ook geen Utrechts kapittelgeestelike voor (Brom 2328).

3) Zie het verbod questierders te zenden in de aflaatbrieven van aartsbisschop Engelbert van Keulen, uitgevaardigd te Lyon, d.d. 1274, Juni 12 en Juli 13, bij Knipping III 2555 en 2559.

1284 buiten beschouwing. Geheel worden deze jaren beheerst door de Limburgse successie-oorlog, waar de wapenstilstand van 1284 geen vrede had kunnen bewerken. Tot 1289 is deze oorlog het middelpunt van alle gebeuren in de Zuidelike Nederlanden en de landen aan de Neder-Rijn. Maar aan Utrecht is dit alles voorbij gegaan, de loop der gebeurtenissen, die de Hollands-Brabantse partij steeds versterkte [1]) tot de grootse overwinning bij Woeringen toe, verschoof steeds meer de mogelikheid van een nieuwe bevrijdingsoorlog, tot er van die mogelikheid geen sprake meer kon zijn. Woeringen betekent voor Gelre een omkeer in zijn politiek, voor Graaf Reinoud gevangenschap en drukkende financiele afhankelikheid van Vlaanderen, voor de elect betekent Woeringen de definitieve bekrachtiging van 1279 en 1284.

Een half jaar ongeveer na de slag hebben vrienden van graaf Reinoud getracht een vergelijk tussen de gevangene en zijn overwinnaar te bewerken. De eerste, die als scheidsrechter moest optreden, Willem van Avesnes, bisschop van Kamerijk, legde na enkele maanden zijn taak neer, zonder tot een resultaat gekomen te zijn. Zo was Reinouds bondgenoot, de aartsbisschop van Keulen, eerder uit zijn gevangenschap ontslagen dan de Gelderse graaf [2]): terwijl de beslissing tussen Gelre en Brabant pas in October 1289 te Parijs viel, was Siegfried reeds in Mei van hetzelfde jaar tot een verdrag met Berg, Gulik, Mark, Waldeck en Brabant gekomen, waarbij hij beloofde zijn vroegere bondgenoten: Vlaanderen, Luxemburg en Valkenburg, die de oorlog nog voortzetten, niet te steunen. Hierbij schijnt Siegfried of in ieder geval zijn partij zich niet te hebben willen neerleggen en een bondgenoot te hebben gezocht aan de Curie. Kort na Siegfried's invrijheidstelling gelast n.l. Nicolaas IV de graven van Berg en hun bondgenoten de aartsbisschop vrij

---

1) Cf. Obreen, Floris V 94.

2) Cf. voor Keulen: H. Schrohe, Die politischen Bestrebungen Erzbischofs Siegfried von Köln (Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein, Heft 67 en 68, Köln 1899, resp. 1 en 54).

te laten, terwijl tal van autoriteiten, allereerst de aartsbisschop van Trier, gevraagd wordt hun medewerking te verlenen [1]). In deze lijn is de paus doorgegaan: als hem gebleken is dat Siegfried wel vrij is, maar door zware voorwaarden gebonden, ontslaat hij hem van alle verplichtingen en ontheft hem van alle gezworen eden; hij gelast de aartsbisschoppen van Mainz en Trier te zorgen, dat Siegfried in zijn bezit wordt hersteld en beveelt de bondgenoten van Brabant en voor allen hertog Jan zelf, de veroverde Keulse bezittingen terug te geven [2]).

Dit alles is en blijft maar bevelen op een afstand, zonder andere dwang tot uitvoering dan geestelike straffen. Op één wijze echter was de Brabantse coalitie te treffen: in Utrecht. De Brabantse partij beheerste Utrecht; op het gedrag van de elect viel genoeg aan te merken, niet het minst strafbaar was zijn houding tegenover de Hollandse graaf: de conclusie lag voor de hand. Wanneer Jan van Nassau vervangen werd door een ander, die zich, hoe weinig ook, tegen Holland verzette, dan was daarmede in de Noordelike Nederlanden een tegenwicht geschapen tegen Holland, een steunpunt voor aartsbisschop Siegfried en zijn bondgenoten Gelre en Vlaanderen [3]).

Tussen de twee pauselike stukken voor de Keulse aartsbisschop: de bevrijding van alle afgelegde beloften en het bevel aan Mainz en Trier te zorgen, dat Siegfried werd schadeloos gesteld, valt het bevel aan de abten van Oost-

1) 1289, Aug. 5—9, Knipping III 3227—3232.

2) 1290, Jan. 18 en 31, Knipping III 3262, 3264, 3266 en 3267.

3) Wie de aanstoker in dezen is, is niet vast te stellen. Ik zou geneigd zijn te denken aan invloed van Vlaanderen, daar Vlaanderen natuurlik het meeste belang had bij verzwakking van Holland. Vast staat dat Nicolaas IV behoorde tot de Fransgezinde pausen en evenzo dat de verhouding tussen Gui van Dampierre en Philippe le Bel in deze jaren goed was (cf. Funck-Brentano 114 sqq.). M. i. is het ook de Vlaamse graaf geweest, die de Franse koning als scheidsrechter aanwees in de strijd met Brabant, nadat de bisschop van Kamerijk, een Avesnes en dus meer Brabants- dan Vlaamsgezind, geen succes had gehad. Het zou dus mogelik moeten zijn een samengaan van Frankrijk, Vlaanderen en de Curie in deze jaren vast te stellen, wat echter nog niet mocht gelukken.

broek en St Paulus en de deken van St Maarten te Luik om de elect te sommeren, binnen vier maanden voor de paus te verschijnen [1]. Als redenen worden hierbij opgegeven zijn onwettige verkiezing, daar hij noch de vereiste kennis noch de jaren had, toen hij op slinkse wijze zich liet postuleren tot bisschop, zijn onwettig beheer der temporalia, daar hij niet bevestigd of toegelaten was, zijn gewapend optreden als bondgenoot van de Gulikse graaf tegen aartsbisschop Engelbert van Keulen, waardoor hij de gevangen aartsbisschop dwong de postulatie te erkennen, zijn roof van de kruistochttienden uit het Predikheren-klooster te Utrecht en ten slotte zijn verpandingen van kerkelik goed. Op straffe van verlies van alle rechten, die hij mogelik nog heeft, moet hij zich persoonlik komen verdedigen en zich onderwerpen aan alles, wat de paus over hem besluiten zal [2].

Dat de Duitse koning ook nog enige rechten in dezen had te doen gelden en met name het beheer van de temporalia een zaak was die de koning als leenheer en niet de paus aanging, schijnt de paus niet te bedenken. Dezelfde gedachte die een jaar later Nicolaas IV vastlegt in het privilege voor Jan van Sierck over de beëdiging der notarissen, dat de keizerlike rechten evenzeer de paus als de keizer toekomen [3], beheerst nu reeds zijn politiek. Met de rechten van de Duitse koning behoeft de Curie het zo nauw niet te nemen en vooral niet in de Nederlanden, waar men zich slechts de koning herinnert, als men hem nodig heeft.

De Hollandse graaf heeft deze dagvaarding van de elect, die, al wordt het woord er niet in genoemd, practies gelijk staat met een afzetting, gevoeld als een tegen hem gerichte politieke zet. Maar Jan van Nassau was voor Holland te veel waard om niet te trachten hem en daarmede de positie

---

1) 1290, Jan. 25, Brom 2328.

2) Er staat dus niets van belang in. De geroofde kruistocht-tienden waren met Hollands geld terug betaald en de excommunicatie was toen opgeheven (1280, Mei 5, Brom 1962). Merkwaardig is wel dat de oude Keulse kwestie uit 1267 weer wordt opgehaald (cf. Knipping III 2434).

3) Zie boven p. 16.

van Holland in het Sticht te redden. Daarbij komt dat deze moeilikheden in het bisdom samen vielen met een ernstig conflict tussen Holland en Vlaanderen: sinds enige jaren was de Zeeuwse kwestie weer aan de orde [1], en juist het voorjaar van 1290 bracht felle strijd. Het beloop van deze oorlog is bekend [2]: de aansluiting van de Zeeuwse edelen, Jan van Renesse vooraan, bij Vlaanderen, het beleg van Middelburg en de onderhandelingen van Floris met Brabant, die ten slotte leiden tot het afgedwongen verdrag van Biervliet. In hoever hierbij aan de goede trouw van hertog Jan mag worden getwijfeld, behoeven wij niet te onderzoeken: slechts moeten wij in het oog houden dat Floris met militaire zowel als met diplomatieke hulp van Brabant getracht heeft de toestand meester te worden. Tegenover de Curie en in de Utrechtse zaken was natuurlik slechts langs diplomatieke weg wat te bereiken, en ook hier werkte de graaf samen met Brabant.

In het gehele pauselike stuk kwam maar één feitelike aanklacht voor tegen de momentele politiek van de elect: zijn verpandingen werden hem voor de voeten geworpen, en hierin kon de graaf hem en tevens zichzelf helpen. Daartoe verstond hij zich met de Heren van Kuik, de bezitters de facto van de Stichtse sloten Horst en Vreeland [3]. Onder borgstelling van hertog Jan en enige Brabanders beloofden zij, ongeacht enig vonnis van de Curie of enige andere kerkelike rechter, deze sloten slechts aan de graaf terug te geven, als hij hun de voor het Sticht gemaakte onkosten vergoeden zou; tevens stelden zij zich borg voor de trouw van de

---

1) 1287, Maart 24 verklaart de Rijksdag te Würzburg het verdrag, vroeger door Floris de Voogd met Vlaanderen gesloten, ongeldig, wat een ontkenning betekent van de leenhoogheid van Vlaanderen over Zeeland (Reg. Imp. VI 2069).

2) Cf. Obreen, Floris V 112—138. De aansluiting van de Zeeuwen bij Vlaanderen in Maart 1290, de verdragen van Biervliet in Juni.

3) Horst was door Floris gelost voor de elect, die de graaf de pand-som schuldig was gebleven en beloofd had Horst alleen met de andere sloten tegelijk te lossen (1285, Juli 14 en 18, Brom 2143 en 2146). Nu was blijkbaar zowel Horst als Vreeland in handen van Jan van Kuik.

elect [1]). Toen, met deze Brabantse verzekering, gaf Floris de verklaring af, dat de elect alle schulden had afbetaald en dus alle panden terug ontving — wat krachtens de belofte der Heren van Kuik niet waar kon zijn.

Maar Jan van Nassau wilde liever regeren dan gevonnisd worden. Voor het ogenblik had hij meer aan de Hollandse verklaring dan aan de panden zelf. Hij heeft ze laten vidimeren en wel door de Bedelorden te Utrecht en door de stad: door een algemeen geldige kerkelike autoriteit dus, die niet als vriend van de elect kon worden beschouwd en door het belangrijkste lid van het wereldlik territorium. Achter het vidimus voegen beide enigszins naief een eigen verklaring, dat de teruggave werkelik heeft plaats gehad [3]). Blijkbaar stelde de elect prijs op deze vidimeringen: de dag na de uitvaardiging van het vidimus kreeg de stad ten minste het recht tol te heffen van alle marktgangers ter bekostiging van de aanleg van een stenen weg [4]). Trouwens ook de stad had liever een zwakke elect dan een krachtige bisschop.

Ook met de kapittels is de verhouding in deze tijd zeer goed: een regeling over vacatures in Ste Marie, reeds in 1287 gemaakt, wordt in deze tijd bekrachtigd [5]), en in samenwerking met alle kapittels en het Domkapittel in het bizonder staat de elect het voormalige Zakbroederskloosterte Utrecht af aan het convent Bethlehem bij Doetinchem [6]).

Dit alles heeft ten gevolge gehad, dat uit Utrecht geen klachten tegen hem kwamen. En voor hem persoonlik zouden wij kunnen zeggen, dat deze politiek hem gered heeft. Zijn raadsman uit de jaren 1283 en 1284, de Oldenzaalse proost Gysbrecht, als procureur naar de Curie gezonden met een

---

1) 1290, Maart 31, Brom 2335. Ongetwijfeld moet dit stuk volgens Jaardagsstijl worden gedateerd (O. B. II op 1291, Apr. 19), cf. Muller, Schetsen 100, aan wie het bovenstaande is ontleend.

2) 1290, Apr. 1, Brom 2337.

3) 1290, Juni 11 en 19, Brom 2346 en 2348, „protestamur, quod dominus noster Traiectensis electus prefatus recuperavit et rehabet terram Traiectensem et castra predicta".

4) 1290, Juni 20, Brom 2349. 5) 1290, Mei 28, Brom 2342.

6) Zie boven p. 48, noot 2.

kanunnik, bewerkte, dat Jan van Nassau, na afstand te hebben gedaan van zijn aanspraken en de temporalia te hebben overgedragen aan zijn opvolger, een jaargeld zou ontvangen uit de opbrengsten van het Sticht [1].

Voor de elect was hiermede alles afgelopen. Holland had de afloop te aanvaarden: het volledig gezag dat Floris in de laatste jaren over Utrecht had uitgeoefend zou hij niet zo gemakkelik behouden. Trouwens in de buitenlandse politiek van Floris is 1290 een keerpunt. Los van Brabant gaat hij zijn weg: Jan van Kuik, de bemiddelaar tussen Holland, Utrecht en Brabant, verdwijnt na het verdrag van Biervliet geheel uit Hollandse zowel als uit Utrechtse stukken. De nieuwe bisschop zou voor nieuwe verhoudingen komen te staan.

---

1) Bul van Nicolaas IV d.d. 1290, Dec. 16, Brom 2377.

HOOFDSTUK III.

Jan van Sierck
1291—1296.

De regering van Jan van Sierck behoort niet tot de goed bekende perioden der Utrechtse geschiedenis. Wie er de kronieken op naleest, verbaast zich over de korte mededelingen, waarmede deze vijfjarige regeringsperiode wordt afgehandeld. Beka's verhaal [1]) is wel iets langer dan dat van de anderen, maar het is de lezer terstond duidelik, dat hij een stuk geschiedenis van Jan van Nassau op naam van Jan van Sierck zet. Juister is dan in ieder geval de korte mededeling van Stoke, dat de paus „van Zieric den bisscop Jan" aanstelde en afzette [2]). Beiden, Beka en Stoke, haasten zich naar het dramaties verhaal van de moord op graaf Floris: de gehele periode tussen 1290 en 1296 verliest daardoor voor hen alle betekenis. Voor ons is dat echter niet het geval. In de ontwikkeling van het bisdom kan deze schakel niet gemist worden.

Van het leven van bisschop Jan van Sierck vóór zijn benoeming tot bisschop van Utrecht is vrijwel niets bekend. Toen hij werd aangesteld, was hij, Lotharings edelman van geboorte, aartsdiaken van Karden in de diocese Trier en voerde hij de titel van pauselik capellaan [3]). Mogelik bekleedde hij dus een functie aan de Curie en heeft hij in Rome de belangstelling voor kerkelike rechtspraak gekregen, die hij als bisschop steeds aan den dag legt. Een ijverig en conscientieus geestelike, vol goede bedoeling, een man in

---

1) Beka 79 verhaalt de slag bij Soestereng en het beleg van Vreeland en Montfoort, wat in 1280 plaats had.

2) IV 1069—1073.

3) Bul waarbij bisschop Jan wordt aangesteld d.d. 1291 Jan. 10, Brom 2383.

de stijl van het concilie van Lyon — geen groot politicus. De taak waarvoor hij hier kwam te staan was zwaar: buiten het Sticht de graven van Holland en Gelre als buren, in het Sticht de oppositie der kapittelen en de voortdurende moeilikheden met de Domproost, die zelf bisschop had willen worden.

Aan het begin van de regering van deze bisschop valt het verdrag van Biervliet, een keerpunt in de Hollandse politiek — aan het eind maakt het graafschap een nog ernstiger crisis door: de overgang van de Engelse naar de Franse zijde, met als gevolg de moord op Floris. Tussen deze beide grote gebeurtenissen strekt zich onze periode uit, scherp gescheiden van wat voorging en wat volgde.

Toen Jan van Sierck benoemd werd, was graaf Reinoud machteloos uit de Brabantse gevangenschap ontslagen, voor goed was hem uitbreiding in Zuidelike richting onmogelik gemaakt. Om zijn losgeld te kunnen betalen heeft hij zijn graafschappen voor vijf jaar moeten verpanden aan zijn bondgenoot, de Vlaamse graaf [1]. Hierin komt hij overeen met Floris V. Beiden zijn ontslagen gevangenen, beiden zijn vooral schuldenaars van Vlaanderen. Het karakteristieke van deze jaren in de Noord-Nederlandse geschiedenis is de volkomen economiese afhankelikheid van Vlaanderen en de met Vlaanderen in verbinding staande banken. Daartegenover staat in het Zuiden de aaneensluiting van de kapitalistiese machten Vlaanderen en Brabant [2]. Eerst de grote politiek, de tegenstelling Frankrijk-Engeland, zal deze Nederlandse tegenstelling Noord-Zuid veranderen.

Voor de Utrechtse geschiedenis heeft deze algemeen-Nederlandse achtergrond grote betekenis. Want daaruit is te verklaren, dat er nu werkelik sprake kan zijn van Utrechtse geschiedenis. Bij Jan van Nassau betekent de verhouding met Holland alles — bij Jan van Sierck is de verhouding met Holland wel belangrijk, maar daarnaast is

---

1) 1291, Febr., Knipping III 3319.

2) Verdrag tussen Gui van Vlaanderen en Jan van Brabant d.d. 1291, Nov. 7, Willems, van Heelu 540.

de mogelikheid van een zelfstandige binnenlandse organiserende werkzaamheid niet uitgesloten.

De eerste regeringsdaad, die van bisschop Jan bekend is, betreft al dadelik een reorganisatie: bij statuut van Januari 1292 worden clerus en kerkelike rechtspraak aangepakt. In zijn eerste artikel bedreigt dit besluit alle geesteliken en leken, die de kerkelike rechtspraak belemmeren, met excommunicatie. En als in April van het volgend jaar weer statuten worden uitgevaardigd, komt ook daarin de bepaling voor, dat leken, die geesteliken dwingen voor het wereldlik gerecht te verschijnen of op hun goederen beslag leggen, ipso facto geëxcommuniceerd zijn. Het gevangennemen of gevangenhouden van een geestelike heeft het uitspreken van het interdict over elke parochie waar zich de gevangene bevindt ten gevolge, en doden van een geestelike wordt gestraft wordt met het uitspreken van het interdict over een geheel decanaat [1]. Naast deze bedreigingen, die tegen alle wereldlike rechters en dus vooral tegen de graven van Holland en Gelre gericht zijn, staan de bepalingen, waaraan zich de ondergeschikte kerkelike rechters te houden hebben. De landdekens wordt ingescherpt, dat zij zich niet mogen bemoeien met alles wat tot de jurisdictie van de bisschop behoort [2]. Want met de wereldlike vorsten, die, zonder zich te bekommeren om de hiërarchie, de geesteliken in hun

1) 1292, Jan. 25 en 1293, Apr. 21, Brom 2425 en 2505. Cf. over de kerkelike rechtspraak, die hier en daar in ons onderzoek ter sprake komt, J. Hashagen: Zur Charakteristik der geistlichen Gerichtsbarkeit vornehmlich im späteren Mittelalter (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung VI, Weimar 1916, 205—292).

2) Zo mag geen landdeken recht spreken in huweliks-zaken: deze mogen slechts in Utrecht behandeld worden (statuut van 1293); ook moet iedere cureit de „casus episciopales" van buiten kennen (ib.). Het uitreiken der H. Olie reserveert de bisschop voor zichzelf. In de latere Middeleeuwen behoort dit laatste tot de taak der landdekens (cf. Löhr, Grossarchidiakonat Xanten 178 sqq.), in deze tijd dus blijkbaar tot de taak van de bisschop zelf. Slechts de bisschop en zijn officiaal mogen toestaan, dat een bigamus een custodie heeft en dat zelfmoordenaars en ter dood gebrachten op een kerkhof begraven worden (statuut van 1293).

territorium onder hun gezag willen brengen, zijn de landdekens, die er naar streven zo onafhankelik mogelik te worden, de grote vijanden van het centrale bisschoppelike gezag. Onder de volgende regering, in een tijd van strijd en verwarring, zullen wij zien hoe deze beide bondgenoten worden.

Wij kunnen niet nagaan of deze krachtige woorden, krachtiger dan het Sticht gewend was te horen, tot krachtige daden geleid hebben. Wel vinden wij de bisschop in deze jaren bezig met de verschillende processen, tussen geesteliken onderling of tussen geesteliken en edelen aan de gang, hetzij als hogere instantie hetzij als door de partijen bij compromis aangewezen scheidsrechter [1].

Wel van de dekens spreken de statuten, niet van de grootste vijanden, de aartsdiakens. Met hen echter schijnt de strijd hevig te zijn geweest, en wel voornamelik met de Domproost. Om deze strijd te beslechten is de metropolitaan Siegfried van Keulen persoonlik naar Utrecht gekomen en zijn uitspraak heeft eeuwen lang de grens tussen bisschoppelik en archidiaconaal rechtsgebied bepaald [2]. Wat voor de bisschop overblijft in het grote gebied van de Domproost is niet veel geweest: de aartsdiaken spreekt recht op de synode op aanklacht, hij spreekt recht over zijn ondergeschikten na onderzoek, zonder klacht op de synode, en ieder is vrij in zijn keus tussen de rechtbank van de bisschop

---

1) Onder de regering van bisschop Jan zijn er vier processen, die zich vrijwel over de gehele regeringsperiode uitstrekken en dus enig materiaal leveren voor een onderzoek naar het beloop van het geding voor de kerkelike rechter, n.l.: 1°. tussen Herman Hasekinesz en Oudmunster, 2° tussen Oudmunster en de pastoor van Jutfaas, 3° tussen St Pieter en de Heer van Buren en 4° tussen Ste Marie en de Heer van de Leck. Vooral het twede is belangrijk voor de kennis van de oorkonden der kerkelike autoriteiten door het grote aantal in origineel overgeleverde stukken.

2) Knipping III 3406 brengt deze uitspraak met Paaschstijl op 1294, Febr. 27, Brom 2495 en Bronn. Kerk. Rechtspr. IV 87 met een m. i. niet gemotiveerde Jaardagsstijl op 1293. Verdere daden van Siegfried in de Nederlanden zijn niet bekend, in 1293, Oct. 23 is hij voor Colmar, 1294, Maart 1 in Rees (cf. Knipping op deze data).

en die van de proost. De bisschop heeft slechts het recht op te treden tegen de onderdanen van de archidiaken, als deze zelf het verzuimt, en heeft de bescherming, niet de rechtspraak, van hen die het kruis hebben aangenomen, terwijl hem nadrukkelik verboden wordt, zich te bemoeien met de voor het archidiaconale gerecht aanhangige zaken, anders dan bij appèl [1]). Is hier de bisschoppelike macht blijkbaar beperkt, ook tegenover de wereldlike vorsten heeft bisschop Jan moeten inbinden, gevolg van veranderde buitenlandse verhoudingen.

In het wereldlik bestuur van het Sticht treedt bisschop Jan meer als hoogste rechter op, dan zijn voorganger. Schenkingen van grond hebben ter verkrijging van meerdere zekerheid voor de bisschoppelike rechtbank plaats of worden daarvoor herhaald [2]) — een verschijnsel, in de naburige staten zeer algemeen, maar in Utrecht onder de elect niet voorgekomen. De binnenlandse politiek komt overeen met die van Jan van Nassau tijdens zijn laatste oorlog met Holland. Van het begin af heeft Jan van Sierck, hoewel zijn positie in het Westen veel sterker was, zijn meeste steun in het Oosten gezocht. Na de statuten van Januari 1292 is het marktrecht voor Zwolle zijn eerste bekende regeringsdaad [3]), weldra gevolgd door een regeling betreffende het

1) Op één punt van de uitspraak wil ik nog wijzen, n.l. dat over de synode in Zeeland. Daar wordt „propter rebellionem et duriciam hominum terre illius" geen synode gehouden, zodat de aartsdiaken daar „per modum inquisitionis" te werk gaat, onder toezicht van de bisschop. Wanneer men nu Bronn. Kerk. Rechtspr. III: „De begrenzing der wereldlijke en kerkelijke rechtspraken tegenover elkander" naziet, wordt men overstelpt met Zeeuwse stukken. Speciaal Zierikzee neemt steeds en vooral tijdens Willem van Mechelen, zoals wij later zullen zien, een zeer zelfstandige positie in. Reeds in 1275 bepaalt Floris V, dat inwoners van die stad, die bereid zijn terecht te staan voor de deken van Schouwen of voor de wereldlike rechter, niet buiten Schouwen voor een kerkelike rechter kunnen worden getrokken (Bronn. als voren III 12, cf. I. H. Gosses, De rechterlijke organisatie van Zeeland in de Middeleeuwen, Groningen-den Haag, 1917, 174 sqq.). Een nadere verklaring hiervoor te geven is voorloopig niet mogelik.

2) B.v. 1293, Oct. 10 en 1295, Apr. 27, Brom 2529 en 2615.

3) 1292, Febr., Brom 2433.

handelsverkeer tussen Utrecht en Kampen [1]). De adel heeft hij hierbij niet vergeten: voor een van de Heren van Almelo, die geestelike wenst te worden, worden gunstige bepalingen inzake zijn lenen gemaakt [2]).

Van de verhouding tot de Hollandse graaf kunnen wij zeggen, dat ze niet slecht is geweest. De voornaamste reden daarvoor is reeds boven aangegeven. De positie van Floris na het verdrag van Biervliet is allesbehalve gunstig te noemen, zodat van overheersing van het Sticht geen sprake is. Maar langzamerhand zien wij Holland omhoog komen, waardoor de verhouding weer veranderen gaat, en al is de Hollandse macht niet geklommen tot de hoogte van 1289, in 1294 staat bisschop Jan toch anders tegenover zijn Westelike buurman, dan twee jaar vroeger. De oorzaak daarvan ligt niet bij Utrecht en evenmin bij Holland: ze ligt, evenals bij de vredesverdragen van 1284, bij Engeland. Eduard I is Floris in zijn financiele nood te hulp gekomen, hij heeft hem, nadat het Schotse avontuur van de Hollandse graaf mislukt was, gaandeweg een groot deel van de bruidschat zijner met Floris' zoon Jan verloofde dochter uitbetaald en in ruil daarvoor hem gebruikt als zijn agent op het vasteland [3]). De belangrijkste daad van Floris als zodanig en zo in zekeren zin het hoogtepunt van zijn invloed in deze jaren is het verdrag tussen Eduard en koning Adolf in 1294 te Dordrecht onder bemiddeling van Floris, als gemachtigde van beide partijen, gesloten, een daad die misschien beloond is met de verlegging van de Engelse wolstapel naar Dordrecht [4]).

Dit alles vinden wij weerspiegeld in de Utrechts-Hollandse verhouding. In de eerste tijd, als bisschop Jan zijn scherpgeformuleerde statuten uitvaardigt, treedt hij op als bond-

---

1) Bevel aan Zweder van Voorst, schout van Salland en zijn tolbeambte te Kampen, van de burgers van Utrecht voorlopig geen tol te heffen, daar de burgers van beide steden over en weer vrijdom van tol schijnen te hebben, 1292, Oct. 3, Brom 2476.

2) 1293, Aug. 24, Brom 2523.

3) Cf. Oppermann, Floris V 117—119.

4) Onze enige bron voor deze wolstapel-kwestie is Stoke IV 857—871.

genoot van de graaf in het verzoeningsverdrag tussen Floris en enige van de Zeeuwse opstandelingen. Jan van Renesse en Diederik van Brederode zal de bisschop excommuniceren, als ze hun zoen met Holland breken, Gysbrecht van Amstel en Herman van Woerden, familie-leden van Brederode, eveneens, als zij de graaf zo nodig niet bijstaan [1]. Intussen schijnt bisschop Jan het zover gebracht te hebben, dat hij de op de Stichtse sloten rustende pandsom tenminste gedeeltelik heeft afbetaald. Hoe hem dat mogelik geweest is blijkt evenwel niet [2].

Langzamerhand begint de Hollandse invloed in het Sticht weer te stijgen, en een werkzaam agent in dezen is de Domproost Adolf van Waldeck, die gedurende het jaar 1293 in financiele relaties met Holland staat en in het volgend jaar als Hollands gezant naar Engeland vertrekt [3]. Misschien onder zijn invloed komen de provisoren der Utrechtse kapittels ertoe, te besluiten hun bezittingen, „die voortdurend gevaar lopen" te stellen onder bescherming van de graaf van Holland, met de belofte, dat zij hem behalve tegen hun superieuren in alles zullen bijstaan [4]. Door wie hun bezit zo bedreigd wordt, wordt niet nader aangeduid — het feit evenwel dat een maand, nadat de graaf de bescherming op zich genomen heeft, graaf en bisschop een handelsverdrag sluiten [5], doet vermoeden, dat de vijand der kapittels niet de bisschop is. Eer zullen wij hebben te denken aan een conflict tussen de conservatieve kapittels en de stad Utrecht, wier schepenen meermalen in de processen met de kapittels betrokken zijn. In de kort daarna getroffen financiele regeling tussen beide vorsten blijkt de bisschop nog steeds Hol-

---

1) 1292, Febr. 6 en 7, Brom 2426—2430.

2) In de schuldbekentenis van de bisschop d.d. 1293, Juni 28, Brom 2517, verklaart de bisschop dat de graaf hem niet manen zal om het nu geleende geld „vor dat die leste termine van den peninghen die wi hem schuldych zien dar wi mede loesten des stichs huse, gheleden es".

3) 1293, Maart 11, Apr. 8, 1294, Maart 3, Brom 2496, 2504 en 2547. De reis naar Engeland 1294, Oct. 7, Brom 2577.

4) 1293, Febr. 7, Brom 2491. 5) 1293, Mei 7, Brom 2511.

lands schuldenaar [1], maar de bedragen waarover gehandeld wordt zijn aanmerkelik lager dan in de dagen van Jan van Nassau en mogen nauwliks genoemd worden naast de schulden, die Floris heeft bij de Utrechtse bankier Lambrecht de Vriese [2].

In dezelfde maand als het verdrag met Utrecht valt ook het wapenstilstandsverdrag met Vlaanderen [3] — in het najaar van 1293 doet Floris, als van ouds bijna, uitspraak tussen de kapittels en de binnen de IJseldijk geërfden [4]. Door Engeland enigszins uit het moeras geholpen, bemoeit de graaf zich direct weer met de Stichtse waterstaat.

In het „grote" jaar 1294 ten slotte is Floris scheidsrechter tussen de twee grootste machten van het Sticht. Na zich van de steun van een aantal leenmannen te hebben verzekerd, doet hij op 25 October 1294 uitspraak tussen bisschop Jan en de stad Utrecht [5].

Afgezien van het feit, dat de bisschop alléén tegen zijn stad niet voldoende is opgewassen, zodat hij met een Hollandse uitspraak moet worden hersteld, kunnen wij niet zeggen, dat de getroffen regeling de indruk geeft van een zwak bisschoppelik gezag. De stad is ongetwijfeld de verliezende partij en krijgt maar op enkele punten gelijk, terwijl zij heeft moeten beginnen met 600 ℔ boete te betalen. Voor de stad geen immuniteit ten opzichte van de bisschoppelike rechtspraak: de maarschalk mag een vredeloze binnen de stad vervolgen, waarbij de schepenen moeten helpen — geen accijns op de overgeschoten bisschoppelike wijn — geen accijns op wat de Stichtenaars in de stad kopen en verkopen — geen inbreuk op het kerkelik gerecht van bisschop

1) 1293, Juli 6 bedraagt de schuld van de bisschop 3900 ℔ (Brom 2519).

2) 1293, Nov. 19, Brom 2531, 10.000 ℔.

3) 1293, Mei, O. B. II 846. Natuurlik onder Engelsche bemiddeling.

4) 1293, Dec. 21, Brom 2538.

5) 1294, Brom 2582 en 2583. Een uitvoerige analyse en bespreking geeft Muller, Inleiding 33, die ik hier in hoofdzaak volg. Wat betreft de positie van de maarschalk, die wij vroeger belast zagen met de dijkschouw (zie p. 43 noot 5) en hier belast vinden met vervolging van misdadigers cf. Enklaar 68 sqq.

en officiaal. Daartegenover staat positief alleen de bepaling, dat bisschop en officiaal zich niet mogen inlaten met „schade en schuld en wat tot het wereldlik gerecht behoort" — waarbij de grens tussen wereldlik en kerkelik recht natuurlik op zichzelf een kwestie blijft. Enigszins krijgt de stad haar zin inzake de accijns, die zij van haar burgers mag heffen, tenzij de bisschop met kapittelen en leenmannen bewijzen kan, dat zij er geen recht toe heeft. Ook hier dus geen volledige oplossing, slechts een aanduiding, die nader moet worden uitgewerkt. Ten slotte bepaalt de graaf, dat de bisschop het heerlike gerecht in de stad toekomt.

Is hier de positie van bisschop Jan niet zwak te noemen, minder gunstig is het gesteld met de machtsverhouding tussen hem en de graaf. Het verdrag, door Floris met de adel van het Sticht gesloten, is op zichzelf van weinig belang, maar er blijkt uit, dat bisschop Jan een overeenkomst met Holland heeft moeten aangaan en dat alle genoemde edelen borg blijven voor de naleving daarvan [1]). Tevens — de blik van de Hollandse graaf reikt verder — beloven zij, als de bisschopsstoel soms vacant mocht worden, de Hollandse candidaat te steunen. Sterk door buitenlandse hulp heeft Floris dus weer de mogelikheid in het oog gevat, Jan van Sierck door een nieuwe Jan van Nassau te vervangen.

Uit deze omstandigheid is de politiek door bisschop Jan in de winter van 1294 op 1295 tegenover zijn Westelike buurman gevoerd volkomen te verklaren. Hoewel node heeft hij zijn houding uit zijn eerste jaren moeten laten varen en zich wat toeschieteliker moeten tonen: de woorden waarmede de derde reeks disciplinaire verordeningen voor de clerus, in December 1294 uitgevaardigd, begint n.l. dat de vroegere statuten voor sommige wereldlike rechters te hard waren en dus moeten worden verzacht [2]), klinken als een bekentenis dat de positie van de bisschop verzwakt is. Vlak

---

1) Deze overeenkomst is blijkbaar verloren en de inhoud is niet te reconstrueren.

2) 1294, Dec. 2, Brom 2589. De verzachtingen zijn van weinig betekenis.

na de afkondiging van de nieuwe statuten volgt de tot nu toe verzuimde belening van Floris met zijn Utrechtse lenen [1]. De toepassing van de verzachte kerkelike rechtspraak volgt dan in het voorjaar van 1295: op verzoek van de graaf wordt het vonnis van excommunicatie, uitgesproken over de Hollandse edelman Hendrik van de Leck wegens het achterhouden van aan het kapittel van Ste Marie verschuldigde pacht, verzacht en ontdaan van de daaraan in Januari 1294 gegeven uitbreiding [2].

In het Sticht daarentegen heeft de bisschop getracht zich te versterken en wel niet alleen in Overijsel, maar ditmaal ook in het Nedersticht. Tegen Holland en tegen de stad Utrecht schijnt de verheffing van de bisschoppelike tol het Gheyn tot een stad gericht te zijn [3]. Tegen Holland ongetwijfeld — van wie anders waren de „vijandelike invallen tegen het Sticht" waartegen het Gheyn nu als bolwerk werd opgericht uitgegaan? Maar ook de stad Utrecht kon er weinig voordeel van hebben, dat de dichtbij gelegen tol versterkt werd en tot een zuiver bisschoppelike stad gemaakt, welker inwoners dezelfde tolvrijheid verkregen als de burgers van Utrecht [4].

De stad heeft zich echter niet geschikt, zij heeft getracht de strijd met de bisschop, in October 1294 verloren, te hervatten. De weg, die zij daarvoor koos, was niet nieuw: met de koning tegen de bisschop. In de zomer van 1295 liet de stad drie oude privileges vidimeren door de keizerlike protonotarius Ebernand [5]. Het zijn de volgende:

---

1) 1294, Dec. 14, Brom 2592. 2) 1295, Apr. 9, Brom 2614.

3) 1295, Jan, 30, Brom 2601.

4) De bisschop oefent er de wereldlike jurisdictie uit door schout en schepenen, die hij en zijn opvolgers naar willekeur kunnen aanstellen en afzetten. Door hen kunnen zij keuren laten maken. De stedelike zelfstandigheid is dus klein.

5) 1295, Juli 13, Brom 2625. De hier genoemde Ebernand komt in 1292 voor als getuige in stukken van koning Adolf (Winkelmann, Acta 202 en 212) met de titel „scholasticus Aschaffenburgensis, aule imperialis prothonotarius". Hier heet hij „imperii cancellarius". Cf. Bresslau, Urkundenlehre I 519.

1o het privilegium de non evocando, de stad in 1252 door Willem van Holland verleend [1]).

2o de bevestiging door keizer Frederik II van de vrijdom van tol te Tiel en te Werder, de stad in 1174 geschonken door Frederik Barbarossa na uitspraak van de Tielse schepenen [2]).

3o het (onechte) privilege van keizer Hendrik V, waarbij hij bepaalt, dat over alle kooplieden en hun waren de schepenen recht zullen spreken en de tolrechten voor de vreemde kooplieden worden vastgesteld [3]).

Deze drie privileges, die gevidimeerd opnieuw te berde gebracht zullen moeten worden, hebben betrekking op schepenrecht en vrijhandel, zij vertegenwoordigen dus de politiek van het Vlaams georienteerde deel van het oude twaalfde-eeuwse koopmanspatriciaat. Ongetwijfeld van gewicht voor deze richting in de stedelike politiek is het feit, dat de grote bankier Lambrecht de Vriese, 15 October 1294 lid van de schepenbank, maar 26 October, dus de dag na de grafelike uitspraak, weer vervangen door zijn vader de vroegere schepen Gerard de Vriese, in September 1295 weer schepen is [4]).

Tot een botsing is het echter onder Jan van Sierck niet meer gekomen. Met het Westen heeft de bisschop zich niet verder ingelaten — zijn regeringsdaden in 1295 en de eerste helft van 1296 hebben betrekking op het Oosten, waar zijn positie ook niet zoo sterk meer was als in het begin. Evenals Holland is ook Gelderland met Engelse hulp weer op de been gekomen — hier echter was meer daadwerkelike steun nodig, daar Gui van Vlaanderen niet slechts economies Gelre in zijn macht had, maar het werkelik bezet hield. In de zomer van 1295 is Eduard erin geslaagd, Reinoud tot zijn bond-

---

1) 1252, Juni 18, Brom 1223. 2) 1220, Apr. 19, Brom 683.

3) 1122, Juni 2, Brom 303, cf. Oppermann, Untersuchungen II 64.

4) 1294, Oct. 15, Brom 2580, is Lambrecht de Vriese schepen, 1294, Oct. 26, Brom 2584, is hij vervangen door zijn vader, die 15 Oct. geen schepen was, 1295, Sept. 16, Brom 2641, wordt hij weer schepen genoemd.

genoot te maken, terwijl hij tevens getracht heeft hem van een deel van zijn Vlaamse schulden te bevrijden [1]. Door deze betere financiele toestand is het Reinoud blijkbaar gelukt de bisschop tot zijn schuldenaar te maken; in het najaar van 1295 blijkt de Gelderse graaf een vordering van 1000 ℔ op de bisschop te hebben. Partij trekkend van een strijd tussen de Overijselse steden en de Heren van Voorst is bisschop Jan dan wel in staat te bewerken, dat de 1000 ℔ niet door hem maar door een ander worden betaald [2], maar met dat al bewijst deze transactie toch het dalen van de bisschoppelike of liever het stijgen van de Gelderse macht.

Zo heeft de bisschop zich ten slotte in zijn eigen gebied versterkt: de verheffing van de Steenwijkse kerk tot een kapittel, waar alle plaatsen door de bisschop worden vergeven, is evenals het bevestigen van de privileges van Oldenzaal een bewijs van 's bisschops streven tenminste meester te blijven op wat voorlopig nog zijn eigen terrein kon worden genoemd [3].

Plotseling is bisschop Jan toen overgeplaatst naar Toul [4]. Op zijn eigen verzoek? Sommigen hebben het zo doen voorkomen, en toegegeven moet worden dat hij werkelik veel te lijden had van de „overmoedige tyrannen" waarvan de pauselike bul spreekt. Toch moet hier, evenals in 1290, eer dan aan een persoonlike welwillendheid van Bonifacius VIII, gedacht worden aan een zet op het schaakbord der West-Europese politiek.

---

1) 1295, Apr. 6, verdrag van Reinoud met koning Eduard onder toestemming der Gelderse steden. Reinoud ontvangt daarvoor 100.000 ℔, die Eduard voor hem betaalt aan Gui van Vlaanderen, terwijl de koning de Vlaamse graaf aanspoort voor de overblijvende schuld een nieuwe regeling te treffen (Rymer I. 2. 818).

2) 1295, Nov. 7 beloven de Heren van Voorst trouw aan graaf Reinoud, die hun, onder bemiddeling van de bisschop, had geholpen, toen Deventer, Kampen en Zwolle hun slot belegerden. Vijf dagen te voren had Zweder van Voorst beloofd de graaf 1000 marc sterling te betalen, zich stellend als borg en schuldenaar voor bisschop Jan (Brom 2652 en 2654).

3) 1296, Febr. 29 en Maart 21, Brom 2682 en 2686.

4) 1296, Febr. 3, Brom 2675.

Het beloop der Hollandse geschiedenis in deze jaren is bekend. Beloond met een belofte, dat de Engelse wolstapel in Dordrecht zou komen, of werkelik met die stapel beloond, heeft Floris zich gehouden aan de zijde van Engeland. Maar toen de wol niet meer naar Dordrecht kwam en naar Mechelen ging, begon Floris te wankelen. In de zomer van 1295 had hij een samenkomst met zijn neef Jan van Avesnes, graaf van Henegouwen, en met Robert van Artois, beide, zo geen bondgenoten dan toch geen vijanden van Frankrijk — in Januari 1296 sloot Floris zich aan bij Philippe le Bel en verliet zijn oude partij [1]).

De machtsverhouding in de Nederlanden was hiermede veranderd: tussen de Engelse bondgenoten drong zich de Franse partij met Henegouwen en Holland. En is bisschop Jan Engelsgezind geweest? Wij weten het niet, maar geneigd zouden wij zijn deze tegenstander van Lambrecht de Vriese te beschouwen als geen vriend van Vlaanderen. Zien wij nu naar Rome, dan vinden wij daar Bonifacius VIII in zijn eerste conflict met Philippe IV [2]). Zeker, ook tegen Engeland is de bul „Clericis laicos" van Februari 1296 gericht geweest, maar de dichtstbijzijnde vijand was toch Frankrijk. En als dan het Luikse schisma is opgeheven door niet een van de pretendenten, Gui van Avesnes of Willem Berthout van Mechelen, maar een derde candidaat, Hugo van Châlons, te benoemen [3]), ligt het in de lijn van de pauselike politiek, die in October 1295 nog de uitspraak van Lodewijk de Heilige tussen Dampierres en Avesnes had bevestigd [4]), het Vlaams-

---

1) Cf. Oppermann, Floris V 119, Obreen, Floris V 149. Over de rol voortaan door Jan van Avesnes gespeeld cf. S. A. Waller Zeper, Jan van Beaumont, 's Gravenhage 1914, 8 sqq.

2) Lavisse Histoire de France III. 2. 132.

3) Zie hierover E. Poncelet, Gui de Hainaut, élu de Liège (Comm. Roy. Hist. 5 VIII 501—552).

4) Tegen deze uitspraak, die Vlaanderen aan Dampierre, Henegouwen aan Avesnes toewees, heeft Avesnes zich altijd verzet. De pauselike bevestiging d.d. 1295, Oct. 1 (Digard, Régistres I 231) is dus een partij kiezen voor Vlaanderen; zij valt bovendien samen met enkele kleinere privileges voor Gui (l. c. 336). Dat Berthout de can-

gezinde element in de Nederlanden te versterken en naast de nu Fransgezinde graaf van Holland een partijganger zo al niet van Engeland dan toch van Gui van Dampierre op de Utrechtse bisschopszetel te plaatsen. De benoeming van Willem Berthout, de gewezen Vlaamse candidaat voor Luik, was dus hoofdzaak, de verplaatsing van Jan van Sierck naar Toul — misschien op zijn verzoek — echter ook gewenst.

In dit verband kunnen wij ook de laatste regeringsdaden van bisschop Jan tegenover Holland verklaren. Ook Jan van Sierck is bezig te verpanden. Terwijl hij weet, dat hij weg zal gaan [1], geeft hij Floris V een schuldbekentenis van 2000 ℳ en beveelt zijn maarschalk, Philips van Groeneveld, het slot Horst, de vesting tegen Gelre, voor de graaf te bewaren, totdat de schuld aan deze en aan enige van 's bisschops vrienden betaald is [2]. Tegelijkertijd vidimeert hij voor Floris de uitspraak van Rudolf van Habsburg van 1287, dat een voogd de staat van zijn pupil niet mag verminderen [3] — wat betrekking heeft op de leenhulde voor Zeeland. Met Floris dus tegen Vlaanderen en tegen Gelre, misschien gedwongen, maar mogelik ook vrijwillig.

Of Jan van Sierck in het laatst van Juni 1296 tijdens de moord op Floris nog in Utrecht was, is niet met zekerheid vast te stellen — hoogstwaarschijnlik was hij toen al ver-

---

didaat van Vlaanderen was spreekt, gezien de tegencandidaat, vanzelf en is bovendien op te maken uit de brief van Gui van Dampierre van Oct. 1294 aan de cardinaal Benedetto Gaëtani, de latere Bonifacius VIII (Codex Dunensis ed. I. B. M. C. Kervijn de Lettenhove, Bruxelles 1875, p. 468).

1) In Maart 1296 was het vertrek van bisschop Jan bekend: 1296, Maart 15 treft Jan van Nassau een regeling met de kapittelen over zijn jaargeld, die slechts kan zijn opgesteld met het oog op de komst van een nieuwe bisschop (Brom 2684).

2) 1296, Apr. 18 en 19, Brom 2703 en 2704. Als schuldeisers treden in het twede stuk op: Floris, de vroegere maarschalk Gijsbrecht uten Goie, Gerard van Veen en enige ongenoemden. De, hier voor het eerst genoemde, maarschalk Philips van Groeneveld was een Hollander, in 1292 was hij baljuw van Zuid-Holland (O. B. II 814).

3) 1296, Apr. 10, Brom 2700.

trokken [1]). In de zomer vinden wij Willem Berthout in functie.

De tegenstellingen worden dan eerst recht fel. De dood van Floris en het vertrek van Jan van Sierck betekenen het afsluiten van een betrekkelik rustige periode. In de eerstvolgende tien jaren woedt de strijd tussen Engels-Vlaams en Frans-Henegouws op zijn hevigst.

---

1) Dit leid ik af uit Stoke IV 1071.

HOOFDSTUK IV.

Willem van Mechelen
1296—1301.

1. Holland en Utrecht tot de vrede van Vere (1296—1297).

De geschiedenis van Utrecht onder de beide opvolgers van Jan van Sierck, Willem van Mechelen en Gui van Avesnes, is te zeer met de geschiedenis van Holland in deze tijd samengeweven, dan dat het mogelik zou zijn de ontwikkeling van het bisdom te schetsen, zonder een juist inzicht in de krachten, die in het graafschap werken. Daar echter de Hollandse geschiedenis in deze periode zeer verward is, zal het nodig zijn een ogenblik over Holland alleen te spreken, alvorens tot de bespreking van het Sticht over te gaan [1]).

Gevangenneming en dood van Floris waren, zoals bekend, het rechtstreeks gevolg van zijn aansluiting bij Frankrijk. Doel van de samenzweerders, die in overleg met Brabant, Vlaanderen en Engeland handelden, was dit gehele verdrag ongedaan te maken [2]). Dat doel hebben zij ongetwijfeld bereikt — zij het ook ten koste van hun leven en vrijheid.

---

1) Over de regering van Jan I bestaat een tweetal artikelen, n.l. van Pols en Obreen (zie de litteratuurlijst). Pols geeft aan de hand van Stoke met gebruikmaking van O. B. II een doorlopend verhaal v. n. van de binnenlandse geschiedenis, beginnend bij de voorbereidingen tot de moord op Floris en eindigend bij de dood van Jan I. Obreen heeft, aansluitend aan zijn „Floris V", Holland van 1296 tot 1304 behandeld. Hij heeft meer de nadruk gelegd op de buitenlandse verhoudingen en de economiese motieven, die Floris tot zijn overgang naar de Franse zijde gebracht hebben. De bovengegeven schets wil slechts, onder voortdurende verwijzing naar de beide schrijvers, in enkele lijnen de partijgroepering in Holland tekenen, daar deze tot juist begrip van de Utrechtse zaken nodig is.

2) Obreen, Floris V 153 sqq.

Zij, die zich in Dordrecht als voorlopige regering van Holland constitueerden, stonden voor een open vlakte, vrij om zelf hun weg te kiezen [1]).

Hoezeer zij zich ook één gevoelden in woede tegen de moordenaars van de graaf, toch kunnen wij onder hen reeds dadelik twee partijen aannemen: één, vertegenwoordigd door Loef van Cleve, die hernieuwde aansluiting bij Engeland wil, één, de steden Dordrecht en Zierikzee, die dat niet willen, — al weten zij zelf niet, wat dan wel [2]). Tegenstelling tussen beide partijen komt er eerst, als twee buitenlandse vorsten gaan beproeven in Holland vaste voet te krijgen: in Dordrecht verschijnt Gui van Avesnes, de jongere broeder van de graaf van Henegouwen; de leiding van de strijd tegen de moordenaars van Floris komt echter niet aan hem, maar aan de niet geheel betrouwbare graaf van Cleve, Floris' raadsman in de jaren 1290—1295 [3]).

Het belangrijkste verschijnsel bij deze partij-groepering is het samengaan van Avesnes en Dordrecht. Dordrecht en omgeving, het zogenaamde Zuid-Holland, heeft reeds onder Floris getracht een zelfstandige economiese politiek te voeren [4]) — nu voor het eerst kiest de stad partij voor een van de pretendenten, die strijden om het regentschap over

---

1) Obreen II 28.

2) Ik leid dit af uit het schrijven van Loef aan Eduard, Kern, Acta Imperii Angliae et Franciae ab a. 1267 usque ad a. 1313, Tuebingen 1911, 113, waar ook de brieven van Dordrecht en Zierikzee 111 en 112.

3) Stoke V 285—352. De waarde van Stoke voor deze tijd is m. i. kleiner dan Pols, die toch voor Stokes gebreken niet blind was, aangeeft (l.c. 3). Wie niet met de Avesnes medegaat, kan bij Stoke geen goed doen. Het zou ongetwijfeld de moeite lonen een afzonderlik onderzoek in te stellen naar de bronnen en de positie van onze chronist; de waarde van zijn kroniek, niet als geschiedwerk, maar als verdediging van een partij, zou er door stijgen. De graaf van Cleve, raadsman van Floris (O. B. II 772 en 845), behoort later tot de Engelse coalitie: zijn zoon trouwt de zuster van Jan van Brabant (1297, Oct. 20, Digard, Régistres I 2054), 1298, Oct. 22 zijn o. a. Jan van Kuik en Jan van Heusden getuige, als Loef van Cleve een heerlikheid verkoopt (Lacomblet II 1011).

4) Cf. Oppermann, Floris V 115.

Holland, en wel voor Avesnes, de bewerker van de aansluiting bij Frankrijk.

Met afwisselend geluk hebben beide partijen elkaar bestreden. Voor graaf Diederik is Gui van Avesnes moeten wijken naar Geertruidenberg — Jan van Avesnes echter, in September persoonlik naar Zuid-Holland gekomen, is het gelukt met hulp van de Dordtenaars de Cleefse graaf tot aftocht te bewegen. Blijvend voordeel brengt deze strijd voor Dordrecht door het privilege van graaf Jan van Avesnes over de schepenkeuze [1]).

De binnenlandse politiek heeft Avesnes kunnen leiden tot de komst van zijn neef, Jan I: Zeeland heeft hij tot rust gebracht en de Friezen bevochten — maar op de verhouding tot Engeland invloed uit te oefenen is hem niet gelukt. Eduard, meester van de persoon van de wettige landsheer en gesteund door een groep in het graafschap, stond te sterk, dan dat Avesnes zijn invloed kon vernietigen. De leiding van het gezantschap, dat graaf Jan uit Engeland haalde, berustte niet bij Dordtenaars of Zuid-Hollanders, maar bij de edelen die wel niet openlik, maar dan toch zijdelings betrokken waren geweest bij de samenzwering tegen Floris, bij de jonge Renesse en bij Brederode [2]). Met medewerking van dit gezantschap gelukte het Eduard, tegelijk met het verdrag tussen Engeland en Vlaanderen, een hernieuwde aaneensluiting van de Noordelike Nederlanden tegen Frankrijk te bewerken. Evenals vóór 1296 maakte Holland weer deel uit van de Engelse coalitie.

In de binnenlandse politiek van Jan I is dit te bemerken. De graaf, met Renesse, Brederode en de hunnen in zijn graafschap aangekomen, blijft voorlopig te Zierikzee in de nabijheid van Renesse's goederen en onderhandelt van daaruit met Avesnes en de Dordtenaars. Tegen de nu door de persoon van de graaf sterke „Engelse" partij is Avesnes

---

1) Obreen II 31, Pols 27. Het privilege voor Dordrecht d.d. 1296, Sept. 29, O. B. II 963: de burgers krijgen het recht schepenen en burgemeesters te kiezen, die zelf hun opvolgers mogen aanwijzen.

2) Cf. Pols 31—37, Obreen II 33—36. De deelnemers aan het gezantschap naar Engeland niet O. B. II 975, maar Rijmer I. 2. 853.

niet opgewassen, hij wijkt heimelik uit naar Henegouwen [1]) en laat dus vrij spel aan Renesse en de zijnen, die de twaalfjarige graaf natuurlik geheel in hun macht hebben. Renesse, de grote man op Schouwen en de meest betekenende van de edelen, is ongetwijfeld de bewerker van de privileges door de graaf aan Zierikzee geschonken [2]), zoals hij ook het leger heeft aangevoerd, dat in Maart 1297 de Friezen bij Alkmaar versloeg [3]). Als ambt verwierf hij het baljuwschap van Zuid-Holland [4]), om zo zijn tegenstanders als directe ondergeschikten te hebben. Een andere baljuw in de stad der oppositie was wellicht gevaarlik geworden voor de grafelike politiek.

Toch heeft Renesse geen stand kunnen houden. Wij weten niet, of Wolfert van Borselen een groter figuur was dan Renesse, de later zo beroemde strijder uit de Sporenslag, of dat diepere oorzaken deze persoons- en systeemsverandering hebben bewerkt: wij bemerken slechts, dat in April 1297 Wolfert van Borselen wordt opgenomen in de grafelike raad en weldra belast met het financiele beheer van het graafschap [5]).

Vanaf dat ogenblik bevond de graaf zich meestal te Vere, in de stad van de Borselens, slechts eenmaal meer te Zierikzee, een bewijs van Borselens toenemende invloed. De maand September bracht de crisis: door een list gelukte het Borselen zich meester te maken van de persoon van de graaf, terwijl Renesse in opdracht van de Hollandse regering in Bergen op Zoom met de Brabanders onderhandelde. Terugkomend zag Renesse, dat hij het spel verloren had en week uit, zoals een half jaar te voren Jan van Avesnes voor hém geweken was [6]).

Op deze gebeurtenissen heeft het beloop van de Frans-

---

1) Cf. Pols 37.

2) 1297, Febr. 2, 7, en 23, Maart 3, O. B. II 987, 989, 993 en 994. Cf. Obreen II 36.

3) 1297, Maart 27, cf. Pols 40. 4) Stoke V 1060.

5) 1297, Apr. 30 en Mei 2, O. B. II 997 en 998, cf. Pols over Borselen en Engeland, 24, 31, 36, 38.

6) Cf. Pols 39—41.

Vlaamse oorlog zeker invloed uitgeoefend. De grote overwinning in Augustus 1297 bij Veurne door Philippe le Bel op de Vlamingen behaald en het feit, dat ook de aankomst van koning Eduard zelf te Sluis geen verbetering in de positie van graaf Gui bracht maar zelfs Rijssel capituleren moest, waren ook slagen voor de Engelse partij in Holland. Toch wilde Renesse aan de Engelse coalitie vasthouden — voor Borselen, die zeker niet Engelsgezind kan worden genoemd, was aansluiting bij Engeland aansluiting bij een verloren zaak. Renesse en zijn politiek hadden afgedaan [1].

Wanneer Willem van Mechelen in het Sticht is aangekomen, is niet vast te stellen. Waarschijnlijk echter heeft hij de opdracht, hem door de paus gegeven, de partij van Vlaanderen te steunen tegenover het Fransgezinde Holland, niet meer behoeven uit te voeren: toen hij aankwam was Floris vermoedelik reeds dood en berustte het gezag in Holland bij de graven van Cleve [2]. Met de strijd tegen de moordenaars heeft de bisschop zich niet ingelaten, hun zaak was verloren, maar de Cleefse gebroeders heeft hij ook niet tegengewerkt: ongehinderd trof Loef van Cleve maatregelen waar Stichtse leenmannen in betrokken waren [3]. Maar versterking van de positie van het bisdom was nu mogelik als nooit te voren. Geen graaf van Holland was er, om de door Floris verworven Amstelse en Woerdense goederen te beschermen: geen Hollands centraal gezag, om de pas onderworpen West-Friezen in bedwang te houden. Aan de versterking van het bisdom heeft bisschop Willem zich in de eerste plaats gewijd; daaruit komt de oorlog voort, die het eerste jaar van zijn regering vult. Handig partij trekkend van de omstandigheden heeft deze onafhankelike Brabander, die zelfs het verband met de Heilige Stoel niet al te sterk

---

1) Cf. Obreen II 37, Funck-Brentano 250—254.

2) 1296, Mei 8 is bisschop Willem nog in Italië (Brom 2708); in Utrecht vinden wij hem voor het eerst in Aug. (Brom 2718). Het verhaal van Floris' komst te Utrecht geeft de indruk, dat er toen geen bisschop was (cf. Obreen, Floris V 156).

3) 1296, Aug. 27, Brom 2717.

voelde [1]), getracht zich vrijer te maken dan zijn voorganger was geweest en zo mogelik de door Jan van Nassau geleden verliezen te herstellen.

Het terrein, waarop de bisschop zijn heroverings-politiek het eerst trachtte ten uitvoer te brengen, was het Gooi. Terwijl de graaf van Cleve en Jan van Avesnes twistten over het regentschap van Holland, belegerde Willem Berthout het Muiderslot, dat, gebouwd op vroeger Amstelse grond, met zijn Hollandse bezetting de Vechtmond beheerste [2]). De verdediging van Hollands rechten nam echter niet de graaf van Cleve op zich, maar dezelfde macht, die Floris had willen bevrijden: de Kennemers en Waterlanders. Door hun koggen bedreigd zocht de bisschop zich de beste bondgenoot, die te vinden was: uit de legerplaats voor Muiden vroeg hij de West-Friezen hem te komen helpen of, als dat onmogelik was, tenminste de Kennemers en Waterlanders in bedwang te houden [3]). Daarmede brak hij de twede steen uit het door Floris opgetrokken gebouw: eerst de Amstelse goederen in handen van Utrecht, nu de sinds zeven jaar onderworpen West-Friezen in opstand. In het Oosten en het Noorden werd de Hollandse staat bedreigd.

Tegen de West-Friezen is Jan van Avesnes te velde getrokken, maar verder dan tot een proviandering van het belegerde Medemblik bracht hij het niet [4]). De grote slag, waarin de West-Friezen, gesteund door volksgenoten uit Westergo, definitief geslagen werden, leverde eerst Jan van Renesse in Maart 1297. Mogelik is bisschop Willem hierin nog verder dan door het beleg van het Muiderslot en zijn oproep aan de Friezen betrokken geweest [5]), maar Renesse

---

1) Zie boven p. 26.

2) Of de stad Muiden met de Amstelse goederen aan Holland was gekomen, blijkt niet. De graaf had echter het slot in handen en ook een wapenplaats in de buurt (Stoke V 567).

3) 1296, Oct. 4, Brom 2723. Toen het slot viel was Avesnes reeds op weg tot ontzet (Stoke V 585).

4) Stoke V 735—851.

5) Stoke schrijft de bisschop de leiding van de Friese opstand toe (V 600—649, VI 1—81). Bewijzen hiervoor zijn er niet.

heeft dan toch niet tegen het Sticht zelf te velde willen trekken. Feitelik waren ook de Vlaamsgezinde Renesse en de Brabander Berthout geen vijanden. Slechts voor de stad Muiden schijnt men een juridiese of militaire aanval van Holland gevreesd te hebben: in de dagen van de Friese veldtocht verklaart de stedelike regering plotseling, dat zij onderdaan is van de Utrechtse kerk en belooft zij trouw op straffe van verlies harer voorrechten [1]). Voorlopig was er echter van een aanval op dit terrein geen sprake.

Op de ontwikkeling van de toestanden in het bisdom schijnt de oorlog geen invloed te hebben gehad. Slechts enkele privileges aan Overijselaars geschonken doen vermoeden, dat de bisschop, evenals zijn voorganger, in zijn strijd met Holland zich van de steun van de Overijselse adel en geestelikheid heeft willen verzekeren [2]).

In één kwestie van kerkelike politiek is evenwel het verband met de gebeurtenissen in Holland onmiskenbaar. Het eerste privilege voor Zierikzee in de reeks, die de stad onder Renesse's invloed verworven heeft, heeft betrekking op de kerkelike rechtspraak.

De betekenis van de kerkelike rechtspraak is bekend. Haar macht reikte verder dan die van enig wereldlik rechter. Ongetwijfeld was dit een voordeel voor de koopman: schuldvorderingen konden langs de weg van het kerkelike gerecht eenvoudiger en op groter afstand geïnd worden, dan langs die van het wereldlike. Daartegenover stond echter het nadeel, dat een vordering een burger dwingen kon te verschijnen voor de officialen van aartsdiaken of bisschop, d. w. z. tot evocatie naar Utrecht. Zierikzee schijnt de stad geweest te zijn die zich daartegen het sterkst heeft verzet. Zelfs de regeling, in 1293 tussen bisschop en aartsdiaken door bemiddeling van Siegfried van Keulen getroffen, maakt melding van de „onhandelbaarheid van de Zeeuwen" waardoor het onmogelik is in dat land synode te houden. Onder

---

1) 1297, Maart 19, Brom 2743.

2) Bevestiging van het kapittel te Steenwijk en van de regeling voor Philips van Almelo, 1296, Nov. 30 en Dec. 29, Brom 2728 en 2730.

Floris V had Zierikzee het zover gebracht, dat de graaf baljuw, schepenen en burgemeesters had opgedragen te waken, dat geen burger voor een ander kerkelik rechter werd gedaagd, dan voor de deken van Schouwen binnen de stad [1].

In deze maanden heeft de stad nog meer bereikt. Door Adolf van Waldeck, als Domproost aartsdiaken van Holland en Zeeland, als gezant naar Engeland een vertrouwde van Floris in zijn Engelse tijd, heeft in Januari 1297 Zierikzee zich ten opzichte van de kerkelike rechtspraak onafhankelik laten verklaren. De Domproost staat de stedelike overheid toe zo noodig geesteliken gevangen te zetten, om ze later aan de kerkelike overheid uit te leveren en — en dat is belangrijker — hij belooft geen deken of zegelbewaarder van Schouwen aan te stellen of te handhaven tegen de wens van de stadsregering [2]. De aanvulling van dit privilege is de brief, die graaf Jan twee maanden later schrijft aan Petrus Eremberti, officiaal van de bisschop, dat boden, die burgers van Zierikzee dagvaarden voor het gerecht van bisschop of officiaal, zullen worden vastgehouden door de wereldlike macht, terwijl deze brief en de vroegere privileges van Floris in een samenvattend stuk worden bevestigd [3]. En deze grafelike stukken zijn weer niet los te maken van de andere voorrechten voor Zierikzee, die de stad economies onafhankelik moeten maken van Dordrecht [4]. Ook de Domproost is, als Renesse, bereid tot het verlenen van privileges, hopende zo van Zierikzee een steunpunt van de Engelse partij te maken.

Maar Renesse is verdrongen door Borselen, wat ook voor Utrecht zijn betekenis heeft. Reeds in Juni 1297 moeten zich te Vere, in de stad van Borselen, twee ridders, behorende

---

1) Zie boven p. 59 noot 1.

2) 1297, Jan. 10, Brom 2734, zeker volgens Paaschstijl te dateren. Cf. over de functie van de zegelbewaarder Löhr, Grossarchidiakonat Xanten 25.

3) Brief aan de officiaal d.d. 1297, Febr. 23, Brom 2741, privilege d.d. 1297, Maart 3, Bronn. Kerk. Rechtspr. III 23.

4) Zie boven p. 73 noot 2.

tot de vrienden van de bankier Lambrecht de Vriese in Utrecht, aan graaf Jan onderwerpen [1]). Dit is nog van weinig betekenis; als echter Renesse is uitgeweken naar Brabant, verschijnt bisschop Willem zelf te Vere en bezegelt daar de verdragen, die Wolfert van Borselen hem voorlegt [2]).

Heeft hij de oorlog verloren? Wij kunnen beter zeggen, dat hij niets heeft gewonnen. Borselen heeft slechts kort en krachtig een eind gemaakt aan de oorlogstoestand, die Renesse slepende had gelaten. In hoofdzaak was deze vrede een regeling voor de goederen van Amstel en Woerden, de inzet van de oorlog. De bisschop behield het hoge gerecht, de graaf mocht de leenman aanwijzen die gehouden was de bisschop te dienen en pacht te betalen, zodat de toestand van Floris' tijd hersteld werd. Uitgezonderd werden echter Muiden, Weesp en het goed aan de Vecht, die de bisschop behouden zou, als hij met zeven stolen bezweren kon, dat deze goederen aan de Utrechtse kerk behoorden. Van Bindelmeerbroek, waarover de beslissing aan de graaf bleef, zou echter in het gunstigste geval de helft aan Utrecht komen. Tegen de „moordenaars" zouden beiden elkaar steunen en bij de vervolging bemachtigde goederen zouden worden verdeeld. Ook tegen alle buitenlandse vorsten beloofden beiden elkaar hulp. Beiden zonderden echter de Duitse koning als leenheer uit en de graven Diederik en Loef van Cleve, met wie de betrekking dus ondanks alles goed was, evenzo de graaf van Gelre en dan de gráaf Jan van Avesnes en de bisschóp Jan van Brabant. De betrekking Holland-Henegouwen was dus niet slecht te noemen, terwijl van de Engelse koning niet gerept werd, evenmin als van de graaf van Vlaanderen.

Financieel schijnt bisschop Willem er op dit ogenblik

---

1) Verklaringen van Jan van der Leede en Allard van Buren, 1297, Juni 9 en 17, O. B. II 1002 en 1003, beide onder borgstelling van Lambrecht de Vriese. Te beschouwen als een krachtiger optreden tegen Utrecht.

2) De uitwijking van Renesse door Pols gesteld op half Sept., de vredesverdragen zijn van 29 en 30 Sept. (Brom 2773 en 2775), dus onmiddellik erna.

slecht aan toe te zijn geweest. Hij bezegelt tenminste in Vere een schuldbekentenis van 2300 ℔, die Jacob van Lichtenberch te Utrecht hem zal uitbetalen. De financiele relaties lopen dus niet meer, als onder Floris, alleen over Lambrecht de Vriese, ook Jacob van Lichtenberch heeft er deel aan. De relaties met de Utrechtse banken blijven echter bestaan [1]).

Dat de bisschop bezwoer, dat Muiden en Weesp Stichts waren, is even vanzelfsprekend, als dat de graaf ontdekte, dat Bindelmeerbroek een leen van Amstel was geweest en dus geheel aan de Hollandse leenman moest komen. In Utrecht had de vrede teleurstelling gebracht. De bij de eed van bisschop Willem aanwezige kanunniken waren bereid te bezweren, dat alle goed van Amstel en Woerden Stichts leen was, waarop de grafelike procuratoren opmerkten, dat dit punt niet aan de orde was als zijnde reeds geregeld. Noodgedwongen deden daarop de kanunniken de vereiste eed inzake de rechten van het Sticht op genoemde plaatsen [2]).

Toch was de vrede van Vere de gunstigste overeenkomst die sedert jaren een bisschop met de graaf van Holland had kunnen sluiten. Sterker dan zijn voorgangers stond Willem Berthout — sterker evenwel zou de oppositie tegen hem zijn.

2. De voorbereiding van de crisis (1296—1298).

Onbewogen vrijwel door de oorlog met Holland heeft zich het bisdom in de eerste jaren van bisschop Willem's regering ontwikkeld. Sterker dan zijn voorganger heeft Willem Berthout de nadruk gelegd op het wereldlik gezag van de

---

1) 1297, Oct. 2, Brom 2776. Voor het eerst treedt de latere tegenstander van Lambrecht de Vriese hier ook als bankier op, en wel als bankier van het anti-Vlaamse Holland.

2) 1297, Oct. 9, Brom 2778. Cf. over de eed met zeven stolen Wstinc LXX, 28; pag. 146.

De uitspraak van de graaf van Holland over Bindelmeerbroek d.d. 1298, Apr. 26, Brom 2795. Na de vrede heft de bisschop dan excommunicatie en interdict op, over de graaf en zijn land uitgesproken wegens de bezetting van Amstel en Woerden. (1297, Oct. 10, Brom 2780).

bisschop in het Sticht. Overdracht van grond binnen de burcht heeft ten overstaan van het bisschoppelik gerecht plaats, en bij zijn eerste inkomst heeft de bisschop het ruimingsgerecht doen gelden 1), wat van zijn beide voorgangers niet bekend is. Ook de waterstaat is weer, als onder Jan van Nassau vóór 1285, in Utrechtse handen, en weer is daarin de maarschalk van het Sticht betrokken. Naast de dijkgraaf, die de aan de bisschop verschuldigde waterstaats-gelden int 2), zegelt ook de maarschalk de oorkonde, waarbij de bisschop de landgenoten tussen Utrecht en het Gein een wetering en een sluis in de IJseldijk afstaat in het gerecht van Gysbrecht van IJselstein 3). Zij krijgen daarover de vrije beschikking en zijn niet gebonden aan de toestemming van drie autoriteiten: bisschop, dijkgraaf of maarschalk. Evenals onder Jan van Nassau heeft dus de maarschalk het toezicht op de waterstaat, een taak, die in Holland de baljuw vervult.

Met een van zijn machtigste leenmannen is de bisschop reeds spoedig in conflict gekomen. Hij heeft getracht Hendrik de Rover, burggraaf van Montfoort, door een ander te vervangen. De Rover heeft zich echter verzet en gevraagd voor het leengerecht van het Sticht te mogen bewijzen, dat hij erfelik burggraaf was. En zo vinden wij dan in Februari 1297 in het bisschoppelik paleis in Utrecht het leenhof, de Stichtse mannen, bijeen. Ten overstaan daarvan bezweert de Rover zijn recht met twee leenmannen van het Sticht en wordt daarna, mede op het getuigenis van betrouwbare personen, in zijn erfelik recht erkend. De bisschop reikt hem daarop een oorkonde uit, bevattende het verloop van het proces en behalve door de bisschop als uitvaardiger gezegeld door acht getuigen, n.l. vier ridders en vier schepenen van Utrecht 4).

1) 1297, Oct. 26 en 1298, Maart 20, Brom 2781 en 2788.

2) 1298, Mei 9, Brom 2801.

3) 1298, Maart 23, Brom 2789. Zie over de waterstaat p. 43 noot 5.

4) 1297, Febr. 1, Brom 2737. Feitelijk zijn er vijf ridders en drie schepenen, maar Lambrecht de Vriese, sinds 1295 lid van de schepenbank (zie boven p. 65 noot 4), wordt steeds „ridder" genoemd. Zo slaat het „schepenen van Utrecht" zeker ook op hem, die dan tevens ridder is en blijft de boven opgegeven verdeling bestaan.

Opvallend is deze gelijke verdeling van vertegenwoordigers van adel en stad. Wanneer de vier schepenen hier zijn, niet als leenmannen ieder voor zich, maar als te zamen vertegenwoordigende de stedelike regering naast de vier ridders als vertegenwoordigers van de adel, dan dringt zich de parallel op met de latere inrichting van de bisschoppelike raad, toen de Staten bisschop Jan van Diest dwongen, zijn raad te vormen uit vier ridders en vier leden van de regering der stad Utrecht [1].

Met kerkelike processen heeft bisschop Willem zich weinig ingelaten: slechts eenmaal heeft hij in het Domkapittel ingegrepen en daarvoor een statuut vastgesteld; ook de verhouding van het nonnenklooster te de Bilt tot de abdij Oostbroek heeft hij geregeld [2], maar van verdere kerkelike werkzaamheid is niets te bespeuren.

Als de winter van 1297 op 1298 voorbij is, zien wij de strijd naderen. Buiten Utrecht begint de bisschop steunpunten te zoeken. Want uit deze overweging is te verklaren, dat in April 1298 het door bisschop Hendrik van Vianden aan Vreeland gegeven stadsrecht wordt hernieuwd [3]. Zoals zijn voorganger de tol bij het Gein tot een stad gemaakt heeft als tegenwicht tegen Utrecht, bevestigt bisschop Willem deze vesting aan de Vecht in haar stedelike rechten. Dit stadsrecht is echter ruimer dan dat van het Gein, de stad Vreeland krijgt Deventers recht en steeds een burger als schout — slechts moet de opneming van nieuwe burgers onderworpen aan de goedkeuring van de bisschop of van de kastelein. Economies van belang is de bepaling, dat de burgers niet buiten de stad voor een kerkelike rechter behoeven te verschijnen.

---

1) 1328, Aug. 31. Cf. Enklaar 29. De raad is dan vrijwel een vertegenwoordiging der Staten geworden. Dit achttal is een commissie uit het leenhof, mogelik het leenhof zelf, maar de gelijke verdeling over twee leden van de Staten wijst op een enigszins georganiseerde Statenінvloed. Over de samenstelling van de bisschoppelike raad in deze tijd is niets bekend.

2) 1297, Mei 2 en Aug. 30, Brom 2747 en 2766.

3) 1298, Apr. 13, Brom 2792.

Op Vreeland volgt Amersfoort. Ook hier wordt in de zomer van 1298 het door bisschop Hendrik gegeven stadsrecht bevestigd [1]. Amersfoort krijgt de rechten van Utrecht, maar de burgers moeten, in tegenstelling met het recht van Vreeland, wel de heervaart volgen.

Ook in het Oosten tracht bisschop Willem zich vrienden te verwerven. In concurrentie met Holland? Ongeveer gelijktijdig zijn de privileges van graaf Jan voor de Hanze-steden en het privilege van de bisschop voor Groningen [2]. Wijst dit en het feit, dat Vreeland hofvaart kreeg op Deventer, op een aansluiting van de Brabander Berthout bij de Hanzesteden? Eerder te verklaren zijn deze maatregelen, evenals het ongedateerde privilege voor de drie IJselsteden [3], als een poging ergens in het bisdom steun te vinden. 's Bisschops kracht lag echter elders: in zijn Brabants-Vlaamse relaties.

De buitenlandse politiek van Holland maakte door het optreden van Wolfert van Borselen een zwenking. Als een van de eerste daden van de nieuwe grafelike regering mag de brief worden beschouwd, die de Hollandse adel, met Borselen aan het hoofd, aan koning Eduard zond, om hem te verzoeken zijn dochter, de jonge gravin, niet naar Biervliet maar direct naar Holland te zenden [4]. Daaruit toch blijkt, dat de partij, die op het ogenblik in Holland aan het bewind is, zich niet meer met Vlaanderen, „waar de moordenaars van graaf Floris verblijf houden" wenst in te laten. Hiertegenover staat een verklaring van Hollandse gezanten uit Parijs, waaruit schijnt te moeten worden opgemaakt, dat een verdrag met Frankrijk zo al niet gesloten dan toch overwogen is [5].

Ook de economiese politiek van Borselen komt met deze houding overeen. Het is niet te ontkennen, dat het zijn streven is geweest, de positie van Dordrecht te versterken, hoezeer ook zijn einde met deze politiek in strijd mag

---

1) 1298, Juni 25, Brom 2808. Cf. Oppermann, Utrecht 205 over de door bisschop Hendrik verleende rechten.

2) 1298, Apr. 15, Brom 2793. 3) 1298 s. d., Brom 2838.

4) Cf. Pols 42. 5) 1298, Apr. 29, O. B. II 1031. Cf. Pols l.c.

schijnen 1). Onder het „regentschap" van Borselen n.l. worden de oude privileges, door graaf Floris in 1276 en 1277 aan de Overijselse steden geschonken, hernieuwd voor Kampen en gegeven aan Lübeck en Groningen 2). Doel van deze voorrechten is geweest de handel der Oostelike steden op Engeland in plaats van over Vlaanderen over Dordrecht te leiden en juist Dordrecht heeft daarvan de grote voordelen genoten. 3) De Dordtse kooplieden, eens machtig in het graafschap onder Floris en een ogenblik begunstigd door Jan van Avesnes, hebben dus na de val van Renesse weer kans gezien invloed op de grafelike regering te krijgen. Na deze privileges is het de stad nog gelukt, van Borselen één stapelrecht te verkrijgen, dat voor haver 4). De kroon op deze politiek is echter niet gezet door Borselen, maar door zijn opvolger Jan van Avesnes met de verlening van het algemene stapelrecht 5). Met recht mag Borselen de voorbereider van de politiek der Henegouwers worden genoemd.

Als bewijs van de sterkere positie van Holland in financieel opzicht kan dienen, dat het Borselen blijkbaar is gelukt Lambrecht de Vriese tot zijn schuldenaar te maken 6). Hiermede heeft hij zich onafhankelik gemaakt van het Vlaams-

---

1) Slechts de economiese politiek van Borselen komt hier ter sprake, voorzover zij van belang is voor de ontwikkeling van het Sticht. De kwestie, wie schuldig is aan Borselens dood, blijft hier buiten beschouwing, evenals de vraag, waarom hij juist met Dordrecht in conflict moest komen. Het beloop der gebeurtenissen is uitvoerig medegedeeld door Pols en Obreen, terwijl ook Fruin een uiteenzetting geeft van de omstandigheden, die tot Borselens dood hebben aanleiding gegeven (Verspr. Geschr. VIII 176). Echter is de opvatting van Obreen, dat in de met Vlaanderen gesloten verdragen een koersverandering van Borselens politiek is te zien „doordien de graaf beloofde zijn grootvader (Gui van Dampierre) tegen Frankrijk te helpen" niet in overeenstemming met de tekst der stukken (O. B. II 1057, 1061, 1062, O. B. Suppl. 327). Deze bepaling komt slechts in Vlaamse ontwerpen voor (O. B. II 1052 en 1053).

2) 1298, Apr. 12, 23 en 29, Brom 2791, O. B. II 1026, Brom 2796.

3) Over de betekenis van deze privileges in 1276 cf. Oppermann, Floris V 109 en 121.

4) 1299, Febr. 15, O. B. II 1054.

5) 1299, Nov. 6, O. B. II 1097. 6) 1297, Nov. 25, Brom 2783.

Utrechtse kapitaal, maar misschien slechts voor een ogenblik. Steunend op Dordrecht, sterk tegenover de machteloze graaf van Vlaanderen, kon Borselen een macht als van Lambrecht de Vriese en zijn beschermer de bisschop niet naast zich dulden. Voor hen, als later voor Avesnes, is de strijd tegen de Brabants-Vlaamse partij in Utrecht een noodzakelike consequentie van zijn politiek. Zo moeten wij het weeruitbreken van de Utrechtse oorlog in het voorjaar van 1298 zien. Ditmaal gaat het niet om gebiedsuitbreiding voor een van beide partijen: hoofdzaak is hier de strijd van de Hollandse regeering tegen de partij, die tot nog toe in Utrecht de leiding had gehad, tegen de bondgenoten van Vlaanderen en Brabant.

De internationale toestand is in deze zomer gunstig voor een dergelike onderneming. In October 1297 hebben Frankrijk en Engeland wapenstilstand gesloten, in Juni 1298 komt de voorlopige vrede tot stand [1]. Vlaanderen, aan zijn lot overgelaten, kan Holland geen stroobreed in de weg leggen, Eduard van Engeland bemoeit zich voorlopig niet met het vasteland, Brabant alleen is nog overgebleven. Zo is dan het ogenblik voor Borselen gunstig, om in te grijpen in de Utrechtse zaken. In April worden de privileges voor de IJselsteden bevestigd, tegelijk eist de graaf Bindelmeerbroek voor zich op [2]: in Juni moet de Westelikste Stichtse leenman, Hendrik de Rover van Montfoort, zich reeds onderwerpen aan Wolfert van Borselen, tans Heer van Oudewater [3]. Tegelijkertijd wordt met een twintigtal Stichtse leenmannen het verdrag van 1294 hernieuwd [4]: steun beloven zij tegen ieder behalve hun Heer de bisschop en de

---

1) 1297, Oct. 7 wapenstilstand, 1298, Juni 27 voorlopige vrede onder pauselike bemiddeling. Cf. Funck-Brentano 267 en 294.

2) 1298, Apr. 26, Brom 2795.

3) 1298, Apr. 23, Brom 2794, beleent de graaf Borselen met Oudewater. Verdragen met de Rover d.d. 1298, Juni 15 en 22, Brom 2805 en 2806. De Rover was gevangengenomen in een gevecht; zo er al geen officiele oorlog tussen Utrecht en Holland was, grensincidenten waren er wel.

4) 1298, Juni 24, Brom 2807. Zie boven p. 63 noot 1.

Heer van Voorne, steun bij een nieuwe bisschopskeus en borg stellen zij zich voor het door de bisschop gesloten verdrag. Oorlog tussen Holland en Utrecht schijnt er officieel nog niet te zijn, maar vrede is er toch ook niet meer.

In deze verdragen is één punt, dat de aandacht verdient, daar het de houding van de graaf tegenover zijn geestelike Heer op dit ogenblik typeert. Weer betreft het een kwestie van kerkelike rechtsmacht. Evenals vroeger Adolf van Waldeck het dekanaat van Schouwen beloofde te bezetten in overleg met de burgemeesters van Zierikzee — een schakel in de privilege-reeks, die de stad moest maken tot een bolwerk van Renesse's invloed — vinden wij hier de Hollandse regering bezig de kerkelike rechtspraak in haar dienst te stellen. Als Hendrik de Rover zich onderworpen heeft aan Holland, wordt bij zijn onderwerping bepaald, dat hij zich aan de bepalingen van het verdrag zal houden op straffe van excommunicatie door de deken van Rijnland. De excommunicatie-bepaling is oud, maar steeds was de excommunicerende autoriteit de bisschop, dus tevens een machtige buurman. Hier — in strijd met zijn geestelike Heer — neemt de graaf voor de excommunicatie een ondergeschikte geestelike [1], van wie a priori wel mag worden verondersteld, dat hij in overleg met de graaf is aangesteld, evenals de deken van Schouwen in overleg met de burgemeesters van Zierikzee. Als symptoom van het streven van de Hollandse regering zich ook op kerkrechtelik gebied zelfstandig te maken, is deze bepaling van het verdrag van de Rover met Holland wel de aandacht waard.

Langzaam zien wij de Hollandse invloed in het Sticht toenemen — de oude toestanden schijnen terug te zullen keren [2]. Bisschop Willem heeft dit ook gezien en steun

---

1) In 1292 was de deken van Rijnland pastoor van Zoeterwoude (O. B. II 829).

2) 1298, Juni 29 sluit Hubrecht van Everdingen zich aan bij het verdrag van de adel met Holland (Brom 2810); 1298, Aug. 30 treedt Gijsbrecht van Abcoude op in zijn gerecht in opdracht van de graaf van Holland (Brom 2819); 1298, Sept. 13 maakt Diederik van Herlaar (Ameide) zijn slot tot een open huis van de graaf. Als bewijs voor de

gezocht. Ook in het buitenland. In de zomer van 1298 vinden wij hem in financiele transacties met de Zuid-Nederlandse vorsten. In Augustus blijkt hij een subsidie te hebben ontvangen van de graaf van Vlaanderen, maar zijn crediet is blijkbaar zo groot, dat de hertog van Brabant zelf met zijn twee getrouwen, de Heren van Heusden en Kuik, borg voor hem blijft [1]. En zelfs is de Brabantse hertog zijn schuldenaar en wordt op grond daarvan zijn bondgenoot. In October verbindt Jan van Brabant zich met de bisschop tegen Holland en belooft geen vrede te zullen sluiten zonder hem, terwijl conflicten tussen de bondgenoten door Floris Berthout en Jan van Kuik zullen worden opgelost. Maar in een dezelfde dag afgegeven kwitantie blijkt de bisschop een vordering te hebben op de hertog van 5000 ℔ Tourn. en 4000 ℔ Brabants, waarvan hertog Jan en de Heer van Kuik maandeliks 500 ℔ moeten afbetalen [2]. De positie van bisschop Willem is een geheel andere dan die van zijn voorgangers: hij fungeert enigszins als geldschieter van de omwonende vorsten.

Dat heeft hem tenslotte ten val gebracht. Het Sticht was nog niet rijp voor het bankierswezen in het groot, en de „woekeraars"-politiek van de bisschop is het grote verwijt dat de stad Utrecht hem naar het hoofd slingert in het

---

leidende positie van de stad Dordrecht in deze buurt diene de bepaling in het laatste stuk, dat Heer Diederik bij bezetting van zijn slot een door de graaf, de Heer van Borselen en de stad Dordrecht gezegelde verklaring zal ontvangen, dat alle schade hem zal worden vergoed (Brom 2821).

1) 1298, Aug. 6, Brom 2815 gedr. Bijdr. Med. H. G. XLIII 39.

2) 1298, Oct. 25, het verdrag, Brom 2824; de financiele regeling, Bijdr. Med. H. G. XXXIV 498. Obreen, die het stuk te Brussel vond en het uitgaf, verklaart het omgekeerd en stelt het voor, alsof de sommen, waarvan de bisschop spreekt: „dont nous doivent (n.l. Jan van Brabant en Jan van Kuik) à paier cescun mois cink cens ℔ tant ke nous en soiens pleinement paiés" een beloofde subsidie waren. M. i. is dat niet juist en treedt de bisschop hier als geldschieter op, zij het dan ook waarschijnlik met het geld van de Vriese c.s., die hij protegert. Waarschijnlik ook in deze tijd blijft bisschop Willem met het gehele Brabants-Vlaamse consortium, o.a. de graven van Cleve en de Heren van Kuik en Heusden, bij Gui van Dampierre borg voor Reinoud van Gelre (omstreeks 1298, Knipping III 3633).

uitvoerige protest, waarin zij appelleert op de paus tegen haar geestelik en wereldlik Heer [1]).

Terwijl de bisschop zijn verdrag met Brabant sloot, was de strijd met de stad waarschijnlik reeds tot uitbarsting gekomen. Enkele dagen nà het verdrag had de bisschop reeds de stad verlaten, en diende de stedelike regering haar eerste protest tegen hem in.

In overleg met enige partijgenoten hadden de schout Herman van de Velde en Lambrecht de Vriese [2]), ridder en schepen van Utrecht, een samenzwering op touw gezet tegen de stad, steunend daarbij waarschijnlik op de bisschop en zijn broeder, die zich te Utrecht bevond. Dit was uitgelekt en ziende, dat zij de zwakste waren, was Lambrecht de Vriese onverwacht uitgeweken. De schout was gegrepen en had bekend, maar vervolgens ook kans gezien de stad te verlaten, terwijl hun partijgenoten werden verbannen, en ook de bisschop en zijn broeder de stad verlieten. De strijd was daarmede echter niet afgelopen. De bisschop zeide de stad vete aan, waartoe hij volgens de stedelike regering, tans bij ontstentenis van de schout slechts uit schepenen en raad bestaande, niet het recht had. Immers ontzegging mag slechts volgen na een vonnis van het Generaal Kapittel of na een weigering voor het Generaal Kapittel te verschijnen, en tot een verantwoording van haar handelwijze was de stad vol-

---

1) Het protest, afgedrukt Bijdr. Med. H. G. IX 35—44, is een notarieel transsumpt d.d. 1298, Dec. 18, van twee stukken, voorgelezen door Johannes van Gent, procureur van de stad Utrecht, voor de bisschoppelike officiaal. Het eerste van deze twee is eveneens een notariele verklaring van twee stukken n.l. van de machtiging door schepenen, raden en gemeente aan genoemde Johannes verleend en van het appèl op de paus, door hem ingediend bij de waarnemende bisschoppelike officaal, beide d.d. 1298, Nov. 4. Het andere in het transsumpt van Dec. opgenomen stuk bevat de nieuwe grieven door de procureur nog tegen de bisschop aangevoerd en is tevens een hernieuwd appèl op de paus. Deze stukken vormen de bron voor onze kennis van de strijd van bisschop en stad: het boven gegeven verhaal is slechts een analyse ervan.

2) Herman van de Velde komt de eerste maal voor als schout 1294, Oct. 15, Brom 2580. Zie over Lambrecht de Vriese als schepen boven p. 65 noot 4.

komen bereid [1]). Om de ontzegging kracht bij te zetten, trachtte de bisschop de stad te blokkeren: de kasteleins van Vreeland en van Horst brandschatten het platteland en hielden de kooplieden aan; twee Utrechtse burgers werden te Amersfoort gevangen gezet, en ook de wijntransporten der Cisterciensers langs de Rijn werden bemoeilikt [2]). Daarenboven beproefde de bisschop te tornen aan de interne organisatie van de stad. Gebruikmakend van de gedwongen vacature in het schoutambt wilde hij de macht van de stadsschout verminderen en — de gewone politiek — het volk in beweging brengen tegen de stedelike regering. Op straffe van excommunicatie verbood hij de burgers accijns te betalen, „terwijl toch de accijns door de burgerij met gemeen overleg en ten algemenen nutte wordt geheven", zoals de stad er in haar protest verontwaardigd bijvoegt [3]).

Dit alles is voor de stad aanleiding om zich tegen haar bisschop op de paus te beroepen. Ten overstaan van de bisschoppelike officiaal appelleert Johannes van Gent, gemachtigde van schepenen en raad, d. w. z. van de stadsregering, op de paus, zonder echter een vreedzame oplossing onmogelik te maken. Ondanks alles wat haar wedervaren is en nog wedervaart is de stad in November nog geneigd tot onderhandelen. „Voor een bisschop, die met vrede komt, zijn de poorten niet gesloten". Maar de stad behoudt zich het recht voor, haar buren, niet 's bisschops vijanden, binnen te laten. Gezien echter het verdrag door de Westelike Utrechtse leenmannen met Holland gesloten, is de grens tussen „buren van de stad" en „vijanden van de bisschop"

---

1) „bella nec diffidationes ministerialibus et subditis vestris indicere debetis (n.l. de bisschop), nisi prius, convicti coram ecclesia Traiectensi ac ministerialibus et terre inquilinis de delictis suis seu culpis, satisfacere denegarent". Het feit, dat de clerus ook genoemd wordt, doet mij spreken van Generaal Kapittel en niet van landrecht. Cf. Enklaar 44 en Wstinc XV, 3; pag. 59.

2) Als kastelein van Horst wordt hier Allard van Buren genoemd, die meermalen in relatie met Lambrecht de Vriese voorkomt. (Zie boven p. 78 noot 1).

3) De accijns was reeds onder Jan van Sierck een punt, waarover bisschop en stad streden. (Zie boven p. 62 noot 5).

moeilik te trekken. Laat de stedelike regering de burggraaf van Montfoort en de zijnen binnen, dan is zij toch op de weg, die tot aansluiting bij Holland voert.

Als antwoord op het protest heeft de bisschop het interdict over de stad uitgesproken en tevens aan Amersfoort, zijn steunpunt en waarschijnlik zijn residentie, samen met de Domproost toegestaan, dat alle rechtzaken niet meer voor de officialen te Utrecht, maar voor de bisschoppelike rechter in de stad mogen worden behandeld [1]).

Enkele weken hebben echter de stadspartij zeer versterkt. Zij krijgt onverwacht een bondgenoot, die haar in staat stelt het interdict te negeren, door de interdicerende bisschop als geëxcommuniceerd te wraken. Achter de stad staat Bonifacius VIII.

Onmiddelijk nadat de paus Willem Berthout tot bisschop van Utrecht had aangesteld, had hij hem verlof gegeven voor alle aan de Curie te maken onkosten een lening te sluiten. In de overtuiging, dat het bisdom daar onder lijden zou, en blijkbaar vertrouwend op zijn persoonlik crediet, had Berthout van deze vergunning geen gebruik willen maken, maar zich voor de betaling der verschuldigde kosten van aanstelling bij de cameraars van paus en cardinalen persoonlik borg gesteld [2]). In Utrecht schijnt van de afbetaling van deze schuld niet veel gekomen te zijn en in het najaar van 1298 bestond ze nog. Dit had geen gevaar opgeleverd, als de pauselike politiek in 1298 dezelfde richting had gehad als in 1296. Daar echter zat het verschil, en uit dat verschil kwam het gevaar voor Berthout voort. In 1296 in strijd met Frankrijk, had de paus nu met moeite Frankrijk en Engeland verzoend, toen begunstiger van Vlaanderen, liet hij nu de Vlaamse gezanten vergeefs in hun hopeloze strijd om zijn hulp bedelen [3]). En weer ondervond Utrecht de terugslag van de internationale politiek: in December 1298 werd Willem

---

1) 1298, Dec. 14, Brom 2833. Amersfoort behoort tot het archidiaconaat van de Dom, cf. Muller Hzn., Kaart.

2) 1296, Febr. 15, Brom 2678. Bij wanbetaling belooft de bisschop persoonlik aan de Curie in leisting te komen.

3) Cf. Lavisse, Histoire de France III. 2. 139.

Berthout wegens wanbetaling gedagvaard voor de Curie, in Januari 1299 werd zijn vroegere tegenstander uit Luik, Gui van Avesnes, begunstigd met de toestemming verschillende kanonikaten te behouden en zijn Luikse custodie aan zijn broeder over te dragen [1]).

Het omstandig verhaal van deze financiele transacties is te Utrecht bekend geworden, waarschijnlik door de bisschop van Doornik, die in last had Willem Berthout te dagvaarden. En nu barst de volle woede tegen hem uit. Volgens alle kanoniek recht kan de bisschop geen kerkelike straffen uitspreken, betoogt de procureur van de stad in zijn twede appèl. „Zelf is hij gesuspendeerd, daar hij vreemde woekeraars, die openlik geldhandel drijven, toegelaten heeft huizen te huren in stad en diocese en de Utrechtse stadsregering gedwongen heeft toe te laten, dat deze woekeraars leefden onder de stedelike vrijheid" [2]). En dan geeft de procureur het relaas van wat er vroeger in Rome gebeurd was.

Hier spreekt de tegenstelling tussen beide partijen het felst. Hier is niet meer, als onder Jan van Sierck alleen een machtskwestie tussen stad en landsheer — twee economiese opvattingen staan hier tegenover elkaar. Hier brengt geen graaf van Holland de partijen meer tot elkaar — deze strijd moet uitgevochten worden.

3. De strijd in het Sticht (1298—1301).

Hoe bisschop Willem zich tegen het door de stad ingediende appèl en tegen de pauselike dagvaarding heeft te weer gesteld, is niet na te gaan. De stad zond een afgevaardigde, Rudolf Scarpsvaert, kanunnik van Ste Marie, naar Rome [3]), de bisschop — bleef vermoedelik te Amersfoort. Heeft hij de insluiting en blokkade van zijn hoofdstad kunnen volhouden? Na December 1298 vernemen wij daarover niets meer, berichten van de bisschoppelike partij ontbreken geheel. De stad echter heeft steun moeten zoeken bij hem,

---

1) 1299, Jan. 19, Brom Bull. 433 en 434.
2) Appèl van Dec. 18. (Zie boven p. 87 noot 1).
3) De naam blijkt uit Brom 2898, waarover beneden.

die bereid was steun te geven, bij Wolfert van Borselen. In de zomer van 1289 staat Jacob van Lichtenberch in financiele relaties met Holland. Evenals enige jaren te voren is hij dus in geldzaken de agent voor de Borselen-partij: hij ontvangt van Oloud, de baljuw van Zuid-Holland, in Mei 1299 600 ℔ voor de stad als hulp in de oorlog en een maand later nog 500 ℔ van meester Louwerens, grafelik rentmeester van Holland [1]. Van Holland uit wordt het verzet van de stad tegen de bisschop financieel gesteund.

En de bisschop? Van hem weten wij niets met zekerheid [2]. In deze tijd moeten wij de gebeurtenis plaatsen, die de kronieken ons verhalen: de gevangenschap op het huis Lichtenberch te Utrecht. Volgens Beka en Wilhelmus Procurator [3] werd de bisschop, in oorlog met enige ministerialen — Beka noemt Zweder van Montfoort, Hubrecht van Vianen en Jan van Linschoten — door Jacob van Lichtenberch, burgemeester van Utrecht, gevangen genomen, een jaar op het huis Lichtenberch gevangen gehouden en daarna

---

1) 1299, Mei 13 en Juni 12, Brom 2849 en 2851.

2) Waarschijnlik behoort tot deze tijd de oorkonde, waarbij de bisschop het testament van zijn zuster bevestigt (Brom 2887 op 1300, Maart 23, beter met Boodschapsstijl op 1299, Apr. 1). Hieruit leid ik af, dat hij in Apr. 1299 nog vrij was.

3) Procurator 58, Beka 103, Stoke zwijgt geheel. De datering is niet zeker. De Procurator had oorspronkelik 1300, wat al vroeg veranderd is in 1301 (l.c. 58 noot 3). Hij vertelt achter elkaar de gevangenneming, bevrijding, uitwijking naar Overijsel, terugkeer en dood. Van de reis naar Rome spreekt hij niet. Beka behandelt op 1300 gevangenschap en reis naar Rome, op 1301 dood. Vast staat, dat de bisschop in Januari 1300 in Amersfoort was (Brom 2876) en in Augustus 1300 in Italië (Brom 2905). De opgave van Beka, dat hij in 1300 een jaar gevangen zat, is dus onjuist. In Juni 1300 is de bisschop blijkbaar niet in het land (zie beneden p. 95 noot 2) zodat hij óf in 1300 tussen Januari en Juni gevangen moet hebben gezeten óf in 1299. In verband met de gebeurtenissen in Holland zou ik willen afwijken van het door Beka opgegeven jaar en de gevangenschap op 1299 willen plaatsen. In 1300 was het onmogelik geweest hem te bevrijden, daar Avesnes te machtig was.

Beka noemt Lichtenberch „magister civium", welke titel in Utrechtse oorkonden eerst in 1315 voorkomt (cf. Muller, Inleiding 24). Zoals bekend was hij schepen (Brom 2849). Beka (87) kent echter reeds in 1255 „magistri civium"!

door plattelanders bevrijd. Of deze gevangenneming het gevolg was van een nederlaag door de bisschoppelike partij geleden, is niet na te gaan.

Een spoor van 's bisschops gevangenschap is mogelik te vinden in het stadsbestuur. In December 1298, als Herman van de Velde is uitgeweken, is de stad zonder schout: schepenen en raden hebben samen de leiding. In Mei 1299 echter, als Jacob van Lichtenberch geld leent van de Hollandse graaf, heeft de stad weer een schout, maar in de voor de graaf uitgevaardigde verklaring staat hij op de twede plaats, achter de schepenen 1). Waarschijnlik heeft de stadsregering de gevangen bisschop, die zich, zolang hij vrij was, weinig om het stadsbestuur zal hebben bekommerd, gedwongen een nieuwe schout aan te stellen, maar deze, natuurlik behorend tot de bovendrijvende partij, heeft tegenover schepenen en raden, die hem schout hadden doen maken, weinig in te brengen gehad.

Tijdens 's bisschops gevangenschap speelt zich in Holland de strijd af tussen de grafelike regering en de stad Dordrecht, die de dood van Wolfert van Borselen ten gevolge heeft 2). Zonder veel moeite is Jan van Avesnes daarop in Borselen's plaats gekomen, maar enige tijd moet er toch verlopen zijn, voordat Avesnes over Brugge en Middelburg in Holland was aangekomen 3). In deze tijd, terwijl alles in Holland op losse schroeven stond, heeft zich een vroegere mededinger naar de leiding in het graafschap vertoond: in Augustus bevindt zich Jan van Renesse plotseling in Den Haag 4).

Van deze crisis in Holland en het verschijnen van Renesse heeft de bisschoppelike partij in Utrecht gebruik gemaakt. Met de steun van Gelderse en Brabantse ridders is het haar

---

1) 1299, Mei 13, Brom 2849: „wi scepene ende scoute ende der stat raet van Utrecht". Schout is in 1300 Frederik van Rodenborch (Brom 2922; Brom 2874 behoort blijkens de naam van de schout tot de periode 1329—1340, cf. de lijsten bij J. van de Water, Placaatboek 's lands van Utrecht, Utrecht 1729, III 146). Frederik van Rodenborch wordt in 1304 genoemd aan de zijde der Lichtenbergers (Bijdr. Med. H. G. IX 51).

2) Pols 44 sqq. 3) Stoke VI 1150 sqq. 4) O. B. II 1078.

gelukt de bisschop te bevrijden, en in begin September 1299 is Willem Berthout bezig een regeling met zijn crediteuren te treffen, die zeker is op te vatten als een afrekening met zijn bevrijders 1). Uit deze afrekening blijkt, dat de bisschop reeds in Augustus 1296, dus direct na zijn aankomst, een grote lening gesloten had bij Lambrecht de Vriese. Nu verbindt hij zich tot afbetaling op termijnen, maar, daar de strijd met de Curie blijkbaar zijn crediet heeft geschokt, moet hij een lange reeks borgen stellen. Onder hen bevinden zich naast oude getrouwen als de proosten van Dom, Oudmunster en Ste Marie, Brabanders als Jan van Heusden en Floris Berthout, Geldersen als Diederik van Batenburg en Rudolf Koc, maar ook Utrechters als Hubrecht van Vianen en Zweder van Zuilen. De vroegere vijanden hebben zich blijkbaar gedeeltelik bij de bisschop aangesloten.

De overwinning van de bisschoppeliken kan niet van lange duur geweest zijn. Als de regeling met Lambrecht de Vriese al in Utrecht is uitgevaardigd — de komst van Avesnes in Holland moet de tegenpartij in de stad weer moed gegeven hebben. Niet lang na zijn bevrijding, in Januari 1300, bevindt de bisschop zich reeds weer in Amersfoort, waar het veiliger is dan in Utrecht. Van daaruit heeft hij zich naar Rome begeven, niet om, zoals Beka zegt, zijn bisdom in handen te stellen van de paus, maar om te trachten met de Curie tenminste vrede te sluiten 2). Slechts met de pauselike

---

1) 1299, Sept. 13, Brom 2858. De meest waarschijnlike verklaring van dit zéér gehavende document lijkt mij de boven gegevene. Bij de bevrijding verplichtte de stad zich tot betaling van 2000 ℔ aan de bisschop (v. Mieris II 330 op Oct. 1323, Hofman, Willem Berthold 402 op circa 1310). Niet te verklaren is echter dat 1299, Sept. 21 het kapittel van St. Pieter zich inzake de aankoop van enige goederen in Bunnik, die Hendrik van Uchten van de bisschop in leen had, wendt tot de proost van Ste Marie en niet tot de bisschop (Brom 2859). Verklaarbaar zou het zijn, als de proost tijdens 's bisschops gevangenschap de zaken van het Sticht regelde, maar op dit ogenblik was de bisschop toch vrij. 1300, Jan. 17, Brom 2876, bevestigt de bisschip zelf deze koop.

2) Uit de opheffing van de excommunicatie door de paus en de herbenoeming tot bisschop d.d. 1300, Oct. 21, Brom 2918, blijkt de onjuistheid van Beka's bericht.

politiek als steun was er mogelik voor Berthout in Utrecht nog iets te bereiken.

Los van pauselike of bisschoppelike plannen ontwikkelen zich tijdens 's bisschops afwezigheid de zaken in het Sticht, beheerst door de gebeurtenissen in de omliggende landen.

In Holland zien wij Avesnes langzamerhand vaste voet krijgen, ondanks de moeilikheden, waarmede hij te worstelen heeft. Nog in de winter van 1299 op 1300, als Avesnes juist als graaf Jan II de regering heeft aanvaard, komt Renesse met de Vlaamse partij in Zeeland in opstand [1]. Maar nu het Zuiden onbetrouwbaar blijkt, zoekt de Hollandse graaf steun in het Oosten: in Januari 1300 sluit hij een verdrag met Reinoud van Gelre en kort daarna dwingt hij de Heren van Altena, waaronder de proost van Oudmunster, in leisting te gaan als verdacht van medeplichtigheid aan de moord op Floris V [2]. En al komt Avesnes nu nog in conflict met de Duitse koning Albrecht, die Holland tot een aan het Rijk teruggevallen leen verklaard heeft, toch heeft hij de zekerheid, dat hij staat aan de winnende kant. Al gelukt het Renesse een Hollandse vloot te verslaan en Gui van Avesnes gevangen te nemen [3], de beslissing van deze strijd valt niet bij Vere, maar Zuideliker, bij Gent. De onderwerping van Vlaanderen door Philippe le Bel betekent een overwinning van voor al wat Fransgezind is [4] — de gevangenneming van Gui van Dampierre door de Fransen heeft het verdrag van Jan II met de Zeeuwse opstandelingen ten gevolge [5].

Vanaf dat ogenblik neemt ook de macht der Avesnes in Utrecht toe. Nog in Mei 1300 beleent graaf Jan zijn broeder

---

1) Cf. Obreen II 44.

2) Verdrag met Gelre 1300, Jan. 13, Nijhoff I 68; met de Heren van Altena 1300, Febr. 4, Brom 2878.

3) Stoke VII 21—106. Cf. over het conflict met Albrecht Obreen II 45.

4) Funck-Brentano 336 sqq.

5) 1300, Mei 11, Bijdr. Med. H. G. XXXII 270. Onder bemiddeling van Charles de Valois, broeder van Philippe le Bel, wijzen beide partijen deze en Charles aan als scheidslieden en wisselen Gui van Avesnes uit tegen de kinderen van Wolfert van Borselen.

Gui, zoeven uit de Vlaamse gevangenschap ontslagen, met alle Stichtse lenen, die in de loop der jaren door de Hollandse graaf zijn geconfiskeerd: Amstel, Woerden, IJselstein en Benschop; het gehele Westen van het Sticht komt zo in handen der Avesnes, tot het ogenblik, dat Gui een bisdom krijgt [1]. Dat wat Floris in de laatste jaren van Jan van Nassau heeft bereikt en later heeft begeerd: een van Holland afhankelike bisschop, schijnt nu verwezenlikt te zullen worden.

De politieke opvattingen beginnen zich te wijzigen. Aartsbisschop Wikbold van Keulen, vroeger altijd behorend tot de grote Vlaams-Brabantse groep, steunt nu ook, zo niet Avesnes, dan toch de stad Utrecht. Niet tegen de bisschop, maar tegen de bisschoppeliken, tegen Amersfoort. Getrouw aan de traditie van bisschop Willem houdt Amersfoort de weg naar Utrecht geblokkeerd en de kanunnik, met het appèl naar Rome gezonden, wordt met 's pausen antwoord door de Amersfoorters gevangen genomen. Utrecht, dat óf te zwak is óf in een dergelijke rechtskwestie geen geweld wil gebruiken, tracht langs de weg van het recht de kanunnik weer los te krijgen, en zo vinden wij in Juni 1300 drie geesteliken op weg naar Amersfoort, om de burgers uit naam van 's bisschops vriend, de aartsbisschop van Keulen, te bevelen de gevangen kanunnik vrij te laten. Zonder succes — ook zonder de bisschop is de bisschoppelike partij nog wel tot iets in staat [2].

Zo heeft de stad dan getracht haar positie te versterken op dezelfde wijze als een jaar te voren. Evenals in het voorjaar van 1299 sluit zij zich aan bij de Heer van Woerden en de graaf van Holland [3]. Slechts zijn de personen veranderd: Borselen en graaf Jan I zijn vervangen door Gui en Jan van Avesnes. En de aansluiting is nauwer: hernieuwd

---

1) 1300, Mei 21, Brom 2893.

2) Opdracht van de aartsbisschop en berichten van uitvoering d.d. 1300, Juni 29 (22) en 26 (Brom 2900, 2898 en 2899). Uit het betoog, door de kapelaan van de aartsbisschop in Amersfoort gehouden, leid ik af, dat bisschop Willem toen niet in het land was.

3) 1300, Juli 21, Brom 2903.

wordt het oude verdrag, in 1278, na de woelingen in het Sticht tijdens de Kennemer opstand, met Floris V gesloten. Slechts tonen enkele wijzigingen, dat de stad nu sterker staat dan toen [1]), en wat vooral van belang is: de leiding van de stedelike politiek berust nu geheel bij schepenen en raad. Stond een jaar te voren de schout tenminste nog op de twede plaats, nu is hij geheel verdwenen, en berust de leiding bij de partij van de stedelike onafhankelikheid.

Deze stedelike regering heeft ook drie maanden later, in October 1300, de keur op de vredebraak uitgevaardigd, die met enige veranderingen opgenomen in het oudste keurboek, voortaan van kracht is gebleven [2]). In tegenstelling met de buitenlandse politiek, die buiten de schout om gaat, treedt hier weer de schout op aan het hoofd van de stedelike regering. Maar dat men hem vooraan plaatst is slechts een formele plichtpleging — het karakter van de gehele keur is hiermede in strijd. Want niet schout of schepenen hebben het recht te onderzoeken bij klachten over vredebraak: de „kenning" berust geheel bij oudermannen en raad. In onze periode zijn de oudermannen nog niet voorgekomen: na 1267 worden geen oudermannen meer in een oorkonde genoemd. In dat jaar, in de verwarring na de dood van bisschop Hendrik van Vianden, treden zij op als vertegenwoordigers van de gilden naast de autonome stadsraad, die met hulp van de gilden zijn onafhankelikheid heeft bevochten. Hier echter zullen wij, teruggrijpend op een keur van 1266, die in vele opzichten parallel met deze vredekeur loopt, moeten denken aan „oudermannen van de stad": geen gilde-vertegenwoordigers maar burgemeesters der stad, mogelik voortgekomen uit de oudermannen van het koopmansgilde [3]).

1) Het oude verdrag d.d. 1278, Sept. 5, Brom 1916. Het nu gesloten verdrag is ook gericht tegen de vijanden van de stad.

2) 1300, Oct. 31, Brom 2920, opgenomen in het Liber Albus XC 5 (Muller, Rechtsbronnen I 44). Uitvoerig besproken Muller, Inleiding 46, waarop kritiek van Fruin: Over Zoen en vrede in Holland, Zeeland en Utrecht, Verspr. Geschr. VI 274.

3) Over het stuk van 1267, Juni 23, Brom 1637 cf. Oppermann, Utrecht 213. Over de toestand in 1266 cf. l.c. 210 en Muller, Inleiding 24. Dat wij hier te doen zouden hebben met de oudermannen van het koop-

Volgens de keur is hun functie deze. Zij wijzen bij een klacht over vredebraak de commissie aan, die de zaak moet onderzoeken. Deze commissie, bestaande uit vijf raadsleden [1], brengt binnen een week rapport aan de raad uit, terwijl in de commissie zelf met meerderheid van stemmen wordt beslist. Met het aanwijzen van het vijftal is de taak der oudermannen afgelopen — in hoever zij verder invloed hebben op de rechtspraak of het stadsbestuur is niet na te gaan.

Groot is echter de macht van de raad. Behalve de „kenning", die geheel buiten de schepenbank omgaat, heeft de raad ook het recht zonder klacht te beschuldigen: wie door de raad van vredebraak beschuldigd wordt, heeft zich te zuiveren met eigen eed en die van vier eedvolgers, door de raad aan te wijzen.

Dit alles betreft, zoals Fruin betoogd heeft, de „kenning", de instructie van de zaak. Of de raad rechtsprak, kunnen wij niet bewijzen, daar wij van het stedelik bestuur en van de stedelike jurisdictie tussen 1300 en 1304, het jaar der gilderevolutie, niets weten [2]. Opmerkelik is en blijft evenwel, dat de raad hier een keur maakt betreffende vredebraak met schout en schepenen samen en in die keur zelfs bepalingen opneemt over misdaden, die met de dood zullen worden gestraft [3]. De overwinning in de strijd tussen schepen-

---

mansgilde komt overeen met de ontwikkeling van de stadsraad, de regeringsvorm, die uitgaat van het Germaanse eedgenootschap, in tegenstelling met de individualistiese politiek der Vlaams-georienteerde schepenen.

1) Het Liber Albus plaatst achter „uter stat rade": „alse tue scepene ende dre raetsmanne". Voor 1300 is hieruit m. i. niets te bewijzen: onder de „raad" van 1300 is niet tevens de schepenbank te verstaan (anders Fruin l.c. 308).

2) De vrede van doodslag door het stadsbestuur genomen in 1304 (Bijdr. Med. H. G. IX 51 op Febr. 12), door Fruin en Muller in dit verband aangehaald, dateert van Apr. 27. Behorend tot de revolutionaire dagen vlak voor het uitvaardigen van de gildenbrief kan dit stuk niet dienen als bewijs voor de toestand onder het bestuur van de raad.

3) Fruin ziet hierin niets verwonderliks: ook in Hollandse steden maakten raad en schepenen samen de keuren. De bewijzen, die hij aan-

regering en raadsregering is in 1300 ongetwijfeld aan de raadspartij.

In de ontwikkeling van de gebeurtenissen in het Sticht is de terugkomst van bisschop Willem slechts een episode. De stad Utrecht, geregeerd door de raad, achter haar Avesnes als graaf van Holland, steunend op Frankrijk, bondgenoot van Gelre en sedert Augustus 1300 in vriendschap met Brabant [1]) — daartegenover de bisschop alleen, gesteund door de kleine steden van het Nedersticht, mogelik door de Overijselse adel, gezonden door de paus in een verloren zaak.

In Augustus 1300 bevond bisschop Willem zich in Anagni, bezig een lening te sluiten: „ter behartiging van zijn belangen en die van het Sticht" zoals de paus zegt. In October wordt hij dan ontheven van de excommunicatie en herbenoemd als bisschop van Utrecht [2]).

Is dit een weder opnemen van de in 1296 gevolgde politiek, in 1298 zo geheel verlaten? Wij kunnen in deze jaren niet van een vaste pauselike politiek spreken: wel wordt de stemming van Bonifacius tegen Philippe le Bel en van de Franse koning tegen de paus steeds meer geprikkeld [3]). De herbenoeming van Willem Berthout kan aan deze verhouding

---

voert zijn echter alle jonger dan 1300 met uitzondering van Middelburg en Dordrecht. Het stadsrecht van Middelburg laat ik hier buiten beschouwing — belangrijk is m. i. het privilege van Floris V voor Dordrecht d.d. 1290, Apr. 3 (O. B. II 669 op 1289), waarbij schepenen en raad wordt toegestaan „waarheid van quadyen" te bezitten. Dordrecht zal in deze jaren zeker relaties met Utrecht hebben gehad, beide steden stonden trouw aan de zijde der Avesnes, zodat verband tussen de rechtstoestanden in beide niet is uitgesloten. De Utrechtse ontwikkeling is echter evengoed zelfstandig mogelik geweest, de vredekeur van 1300 is de voltooiing van het in 1196 begonnen streven van de stadsraad (cf. Oppermann, Westdeutsche Zeitschrift XXVII 288 sqq.)

Of deze keur betrekking heeft op de stadsvrede dan wel op alle vrede, is niet uit te maken. De nadere uitwerking is van 1340: in het Liber Albus wordt de keur ingeleid met de bepaling, dat de stadsvrede zes weken duurt en driemaal vernieuwd wordt. Voor de opvattingen in 1300 is dit geen bewijs (cf. Fruin l.c. 300 sqq.).

1) Obreen II 45.

2) 1300, Aug. 12 en Oct. 21, Brom 2905 en 2918.

3) Lavisse, Histoire de France III. 2. 140.

niet vreemd geweest zijn. Maar er is een groot verschil. In 1296 wogen de partijen ongeveer tegen elkaar op: slechts de overgang van Holland naar de Franse zijde moest door een Vlaamsgezinde bisschop in Utrecht worden gecompenseerd. Nu is geheel Noord-Nederland, zo niet aangesloten bij Frankrijk, dan toch in goede verstandhouding met de veroverraar van Vlaanderen en zijn agent Jan van Avesnes.

Toch zijn er hier en daar nog resten van de tegenpartij. In Zeeland is na de overeenkomst, in Mei 1300 tussen Avesnes en de edelen gesloten, in het najaar de opstand opnieuw uitgebarsten [1]; in Utrecht gelukt het Amersfoort niet alleen zijn trouw aan de bisschop te handhaven, maar ook met de omliggende plaatsen een verdrag te sluiten [2].

Maar de Avesnes steunend op de steden, in Holland op Dordrecht, in Zeeland op Zierikzee en Middelburg, in het Sticht op Utrecht, staan sterk. In het begin van 1301 wordt Zeeland onderworpen, en Gui van Avesnes, als Heer van Amstel en Woerden leider van de Avesnes-partij in het Sticht, sluit te Utrecht met Stichtse leenmannen verdragen van manschap [3].

Hoelang de partijen tegenover elkaar gestaan hebben, is niet na te gaan. Behalve Amersfoort schijnt ook Deventer de bisschoppelike zijde gehouden te hebben, daar bevinden zich tenminste de prelaten, die zich bij de bisschop hadden aangesloten, na zijn dood, om een opvolger te kiezen [4]. Behalve de vroegere getrouwen van Willem Berthout: de proosten van Ste Marie, Deventer en Oldenzaal blijkt het Domkapittel, tijdens 's bisschops afwezigheid met de andere

---

1) Obreen II 48.

2) 1300, Nov. 21, Brom 2924 en 2925, met Eembrugge en Bunschoten..

3) 1301, Maart 8, v. Mieris II 9 op 1300, Maart 16, met Willem van Rijswijk; 1301, Apr. 22, Brom 2951, met Alfart van Wulven.

4) Opdracht van de Domproost, de Domdeken en de proosten van Deventer, Ste Marie en Oldenzaal aan twee geesteliken, om prelaten en kanunniken samen te roepen ter bisschopskeuze naar Deventer tegen 5 Aug. a.s., daar Utrecht onder het interdict ligt en in de macht is van 's bisschops vijanden, d.d. 1301, Juli 26, Hofman, Willem Berthold 438.

stadskapittels in conflict geraakt [1], zich bij hem te hebben aangesloten. De proost van Oudmunster is blijkbaar gebonden door zijn eed aan de Avesnes.

Eerst met kerkelike, daarna met wereldlike machtmiddelen heeft de bisschop getracht de stad te dwingen. Het over haar uitgesproken interdict is hernieuwd — zonder succes. Toen heeft de bisschop gebruik willen maken van de afwezigheid der beide Avesnes, om de verbinding der stad met Holland te verbreken [2]. In Juli 1301 vinden wij hem met een leger, waarschijnlik grotendeels uit Overijselaars bestaande [3], ten Westen van de stad. Daar, tussen Utrecht en Montfoort, is het bisschoppelik leger door Hollandse en Utrechtse troepen uit elkaar geslagen en de bisschop gedood [4].

Wat Floris V reeds in 1294 als ideaal had gesteld, was nu bereikbaar: een lid van het Hollandse gravenhuis kon zonder veel moeite bisschop van Utrecht worden.

Maar al was de bisschop ondergegaan, zijn partij was dat niet. Enkele jaren later zullen wij de in 1298 mislukte samenzwering zien gelukken. Daarvoor echter waren andere internationale verhoudingen nodig.

---

1) 1300, Sept. 27 en 1300? (z. j.), Brom 2913 en 2914.

2) Stoke VII 857—865. 3) Procurator 58.

4) 1301, Juli 4. Namen van de Hollandse edelen slechts bij Beka 103.

5) Herman van den Velde, in 1298 uitgeweken, is 1300, Nov. 4, Brom 2922, weer lid van de schepenbank. De bisschop was dus door zijn vroegere partijgangers in de steek gelaten.

HOOFDSTUK V.

Gui van Avesnes
1301—1305.

1. Het Sticht onder de bisschop (1301—1304).

De nederlaag van het bisschoppelik leger en de dood van bisschop Willem had de partij van het verzet, de stad en haar bondgenoten de Avesnes, versterkt, maar toch de tegenpartij niet vernietigd. In de vacature door de dood van de bisschop ontstaan, werd door beide partijen, ieder op haar wijze, voorzien.

In Deventer bevond zich het hoofdkwartier van de Berthout-partij: zij, die tot de naaste omgeving van bisschop Willem behoort hadden, waren daar bijeen. Overtuigd dat een keuze in Utrecht, dat immers de bisschop zelf niet had willen toelaten en daarenboven onder het interdict lag, onmogelik zou zijn, riep de Domdeken krachtens zijn recht van convocatie in het eind van Juli 1301 prelaten en kapittelen naar Deventer voor de verkiezing van een nieuwe bisschop, in Augustus te houden [1]).

Juridies was deze keuze onaanvechtbaar en de gekozene, de Domproost Adolf van Waldeck [2]), kon zich rechtens elect van Utrecht noemen. Maar wanneer al enkelen in Overijsel hem erkend hebben, in Utrecht vergaderde de tegenpartij, de proost van St Salvator en de vier stadskapittelen, in samenwerking met de stad, Gui van Avesnes als Heer van Amstel en Woerden en vooral met graaf Jan, die daartoe persoonlik uit Henegouwen overkwam [3]). Onge-

1a) Dag en plaats voor de bisschopskeuze worden bepaald door de Domdeken in overleg met het Domkapittel. (Wstinc V 13, p. 12). Zie verder boven p. 99 noot 4.

2) Dat Adolf gekozen werd, weten wij slechts uit Beka 105.

3) Stoke VII 1007—1025. 1301, Juli 25 is de graaf in den Haag (v. Mieris II 20).

veer tegelijkertijd zullen Adolf de iure en Gui de facto tot bisschop geproclameerd zijn.

Een schisma is hieruit niet voortgekomen. De partij van Adolf was te zwak, geen van Willems partijgenoten interesseerde zich voor hem en de tijd was anders dan vijf jaar te voren. Tegen de Avesnes, de bondgenoten van Frankrijk, dat op het toppunt van zijn macht stond, zou geen bisschop het kunnen uithouden. De paus schijnt geen poging gedaan te hebben Avesnes te dwarsbomen. Elect Adolf werd een maand nadat hij gekozen was door Bonifacius VIII benoemd tot bisschop van Luik [1]) en tegen de keus van Gui maakte de Curie geen bezwaar. In het begin van het volgend jaar kreeg de elect, evenals zijn broeder de graaf, enige pauselike gunsten [2]) en al duurde het nog een jaar, voordat hij gewijd werd, de pauselike goedkeuring spreekt uit de in alle stukken herhaalde titel: „electus et confirmatus in episcopum" [3]). De partij van Adolf is verder van geen betekenis meer, al schijnt de Domdeken zich een jaar later nog niet met de bisschop te hebben verzoend [4]).

Onbestreden bisschop is Gui nog niet direct meester van het terrein. Datgene wat de stad in 1298 reeds bisschop Willem verweet: dat zijn aanhangers de sloten van het Sticht beheersten en van daaruit het land terroriseerden, was ook voor Gui een hinderpaal, om tot het rustig bezit van het Sticht te geraken. Allard van Buren, als partijganger van bisschop Willem kastelein van Horst, als vriend en deelgenoot van Lambrecht de Vriese mede betrokken in de bankiers-onderneming, heeft eerst voor een som geld, bij de Vriese opgenomen, het slot ontruimd. Maar de Vriese leent niet zonder borgstelling, en borgen stellen zich niet gratis, en zo vinden wij in de zomer van 1302 Horst en

---

1) 1301, Sept. 1, Brom Bull. 441.

2) 1302, Maart 15, Brom Bull. 444 en 446 voor Gui, 447—450 voor graaf Jan.

3) Het oudste mij bekende stuk van Gui als bisschop d.d. 1303, Mei 6, Bronn. Kerk. Rechtspr. III 28.

4) 1302, Juli 7 is hij tenminste nog met de proosten van Deventer en Oldenzaal te Deventer (de Geer II 636).

Vreeland in handen van de Hollandse graaf als onderpand voor de vorderingen, die hij op het bisdom heeft en terwille van zijn borgstelling bij de Vriese en Allard van Buren inzake het slot Horst [1]. Ongegrond mocht het niet genoemd worden, dat de paus Gui toestond de opbrengsten van het eerste jaar van alle vacante beneficiën te genieten en van alle schuldeisers van het Sticht het bewijs te eisen, dat de door hen voorgeschoten sommen gebruikt waren ten nutte van de Utrechtse kerk of geleend waren met pauselike toestemming [2].

Toch heeft Gui de reorganisatie van het zwaar geteisterde Sticht krachtig ter hand genomen — wat echter van zijn werkzaamheid bekend is, behoort hoofdzakelik tot de twede periode van zijn regering [3]. Maar reeds in deze eerste jaren zien wij hem in zijn economiese politiek de richting inslaan, die voor hem als Avesnes de aangewezene was: in Maart 1302 tracht hij door belofte van bescherming de Lübeckse kooplieden naar het „met Gods hulp reeds vrijwel tot rust gebrachte" Sticht te lokken [4]. In dezelfde lijn ligt ook het, in het algemeen gestelde, maar toch bizonder voor Kampen bedoelde, mandaat aan alle inwoners van het bisdom, in wereldlike zaken geen burger voor een kerkelike rechter te roepen [5].

Maar de zomer van 1302 brengt gebeurtenissen, die de politieke constructie der beide Avesnes doen wankelen. Gui steunt op de Hollandse graaf, en beide steunen zij op de Franse koning, die door de onderwerping van Vlaanderen

---

1) 1302, Juli 17 verpanding van Horst voor de vroegere vorderingen der Hollandse graven; Juli 26 van Horst en Vredeland, omdat graaf Jan „overborghe" is voor de 5000 ℔ die de bisschop schuldig is aan Lambrecht de Vriese en Allard van Buren vanwege het slot Horst. Cf. Reg. Hannonensia p. 7.

2) 1302, Maart 15, Brom Bull. 446.

3) Zie de reeksen scheidsrechterlike uitspraken in Reg. Bissch. I.

4) 1302, Maart 17, U. B. Lübeck II. 1. 137 op 1300, Febr. 25.

5) 1302, Aug. 9, Bronn. Kerk. Rechtspr. III 27. Hoewel het stuk niet van Kampen spreekt, meen ik toch uit het feit, dat het origineel daar berust, te mogen opmaken, dat hier bizonder aan Kampen moet worden gedacht.

de leiding heeft in de Nederlanden. Zo is de opstand van Vlaanderen de oorzaak van een geheel nieuwe verhouding in de Nederlandse staten.

Een directe terugslag van de Brugse Metten (1302, Mei 18) of zelfs van de Sporenslag (1302, Juli 11), waar de oudste zoon van graaf Jan sneuvelt, is in de Noordelike Nederlanden niet te bemerken. Eerst als de Vlamingen voorlopig met de Franse koning schijnen te hebben afgerekend en zich wenden tegen Frankrijks bondgenoten, tegen Avesnes in de eerste plaats [1], gevoelt men de deining tot in het Sticht.

De stad Utrecht heeft hiervan partij getrokken. Terwijl Henegouwen in nood verkeert, daar de Vlamingen het sterke Lessines belegeren, verwerft de stad voor haar kooplieden vrijgeleide in Brabant [2]. En ook voor de toekomst zorgt de stad. Een viertal privileges wordt de bisschop op één dag ter bezegeling voorgelegd [3], waarvan er drie betrekking hebben op een mogelike oorlogstoestand. Geen burger kan tegen zijn wil gedwongen worden tot krijgsdienst buiten de stadsmuur, alle steun de bisschop vroeger tegen Horst ver-

---

1) Obreen II 49.

2) De chronologie van de gehele oorlog berust grotendeels op de kronieken en wel wat de gehele strijd in Holland betreft voornamelik op Stoke. Voor eventuele onjuistheden in de datering dient men dit goed in het oog te houden. De inneming van Lessines valt tussen 31 Maart en 7 Apr. 1303 (Ann. Gand. 42 en 43); 28 Maart 1303 was Willem van Oostervant in Arnemuiden terug van zijn inval in Vlaanderen (Stoke VII 1154). Het privilege van hertog Jan, 1302, die Veneris post Dominicam qua cantatur Oculi mei, breng ik met Paaschstijl op 1303, Maart 15, Cod. Dipl. H. G. 1e serie I p. 16 op 1302, Maart 9.

3) 1302, Woensdag voor Palmzondag, met Paaschstijl 1303, Maart 27. Gui volgt de Paaschstijl, zoals blijkt uit een stuk voor St. Pieter d.d. 1301, in crastino conversionis beati Pauli (Jan. 26), daar hij pas in Aug. 1301 gekozen is. (Reg. St. Pieter 113). Ook de stad volgt de Paaschstijl (zie boven p. 37). Drie van deze stukken gedrukt Heda 235; tevens zijn dit bevestigingen van privileges, de stad door Hendrik van Vianden verleend d.d. 1254, Sept. 3, Brom 1291 (recht huizen af te breken), 1256, Apr. 30, Brom 1332 (volgen buiten de stad) en 1260, Nov. 3, Brom 1467 (de tol bij Vreeland). Het stuk inzake de hulp tegen Horst is nieuw. De schrijver van deze privileges werkt wel voor de stad, niet voor de bisschop: het initiatief is dus van de stad uitgegaan (zie boven p. 35 noot 5).

leend was vrijwillig, en mocht de vijand tot voor Utrecht komen, dan mag het stadsbestuur alle gebouwen buiten de muren, die de verdediging zouden kunnen belemmeren, laten afbreken. Ook al mocht de krijgskans zich tegen Holland keren — de stad Utrecht zou er geen schade van ondervinden. Het vierde stuk bevat de belofte van de bisschop bij Vreeland geen tol te vestigen en de kooplieden op weg naar de stad te beschermen. De stad had uit de omstandigheden zoveel mogelik munt geslagen.

Op dit ogenblik was de oorlog nog ver weg, in Henegouwen en Vlaanderen. Maar toen de val van Lessines de Vlaamse strijdkrachten in Henegouwen had vrijgemaakt, was de verovering van Zeeland en een wraakoefening voor de strooptocht, tijdens het beleg van Lessines in Vlaanderen ondernomen door de Hollanders, de aangewezen taak voor de zonen van Gui van Dampierre. In enkele dagen veroverden zij Walcheren, dat Willem van Oostervant, de twede zoon van graaf Jan en commandant in Zeeland, op belofte van vrije aftocht moest ontruimen, en in Mei 1303 was van heel Zeeland nog slechts Zierikzee in handen van de Avesnes [1]). Om zijn nieuw verworven graafschappen te redden, kwam graaf Jan persoonlik uit Henegouwen, en de gehele zomer van 1303 is gevuld met pogingen van de graaf, steunpunten in Holland te verwerven tegen de stroom der Vlaamse veroveraars [2]). Maar niet hier werd het lot van Holland beslist: toen Philippe le Bel zich in September voor een wapenstilstand met Vlaanderen had laten vinden, volgde Holland dat voorbeeld: tegen afstand van het land bezuiden de Maas verkreeg Jan van Avesnes een wapenstilstand, die vier maanden van te voren moest worden opgezegd. Slechts Zierikzee bleef voor Avesnes behouden [3]).

1) Stoke VIII 1—250.

2) Maart 1303 is de graaf in Henegouwen (Comm. Roy. Hist. 3 XII 356), Mei 18 in Dordrecht (de Geer II 513). Uit deze tijd verdragen met Hollandse edelen, die beloven de moordenaars van Floris uit het land te zullen houden, het landrecht voor Zuid-Holland en een privilege voor Leiden (1303, Mei 31—Juli 4, v. Mieris II 26—32).

3) De wapenstilstand tussen Vlaanderen en Frankrijk van 1303, Sept. 20—1304, Mei 17 (cf. Funck-Brentano 455); de data van die tussen

Het is niet onmogelik, dat bisschop Gui getracht heeft zijn broeder in deze moeilike maanden te helpen — vermoedelik was het echter niet gemakkelik een Stichts leger bij elkaar te brengen [1]). Zeker weten wij slechts, dat de bisschop, die in deze tijd de wijding heeft ontvangen, de pastoor van Kampen uitdrukkelik verboden heeft mede te werken, wanneer burgers der stad in wereldlike zaken voor een kerkelike rechter gedaagd werden [2]). Zoekt de bisschop zo, volgens de traditie van zijn familie, steun bij de Hanzesteden, in het Nedersticht ontglipt hem de macht hoe langer hoe meer. In de zomer van 1303, als graaf Jan al zijn geld voor de oorlog met Vlaanderen nodig heeft, is de bisschop genoodzaakt om, terwille van de schulden van zijn voorgangers, aan Lambrecht de Vriese en Allard van Buren de gruit en cijns te Utrecht en in het Gein en de tol aldaar en te Renen en Vreeswijk te verpanden [3]). Wel is het bedrag van de schuld niet groot, maar gezond is de financiele huishouding nog niet. Daarenboven, evenals bij bisschop Willem, is juist nu, nu de bisschop diep in de schulden steekt, het ogenblik gekomen voor de Italiaanse bankiers, bij wie Willem Berthout in 1300 een lening heeft gesloten, om met hulp van de Curie te trachten hun geld binnen te krijgen. Tot suspensie en excommunicatie komt het nog wel niet, maar in Januari 1304 laat de paus toch Gui mededelen, dat hij binnen twee maanden heeft te betalen of naar Rome heeft te komen ter verantwoording [4]).

Dichterbij waren echter grotere problemen, die moesten worden opgelost. Terwijl de wapenstilstand tussen Frank-

---

Vlaanderen en Holland onbekend. Is echter Zeeland tot de Maas afgestaan, dan moet het verbod koren uit Walcheren uit te voeren, d.d. 1303, Sept. 24, te Haamstede door graaf Jan uitgevaardigd, van vóór de wapenstilstand dateren. Deze is dan van eind Sept. (Zie de voorwaarden Stoke VIII 444—470).

1) Stoke VIII 252—256, wat overeenkomt met de boven geschetste houding van de stad.

2) 1303, Mei 6, Bronn. Kerk. Rechtspr. III 28, het oudste stuk van Gui als bisschop.

3) 1303, Aug. 5, Reg. Bissch. I 218.

4) 1304, Jan. 2, Brom Bull. 458.

rijk en Vlaanderen voortduurde, zonder tot een vrede te leiden en de binnenlandse moelikheden in Vlaanderen toenamen [1], liet de jonge Gui van Namen de wapenstilstand met Holland opzeggen tegen Maart 1304 [2]. Nu koos ook Brabant openlik partij: in de winter van 1303 op 1304 versterkte hertog Jan zijn positie aan de Noordgrens [3] en toen de Vlamingen Zeeland aanvielen, rukten de Brabanders Zuid-Holland binnen.

In de eerste plaats werd de oorlog natuurlik een strijd om Zierikzee. Daarheen trok het Hollandse leger onder Willem van Oostervant, door graaf Jan bij zijn laatste vertrek naar Henegouwen met de regering over Holland en Zeeland belast [4]. Daar ook kwam de bisschop van Utrecht met een hulpleger — Kennemers en Friezen, maar ook enkele Utrechtse edelen en prelaten. Nauwliks evenwel waren beide legers verenigd, of de Vlaamse vloot verscheen op de Gouwe. Tegen deze troepen waren de ongeordende Hollandse benden niet opgewassen: door het niet opvolgen van enkele bevelen werd een groot deel van het leger op de kust van Duiveland door de Vlamingen vernietigd — de Heren van Zuilen en Beverweerd en ook de proost van St Salvator, Diederik van Altena, kwamen bij die gelegenheid om. Bisschop Gui geraakte in Vlaamse handen en bleef tot de vrede gevangen [5]. Meer dan een jaar was het Sticht dus zonder hoofd.

2. De gildenbrief (1304).

De nederlaag van het Hollands-Utrechtse leger gaf de Vlamingen volkomen vrijheid van beweging. Willem van

---

1) Cf. Funck-Brentano 457 en 446—449. 2) Stoke VIII 540.

3) 1303, Dec. 17 krijgt Waalwijk, bijna een enclave in Hollands gebied, stadsrecht van Jan van Brabant (Willems, Brabantsche Yeesten I 714).

4) Stoke VIII 545—549.

5) 1304, Maart 20. Volgens de Procurator (73) sneuvelden in de slag op de Gouwe Zweder van Beverweerd, Diederik van Zuilen en Willem van Hoorne, Domproost. Deze laatste opgave is onjuist; bedoeld is Dirk van Hoorne-Altena, proost van St. Salvator (cf. de Inleiding van Pijnacker Hordijk in zijn Procurator-uitgave p. XXII). Stoke (VIII 699—793) beschrijft de slag uitvoerig, maar noemt geen namen.

Oostervant, regent van Holland, had zich met moeite binnen Zierikzee kunnen redden — de kans op ontzet van de nu ingesloten stad was voorlopig voorbij. Enkele dagen concentreerde Gui van Namen zijn troepen om Zierikzee, om de toestand in Holland aan te zien [1] — daarna, toen geen aanvaller kwam opdagen, stevende hij Noordwaarts om Holland te veroveren. Een zwakke afdeling bleef voor Zierikzee achter. Voor het Vlaamse leger uit gingen boden om onderwerping te vragen of te dreigen met oorlog [2].

Het succes, dat Gui van Namen in Holland had, moet hem zelf verbaasd hebben. Zonder verzet gaven de grote steden van Holland zich over: Delft en Leiden stelden gijzelaars, en het platteland, weerloos aan de vijand overgelaten, kon zich natuurlik niet verdedigen. Zo onderwierp zich Holland tot Haarlem toe. Slechts Zuid-Holland, meer uitgesproken anti-Vlaams, hield vast aan de Avesnes: Dordrecht en Geertruidenberg gaven zich niet over. Maar van het Zuiden dreigde een ander gevaar. Vanuit Waalwijk, in December 1303 tot stad verheven, rukten de Brabanders Zuid-Holland binnen, en tegen hen was Geertruidenberg niet opgewassen: een omtrekkende beweging maakte hertog Jan zonder veel moeite meester van de stad. Zo was tot Kennemerland toe alles voor Avesnes verloren, en in Woudrichem konden Gui van Namen en Jan van Brabant bijeenkomen, om over een deling van Holland te overleggen [3].

Standhouden in Holland konden echter de Vlamingen en Brabanders niet. De kooplieden van Delft en Leiden waren niet Vlaamsgezind: zij, die steeds naar beperking van de krijgsdienst voor de steden hadden gestreefd, sloten zich aan bij hem, die het machtigste scheen. Wie geen samenwerking wenste met het economies zoveel meer ontwikkelde Zuiden, hetzij dan uit angst overvleugeld te worden of om andere redenen, week uit naar Dordrecht of Kennemerland en van dezen ging de stoot uit, die in enkele dagen Holland van de inval bevrijdde [4].

1) 1304, Maart 21—Apr. 1, Stoke VIII 828—831.
2) Stoke VIII 880—895. 3) l.c. 909—991.
4) Stoke VIII 921—927, Cf. Gosses-Japikse CLVII. Dat echter de

In het Sticht waren de toestanden echter andere dan in Holland, en de invloed, door bisschop Willem op de Utrechtse geschiedenis uitgeoefend, kan daaraan niet vreemd geweest zijn. In Utrecht bestond, wat men misschien een Vlaamse partij zou kunnen noemen.

De binnenlandse politiek van bisschop Gui is een compromis-politiek geweest. Steunend op de oude raadspartij, de partij, die voortaan de naam van Jacob van Lichtenberch zal dragen, heeft hij toch met de tegenstanders van deze verbindingen aan moeten knopen. Wij zagen hem reeds in financiele transacties met Lambrecht de Vriese, die nu ook weer, als vóór 1298, lid van de schepenbank schijnt te zijn geworden. Beide partijen leefden voorlopig in vrede met elkaar, zodat Stoke als een verdienste van de bisschop kan opgeven, dat hij Lichtenbergers en Fresingen met elkaar verzoende [1]).

's Bisschops gevangenneming maakte aan deze vredestoestand een einde. De overwinning der Vlamingen en de nadering der Brabanders versterkte de positie van hen, die steeds in overleg met de Vlaams-Brabantse partij hadden gehandeld, van de aanhangers van bisschop Willem. Evenals in 1298 achtten zij het ogenblik gekomen om hun slag te slaan. De berekening was nu ongetwijfeld beter gemaakt, dan zes jaar te voren: achter de tegenpartij stond nu niet de Hollandse regering met de adel van het Nedersticht, hoogstens enkele edelen, zoals Hubrecht van Vianen, de maarschalk van bisschop Gui, en Zweder van Montfoort, de oude vijand van bisschop Willem, steunden de Lichtenbergers [2]). Zodra de tijding van de slag op Duiveland in Utrecht bekend werd, begon de strijd, waarbij in een straatgevecht drie leidende personen van de Lichtenberger-partij: de drie schepenen Jacob van Lichtenberch, Werner Frede-

strijd niet meer was dan een vorstengeschil, lijkt mij niet juist. Cf. over het streven van de steden naar beperking van krijgsdienst de privileges voor Delft en Leiden d.d. 1246, Apr. 14 en 1266, Dec. 19, O. B. I 418 en II 151.

1) Stoke VIII 1030—1034. De Fresingen zijn de partij van de Vriese. Wanneer deze naam in gebruik is gekomen is mij niet bekend.

2) Stoke VIII 1049—1055. Over hun vroegere rol boven p. 91.

riksz en Gerard Vrencken om het leven kwamen [1]. Meester van de stad zijn de Fresingen echter op deze wijze niet geworden. Want enkele weken later blijkt de orde in Utrecht hersteld te zijn door een stadsregering, die zowel Lichtenbergers als Fresingen dwingen kan tot het bezweren van een vrede, wegens deze doodslag genomen. Deze stadsregering moet dus buiten of boven de partijen gestaan hebben [2]: behalve Lichtenbergers en Fresingen, raad- en schepenpartij, moet er een derde element in het stedelik bestuur gekomen zijn. Voortbouwend op de grondslag in 1298 gelegd, heeft dit nieuwe bestuur kans gezien de schout uit de stedelike regering te verwijderen [3], zodat de gevangenneming van de bisschop en de dood der leiders van de raadspartij tot geen overwinning van de schepenpartij geleid heeft. De stoot tot het vormen van deze nieuwe neutrale regering moet zijn uitgegaan van de gilden, onder invloed van de Vlaamse gildenbeweging.

Meester van Holland heeft Gui van Namen zijn hoofdkwartier gevestigd te Alblasserdam, in het Oosten beschermd door de Heer van der Leede, die zijn vroegere gebied heroverd had [4]. Geleid door deze, door Renesse en door enige uitgeweken Stichtse edelen, zoals Gijsbrecht van IJselstein, trachtte Gui van Namen nu verder naar het Oosten een steunpunt te verkrijgen en daarom Utrecht te bezetten. Daar had zich in de eerste weken van April de nieuwe regering gevormd: toen graaf Gui 20 April met de stad in onder-

1) Aan de andere zijde sneuvelden Pieter van den Swane en Arnoud van den Vene (zoenbrief d.d. 1304, Apr. 27, Bijdr. Med. H. G. IX 51). De strijd had plaats op 31 Maart blijkens de later gehouden memoriediensten aan het altaar, ter nagedachtenis van de drie schepenen in de Dom gesticht. Wstinc V 27 p. 33; over de datum Necrologium Dom D. 10, R. A. Utrecht.

2) Cf. Hegel, Städte und Gilden II 296.

3) In de stukken tijdens de gevangenschap van de bisschop door de stadsregering uitgevaardigd, komt de schout niet voor. Alleen in het protest door een kanunnik van St. Salvator tegen de aanmatigingen van het Domkapittel ingediend wordt onder de aanwezigen de schout genoemd. (1305, Maart 9, or. O. Suppl. 56, R. A. Utrecht).

4) Stoke VIII 1017—1023. Zie over Jan van der Leede (bij Leerdam) boven p. 78 noot 1.

handeling trad, vond hij een stadsbestuur, bestaande uit schepenen en raad, zoals in 1300, maar daarnaast werden behalve de gemeente ook de gilden afzonderlik vermeld. Tot een nadere organisatie was men blijkbaar nog niet gekomen, maar in de buitenlandse politiek telden de gilden toch reeds mede [1]. Was dit nieuw, veel was toch ook onveranderd gebleven. Inwendig mocht de stadsregering wat veranderd zijn, tegenover het buitenland stond zij nog op dezelfde wijze: hetzelfde verdrag door Utrecht in 1300 met de Avesnes gesloten, werd ook nu weer, waarschijnlik door dezelfde schrijver opgesteld, aan Gui van Namen voorgelegd [2]. Wat de stad in 1278 aan Floris V en in 1300 aan Jan van Avesnes beloofd had, beloofde ze nu aan Gui van Namen: het openhouden der stad en steun bij eventuele bisschopskeus. De graaf beloofde daartegenover bescherming in zijn land en steun bij de invordering van schulden — als van ouds.

Onder Vlaamse invloed — de Vlamingen wisten wat stedelike organisatie was — kwam er nu meer orde in het stadsbestuur. Traden 20 April de gilden nog „en bloc" op, een week later hadden zij hun vertegenwoordiging in de stedelike regering en teruggrijpend op een vroegere gildenbeweging vonden de oudermannen der gilden een plaats naast schepenen en raad [3].

Van deze nader georganiseerde stedelike regering is dan de bemiddeling tussen Lichtenbergers en Fresingen uitgegaan. Verklarend zelf desnoods de vredebreker te zullen richten, hebben schepenen, raad en oudermannen vrede genomen van de doodslag in het straatgevecht gepleegd en deze vrede, bezegeld met het stadszegel, doen zegelen door alle personen van beide partijen, die bij de zaak betrokken

---

1) Verdrag d.d. 1304, Apr. 20, ongedr. vidimus d.d. 1305, Febr. 16 Inv. No. 347, G. A. Utrecht, gesloten door graaf Gui: „mitten scepen ente mitten raet ente mitten menen ghilden ente mitter meenre stat".

2) Van 1300, Oct. 31 tot 1305, Maart 3 komt dezelfde hand voor in de stedelike stukken (zie boven p. 35 noot 4), waarschijnlik is dus ook het verdrag met de Vlamingen door dezelfde man opgesteld.

3) In 1267. Cf. Oppermann, Utrecht 213.

waren [1]). Hiermede is blijkbaar de rust in de stad teruggekeerd, van verdere strijd en vechtpartijen is geen sprake meer.

Het verblijf van het Vlaamse leger binnen Utrecht kan slechts kort geduurd hebben. De tocht van Gui van Namen naar het Oosten had zijn tegenstanders, de in Haarlem en Dordrecht geconcentreerde Hollandse partij, de gelegenheid gegeven handelend op te treden. En slechts weinig bleek er nodig te zijn, om de veroveraars tot aftocht te noodzaken. Het verschijnen van Witte van Haamstede, „'s graven Florens kint", te Haarlem, een aanval der Dordtenaars op IJselmonde en der Leidenaars op Gouda was voldoende, om Gui van Namen te dwingen Utrecht te ontruimen en langs de IJsel met zijn talrijke vloot Holland te verlaten [2]). Slechts enkele punten, zoals het kasteel van Schoonhoven, bleven nog in Vlaamse handen. In de eerste week van Mei 1304 waren Holland en Zeeland bevrijd van de Vlamingen en kon Willem van Oostervant Zierikzee verlaten om zijn gezag in de graafschappen te gaan herstellen. Zijn taak was allereerst de verovering van het slot Schoonhoven en dan een strafoefening tegen Amsterdam, dat de zoon van Gijsbrecht van Amstel, met de Vlamingen teruggekeerd, weer als Heer had aangenomen [3]).

Verder naar het Oosten kwam echter de Hollandse macht niet. Zelfs IJselstein bleef voorlopig in handen van zijn vroegere bezitter, de maarschalk van bisschop Willem [4]).

---

1) 1304, Apr. 27, Bijdr. Med. H. G. IX 51. De vrede is genomen tot 1305, Apr. 25, wat wel heel lang is. Mogelik ook is deze termijn afkomstig van het vidimus d.d. 1305, Maart 3, waarin het stuk is overgeleverd, daar de gewone dagen van vredesverlenging zijn Dertiendag, Beloken Paschen en St Lambert (Muller, Inleiding 48).

2) Stoke VIII 1065—1266. De slag bij het Manpad wordt het eerst genoemd bij Johannes a Leydis lib. XXVI cap. 14, ed. Sweertius, Francofurti 1620, 240 en is uit deze vijftiende eeuwse kroniek in de populaire historie beland.

3) 1304, Mei 7, Stoke IX 1—48. 22 Mei vonnis over Amsterdam (v. Mieris II 40), geveld te Aelbrechtsberg bij Haarlem.

4) IJselstein was in de twede oorlog tussen bisschop Willem en graaf Jan door de Hollanders veroverd (Stoke VI 110—262) en met de

In Utrecht bleef de partij, die de Vlamingen er op het kussen gebracht hadden, voorlopig de heersende. Onder de teruggekeerde ballingen, allen min of meer gecompromitteerd bij de moord op Floris, had Jan van Renesse de leiding, terwijl Allard van Buren, optredend als bankier der Vlaamse gravenzonen, de gehele regering — of bezetting — financierde [1]).

Onder deze omstandigheden heeft de gildenbeweging, die in Maart begonnen was, gelegenheid gehad zich verder te ontwikkelen en te consolideren. Traden in het verdrag met de Vlamingen de gilden nog ongeorganiseerd op en hadden zij zich een week later een plaats naast schepenen en raad verworven — nadat de hoofdmacht van het Vlaamse leger onder Gui van Namen was teruggetrokken, voelden de oudermannen der gilden, zoeven vertegenwoordigers van de gilden in het stadsbestuur, zich machtig genoeg, om zelf de stad een constitutie op te leggen. Deze constitutie is de gildenbrief van 1304, de „oude" gildenbrief [2]).

De betekenis van deze stadsregeling moet evenmin overschat worden als haar democraties karakter. De eigenlike grondwet, waarnaar Utrecht in de latere Middeleeuwen geregeerd is, was niet deze gildenbrief, maar de twede, die

---

Amstelse goederen door Jan II aan zijn broeder in leen gegeven. Ook na het vertrek van de Vlamingen bleef Gijsbrecht op zijn heroverde goederen (pachtovereenkomst van Gijsbrecht en Ste Marie d.d. 1304, Juni 24, v. Mieris II 41).

1) De namen Stoke X 520—530. Schuldbekentenis van Robert van Vlaanderen en Jan van Namen, gegeven aan Allard van Buzen (Buren?), ten bedrage van 1000 ℔ voor uitgaven gedaan te Utrecht gedurende 17 weken, waarvan hij aan hen en aan Jan van Kuik rekening heeft afgelegd d.d. 1305, Sept. 4 (cf. J. de St. Genois, Inventaire des chartes des comtes de Flandre, Gand 1843—1846, 1106). Wanneer de Vlamingen 20 Apr. gekomen zijn en de partij van Renesse 17 weken is gebleven, moet Utrecht circa 15 Aug. ontruimd zijn (cf. Stoke X 610).

2) 1304, Mei 9, Gilden van Utrecht I 109, op Mei 8. Het opschrift „oude" in het oudste H. S. uit de 15e eeuw (Inv. No. 28, G. A. Utrecht). De druk heeft een indeling in paragrafen, waarnaar verder verwezen wordt.

van 1341 [1]). Toch is en blijft deze gildenconstitutie van 1304 een merkwaardig stuk.

Uitgegaan is de gildenbrief van de oudermannen der gilden, maar de overige leden van de stadsregering hebben hun toestemming moeten geven. Aan het einde verklaren schepenen en raad zich aan alle bepalingen te zullen houden, ten bewijze waarvan zij het stuk zegelen met het stadszegel [2]). Het stedelik bestuur berust dus nog niet geheel bij de oudermannen, het stadszegel hebben zij nog niet in handen. Daarnaast wordt het stuk in het bizonder gezegeld door de schepenen, die aan het bewind mogen blijven [3]).

De gildenbrief bevat drie groepen van bepalingen n.l.: betreffende het stadsbestuur, betreffende de rechtspraak en verder enkele stedelike keuren.

Oppermachtig plaatst de raad zich boven de schepenbank: de schepenen zullen voortaan door de raad worden gekozen en niet ongeroepen in de raad verschijnen. De schepenbank is hiermede teruggebracht tot een zuiver rechterlike functie: met het stedelik bestuur mag zij zich niet meer inlaten [4]). Toch is dit niet meer dan de consequentie van de politiek door de raad na het verdrijven van bisschop Willem gevolgd: revolutionair mogen deze bepalingen slechts in zover genoemd worden, dat de in 1300 ingeslagen weg met abnormaal grote snelheid is afgelegd. Daar alle zittende schepenen in functie mogen blijven zolang zij willen, is de bepaling, dat

1) Cf. Muller, Inleiding 21 noot 2.

2) § 20. M. i. behoren § 20, §21 en de bezegelingsformule bijeen.

3) Het zevental overgebleven na de dood der drie Lichtenbergers op 31 Maart. Drie van dezen: de Vriese, Teutelaert en van den Velde behoren zeker tot de Fresingen, Grauwaert misschien tot de Lichtenbergers, daar een zoon van hem aan deze zijde genoemd wordt (zoenbrief van 1304, Apr. 27). De overigen: Zoudenbalch, Pellencussen en Ere, leden van de oude regeringsfamilies, komen in geen der latere zoenbrieven voor; vermoedelik behoorden zij tot een middenpartij. De bezegeling met particuliere zegels naast het stadszegel komt ook voor bij de zoen van 1304, Apr. 27, anders nooit. Misschien is te denken aan Vlaams gebruik: ook de Brugse keur van 1298, Dec. 19, Warnkönig-Gheldolf IV 304, is bezegeld met het stadszegel en 77 persoonlike zegels.

4) § 2 en § 3. Het aantal schepenen bepaald op 12, vroeger het maximum (cf. Muller, Inleiding 21).

de raad jaarliks de schepenen zal kiezen zo op te vatten, dat de ontstane vacatures jaarliks zullen worden aangevuld [1]). Revolutionair en democraties is echter de bepaling, dat de raad, tot nu toe een gesloten college, voortgekomen uit de oude „coniuratio", voortaan gekozen zal worden door de oudermannen van de gilden. Hoe deze keus geschiedt en of de raadsleden levenslang dan wel tijdelik zitting hebben, wordt niet nader aangeduid, maar democraties is ongetwijfeld, dat de raad wordt tot een gildenvertegenwoordiging en aan de gilden trouw moet zweren [2]). In dezelfde lijn ligt de bepaling, dat er geen grote uitgaven voor de stad zullen mogen worden gedaan zonder toestemming van de oudermannen, waarmede de gilden zich van de controle over de stedelike financiën hebben meester gemaakt [3]). Niet verkiesbaar voor de raad zijn zij, die tot het gevolg van een edelman behoren [4]), terwijl in schepenbank en raad niet vader en zoon of broeders mogen zitting hebben [5]). Wie evenwel weigert een hem opgedragen functie als schepen of raad te aanvaarden, wordt tot driemaal toe gestraft met een geldboete, en daarna wordt hem de verkiesbaarheid tot die functie ontzegd [6]). De beide oudermannen van de stad, die in de keur van 1300 belast waren met de keuze der vijf raadsleden als commissie van onderzoek bij vredebraak, worden gekozen de ene uit de schepenen door de raad, de andere uit de raad door de schepenen. De ouderman uit de schepenen heeft het voorzitterschap van de raad — de functie van zijn collega wordt niet nader aangeduid [7]).

In sommige opzichten is deze regeling de kroon op het werk van de raadspartij: 1304 is de voltooiing van 1300. Maar anderzijds is deze gildenbrief ontstaan onder merkbare

---

1) Deze opvatting ligt tenminste in de bevestiging van de gildenbrief door de bisschop d.d. 1305, Nov. 14, Gilden van Utrecht I 110 § 2 (cf. Muller, Inleiding 21 noot 3).

2) § 2. Duidelik is echter niet of de raad eenmaal door de oudermannen wordt aangesteld en openvallende plaatsen worden aangevuld dan wel of jaarliks de oudermannen de raad zullen kiezen, zoals in de gildenbrief van 1341, Gilden van Utrecht I 111 § 4.

3) § 9. 4) § 5. 5) § 13. 6) § 11. 7) § 4.

invloed van de Vlaamse gildenbeweging. Niet het feit, dat de schepenen ondergeschikt zijn aan de raad, — hoe belangrijk ook — is het voornaamste: merkwaardig is, dat alle politieke rechten door de gilden worden uitgeoefend, daar het stedelik bestuur slechts een gildenvertegenwoordiging is, zij het dan ook een vertegenwoordiging met vele trappen gekozen. Wie buiten de gilden staat, heeft geen rechten en is slechts verkiesbaar tot schepen [1]). Zo zijn de Utrechtse gilden niet te beschouwen als economiese maar als politieke organisaties en als straks de Lichtenbergers terugkomen, zal de bisschop eisen, dat zij allen in een gilde zullen worden opgenomen, hetzij in dat, waarin zij krachtens hun ambacht behoren, hetzij in een, dat zij uitkiezen [2]).

In hoever is deze gildenbrief opgesteld naar buitenlandse voorbeelden? In de Noordelike Nederlanden staat hij geheel op zichzelf, en een volkomen parallel is ook in het Zuiden niet te vinden. Er is gedacht aan invloed van de ruim tien jaar oudere „Ordinamenti della giustizia", de constitutie van Florence, wat bij de handelsbetrekkingen tussen Italië en Vlaanderen en in verband met de Vlaamse bezetting van Utrecht geenszins onmogelik is [3]). Overeenkomst bestaat er in ieder geval hierin, dat in beide steden de gilden politieke vereenigingen zijn, waartoe ieder moet behoren, die politieke rechten wil uitoefenen. Ook de, in deze gildenbrief nog niet genoemde, maar in 1341 optredende, verdeling in hogere en lagere gilden komt evenzeer in Florence voor. Naast overeenkomst met de Florentijnse constitutie is de overeenkomst met enkele Zuid-Nederlandse stadskeuren van belang, temeer waar hier de waarschijnlikheid van directe ontlening groter is dan bij de Ordinamenti. Mechelen heeft krachtens de keur, de stad in 1302 door Jan van Brabant en Jan

---

1) Slechts van de schepenen wordt gezegd: „zijn zi buten ghilden, zijn zi binnen". Voor de leden van de raad wordt dus blijkbaar het lidmaatschap van de gilden vereist (cf. Gilden van Utrecht I p. CLXXXVI).

2) Zoenbrief d.d. 1307, Juni 24, v. Mieris II 66.

3) Hegel, Städte und Gilden II 299.

Berthout gegeven [1]), twaalf schepenen, evenals Utrecht. Deze vullen echter de opengevallen plaatsen in hun college zelf aan, maar naast hen staat een raad, gekozen door twee vertegenwoordigers van ieder ambacht, jaarliks aftredend, maar terstond herkiesbaar. Verkiesbaar zijn echter slechts de leden van het wolwerkers-gilde. Dit gilde heeft enkel politieke, geen economiese betekenis, daar ieder binnen Mechelen mag weven als de gildebroeders en ieder zich kan inkopen. Directe macht hebben de ambachten nog in zoverre, dat het stadszegel wordt bewaard in een kist met vier sleutels, waarvan er een berust bij de schepenen, een bij de gildedekens, een bij de raad en een bij een vertegenwoordiger der ambachten.

Naast Mechelen kan Brugge geplaatst worden ter vergelijking op enkele punten. De financiele controle, in Utrecht opgedragen aan de oudermannen der gilden, berust in Brugge volgens de keur van 1298 bij een afzonderlike commissie door schepenen en raad gekozen [2]), die jaarliks met schepenen en raad aftreedt. Na de Brugse Metten, als de gilden in Brugge de leiding hebben, is een gilden-vertegenwoordiging ingevoerd, die de financiele controle heeft [3]). Ook heeft de keur van 1298 een soortgelijke burgemeesterskeuze als de Utrechtse gildenbrief: ook hier wordt een schepenen een raadsburgemeester gekozen.

Ongetwijfeld waren deze keuren de ontwerpers van de gildenbrief bekend. Uit Brugge, uit Mechelen, misschien zelfs uit Florence zijn bepalingen overgenomen. Het geheel echter, zoals het in Utrecht is ingevoerd, is aan de bestaande toestanden aangepast: de machtige positie van de raad is specifiek Utrechts.

Op deze wijze beantwoordde deze constitutie, uit zo verschillende elementen opgebouwd, het best aan de behoeften

---

1) 1302, Juni 24, Willems, Brabantsche Yeesten I 700, cf. Hegel l.c. II 212.

2) 1298, Dec. 19, Warnkönig-Gheldolf IV 306.

3) Cf. Funck-Brentano 417 en over deze financiele controle in verschillende steden: K. Bader, Beiträge zur Geschichte des Kölner Verbundsbriefs, Diss. Giessen 1896, 24.

der stad. De gildenbrief is van kracht gebleven, ook toen de aanzienliken, die de samenwerking met Vlaanderen hadden begunstigd en zodoende zelf de mogelikheid voor een gildenbeweging hadden geschapen, verdreven waren door de terugkeer van de bisschop en de Lichtenbergers. De oudermannen der gilden hadden de stad gegeven wat zij nodig had.

Naast de bepalingen betreffende het stadsbestuur zijn die betreffende rechtspraak en de keuren van weinig belang. De stad neemt de zorg voor haar burgers op zich in het Sticht: wordt iemand op leven en dood aangeklaagd, dan zendt de stad een schepen, een raad en een voorspraak te hulp, terwijl een burger, die gevangengenomen wordt, op stadskosten aan zijn recht wordt geholpen [1]. Hier wordt dus de mogelikheid van een dagvaarding buiten de stad aangenomen, maar een burger, die hiertoe de aanleiding zou zijn, verliest zijn burgerrecht op klacht van twee betrouwbare personen. Binnen de stad echter staat het de burgers vrij in civiele zaken te procederen [2].

Onder de keuren, die meest tegen weelde gericht zijn, is de bepaling opgenomen, dat het oudermannen-college ook in belangrijke zaken van de gilden zelf gekend moet worden [3].

Deze constitutie, onder Vlaamse invloed ontstaan, was blijvend — de Vlaamse agenten waren dat niet. Utrecht zelf mocht de partij van Vlaanderen trouw blijven, voor de Zeeuwse en Hollandse ballingen werd de positie te gevaarlik.

---

1) § 6 en § 8. De overeenkomst is hier groot met het optreden van de raad, gesteund door de gilden, in 1267. Dan besluiten schepenen, raadsmannen en oudermannen der gilden, dat een burger, die op leven en dood wordt aangeklaagd en volgens getuigenis van twee schepenen onschuldig is, door de stad beschermd zal worden (1267, Juni 23, Brom 1637). Hier strekt alleen de stad haar bescherming over haar burgers uit over het gehele Sticht.

2) § 7 en § 14. De laatste bepaling is mij niet duidelik; het stadsgerecht is toch steeds competent geweest voor civiele zaken (uitspraak van Floris V, d.d. 1294, Oct. 25, Brom 2582).

3) § 18. Verder is ieder die een ambacht uitoefent, waarvan een gilde bestaat, verplicht zich in dat gilde te laten opnemen, tenzij hij krachtens erfrecht reeds lid is.

Het vertrek van Willem van Oostervant naar Holland schijnt voor Gui van Namen het sein te zijn geweest nogmaals zijn geluk in Zeeland te beproeven [1]. Tevens was het dringend noodzakelik voor de Vlaamse gravenzonen, met de vijand in het Noorden af te rekenen, voordat de vanuit het Zuiden naderende Franse koning te veel hun aandacht in beslag nam. Slechts de taaie volharding van de stad Zierikzee hield de Vlaamse inval tegen, zodat van een verovering van Holland ditmaal geen sprake kon zijn. Ondanks het feit, dat de Willem beloofde Franse vloot drie weken te laat kwam en de eindelik verenigde Hollands-Franse ontzettingstroepen veertien dagen nodig hadden voor de tocht van Schiedam naar de Gouwe [2], kwam het Vlaamse leger niet verder dan Zierikzee. En terwijl in het Zuiden Philippe le Bel de Vlaamse grenzen naderde, besliste in het Noorden een van de grootste zeeslagen uit de Nederlandse Middeleeuwen de strijd ten gunste van Holland. Voor Zierikzee werd de Vlaamse vloot met haar Zeeuwse hulptroepen vernietigd. Een week later bevochten in het Zuiden de Fransen een overwinning bij Pevelenberg. De kracht van Vlaanderen was gebroken [3].

Renesse schijnt nog een poging gedaan te hebben het ontzet van Zierikzee te voorkomen [4], maar toen de strijd eenmaal ten nadele van Vlaanderen was beslist, vond hij het geraden zich met de zijnen uit de voeten te maken. Onder schermutselingen met de Stichtse adel — de meeste edelen stonden aan de zijde van de bisschop — bereikten de ballingen Vreeswijk. Vandaar trokken zij naar het Oosten om veilig over de rivier te komen: waarschijnlik hadden zij het plan over Beusichem naar Buren te vluchten. Maar toen zij bij Beusichem de Lek overstaken op de avond van de 15de Augustus, sloeg de boot om, en enige van de leiders o.a. Renesse, Benschop en Jan van der Leede verdronken [5].

---

1) Stoke IX 128—137. 2) l.c. 286—296, 702.

3) 1304, Aug. 10 en 18, cf. Funck-Brentano 467—477. Renesse was echter te Utrecht en niet voor Zierikzee, zoals Funck-Brentano meent.

4) Stoke X 519—521. Zie vorige noot.

5) Blijkens de wapenstilstand tussen stad en edelen d.d. 1305, Apr.

De stad Utrecht en haar constitutie waren aan zich zelf overgelaten.

3. Het herstel van het bisschoppelik gezag (1304—1305).

De nederlagen, in Augustus 1304 door de Vlamingen geleden, dwongen de zonen van Gui van Dampierre tot onderhandelingen met Frankrijk. Nog in September kwam een wapenstilstand tussen beide partijen tot stand, die na langdurige besprekingen zou voeren tot de vrede van Athis [1]). De behartiging van de belangen der Avesnes berustte nu geheel bij Willem van Oostervant: enkele weken na de slag bij Zierikzee was Jan van Avesnes te Bergen gestorven [2]), bisschop Gui zat nog in Vlaanderen gevangen en zo was Willem, als graaf van Holland Willem III, de leider. De herovering en reorganisatie van de graafschappen was zijn taak.

Voorlopig namen Holland en Henegouwen, feitelik nog met Brabant en Vlaanderen in oorlog, de graaf geheel in beslag. Het gebied van zijn oom liet hij aan zijn lot over — voor een verovering van Utrecht had hij blijkbaar niet de gelegenheid.

Zo bleef Utrecht nog meer dan een jaar na de dood van Renesse onafhankelik. In het kerkelik beheer van het bisdom gaf deze onafhankelikheid, gevolg van 's bisschops gevangenschap, aanleiding tot hooggaande twisten evenals tijdens de afwezigheid van bisschop Willem en zo dikwijls vroeger. Weer wilden de vier stadskapittelen zich niet schikken naar de besluiten van het Domkapittel, dat met hulp van

---

26, Reg. Stad 92, staan aan de zijde van de bisschop: Hubrecht van Vianen, Zweder van Montfoort, Gijsbrecht uten Goie, Zweder van Abcoude, Johan van Kuilenburg, Ernst van Wulven en Willem van Rijswijk. Uit de zoen van 1307, Juni 24 (v. Mieris II 66), blijkt, dat op de terugtocht van Renesse te Vreeswijk en te Beusichem gevochten is. Het verhaal van Renesse's dood Stoke X 544—566, 609—611.

1) Cf. Funck-Brentano 477 sqq. De vrede van Athis d.d. 1305, Juni 23; de onderhandelingen over de uitvoering rekken zich tot 1309.

2) 1304, Sept. 12, cf. Obreen II 51.

de bisschop van Luik de Utrechtse kerk trachtte te leiden [1]).

Erger dan deze competentie-strijd was de oorlog in het Sticht zelf. Vrijwel eensgezind stonden de leenmannen tegenover de stad — slechts enkelen, zoals de Heren van Everdingen en IJselstein, behoorden tot de partij der Fresingen [2]). Voor beide partijen gold de strijd als onbeslist: in April 1305 rekende men met een terugkomst der Vlamingen evengoed als met een ingrijpen van de bisschop of de graaf van Holland [3]). Maar op een beslissing wachten was niet wenselik — voorlopig moest het Sticht zichzelf helpen en zo kwamen beide partijen zelfstandig tot een overeenkomst, voordat de grote politiek zover was.

Voordat echter de wapenstilstand tussen de stad enerzijds en de Heer van Vianen, maarschalk van het Sticht, Jacob van Lichtenberch en Zweder van Montfoort als leiders van de tegenpartij anderzijds, was afgelopen, was tussen Willem van Henegouwen en zijn tegenstanders Vlaanderen, Brabant en de stad Utrecht een vergelijk getroffen. Daarbij beloofden beide partijen hun bemiddeling in de Stichtse zaken, maar met de mogelikheid van een mislukking was terdege rekening gehouden [4]). En de bemiddeling liep ook op niets uit. Bis-

---

1) Protest van de vier kapittelen tegen de aanmatigingen van de Dom en schrijven van de meerderheid der provisoren van de Utrechtse kerk aan de bisschop van Luik d.d. 1305, Maart 9 en 21, or. O. Suppl. 56 en D. Suppl. 57, R. A. Utrecht).

2) Over Gijsbrecht van IJselstein zie boven p. 112 noot 4. De Heren van Everdingen aan Fresingse zijde genoemd in de zoen van 1310, Juni 24, Heda 232. Wessel van Everdingen was onder bisschop Willem dijkgraaf geweest (Brom 2801).

3) Wapenstilstand d.d. 1305, Apr. 20, Reg. Stad 92: waer dat sake, dat die Vlaminghe hyren binnen in de stat quamen of inden lande van Utrecht, so mocht die stat van Utrecht dit bestant untsegghen of si wouden ende na dien untsegghen sout bliven in diesen bestande achdaghe ende dien dach al, sunder alrehande arghelist". Een zelfde bepaling wordt gemaakt voor de graaf van Holland en de bisschop. Het bestand duurt tot 13 Juni.

4) 1305, Juni 5, Comm. Roy. Hist. 3 XII 418. Deze overeenkomst duurt tot 5 Sept., maar wordt 2 Juli verlengd tot 1 Nov. (Willems, Brabantsche Yeesten I 722).

schop Gui kwam uit zijn gevangenschap en moest de wapenstilstand erkennen, de handel op Utrecht werd beide partijen vrij gegeven, maar tot een regeling binnen het Sticht kwam men niet [1]. Nog in September 1305 behoorde de stad tot het Vlaams-Brabantse bondgenootschap, en de oude Vlaamsgezinde stadsregering liet zich door Jan van Brabant, Robert van Vlaanderen, Jan van Namen, Gui van „Zeeland" en Jan van Kuik garanderen, dat zij Utrecht aan een behoorlik vredesverdrag zouden helpen en anders de bescherming van de Utrechtse koopman op zich zouden nemen [2].

Het verwerven van deze belofte is de laatste daad van het Fresingse stadsbestuur geweest. De zaken in het Zuiden waren geregeld, Willem van Holland kon tans zich richten naar het Noorden en aan een herstel van zijn oom in Utrecht denken. Bij de overeenkomsten in Augustus met Vlaanderen en Brabant had hij reeds voor de blijkbaar door Holland veroverde goederen van Gijsbrecht van IJselstein een aparte bepaling doen opnemen, waarin hij als grondslag voor het vredesverdrag de „status uti possidetis" proclameerde [3]. En zo vanuit IJselstein was de regeling der Utrechtse zaken niet ondoenlik meer voor de Hollandse graaf.

De stad Utrecht heeft dat ingezien en vrede gesloten. Vrede gesloten — niet zich onderworpen. Maar noodzakelik was, als grondslag voor onderhandelingen, een koersverandering in de stedelike politiek. Van de Zuid-Nederlandse vorsten was niets meer te hopen: voor een verloren post daar in het Noorden waren Brabant en Vlaanderen niet van plan zich een nieuwe strijd met Avesnes d. w. z. met Frankrijk op de hals te halen. Van de beloofde hulp kwam niets — de termijn, waarop de vrede zou zijn tot stand gekomen verstreek en de stad Utrecht was nog steeds in oorlogstoestand. Maar de tegenpartij werkte: terwijl Utrecht nog afwachtte,

---

1) Overeenkomst d.d. 1305, Aug. 2, Comm. Roy. Hist. 3 XII 428.

2) 1305, Sept. 2, Cod. Dipl. H. G. 1e serie I 16.

3) 1305, Aug. 2, Comm. etc. als boven 430. De daar genoemde „Gislebert de Hissestène" is ongetwijfeld Gijsbrecht van IJselstein, die zich dus blijkbaar in Hollandse handen bevond.

maakte bisschop Gui zich meester van Vreeland en beheerste zo de Vecht [1]).

Daarmede was de zaak voor Utrecht beslist. Er moest onderhandeld worden, en waar de regerende partij zich daartoe niet genegen toonde, had zij te wijken voor meer verzoeningsgezinden. Het verdrag, door de stad met de bisschop te Vreeland gesloten onder bemiddeling van de abt van St Paulus en de commandeurs van de Duitse Orde en van Ste Cathrijne, verbande de hoofden der Fresingen, Lambrecht de Vriese, Herman Teutelaert en Herman van den Velde voorop, uit de stad [2]). Maar in ruil daarvoor erkende de bisschop de leidende positie van de gilden in zoverre, dat hij het vonnis over zestien ballingen beloofde uit te spreken in overleg met een achttal oudermannen der gilden. Daarenboven behielden de uitgewezenen het vrij gebruik van hun goederen en vrijgeleide tot buiten het Sticht, terwijl de bisschop op zich nam in de strijd tussen stad en land van Utrecht een verzoening te bewerken.

Dit verdrag was echter niet het enige, wat de stedelike afgevaardigden uit Vreeland medebrachten. Tegelijk vaardigde bisschop Gui een privilege uit, de gedragslijn aangevend, die hij voortaan tegenover de stad zou volgen. Hulp zal hij de stad verlenen bij het aanleggen van wegen en vaarten, die naar Utrecht leiden, in het Sticht zal hij de stad beschermen tegen onrecht, de handel op Utrecht zal de bisschop in zijn bescherming nemen en doodslag binnen de stad met dood of levenslange verbanning straffen.

Dat alles geldt voor de toekomst — ook het verleden aanvaardt bisschop Gui. Natuurlik zal hij de oude privileges bevestigen, vooral het kostbare privilegium de non evocando

---

1) Daar Vreeland tijdens de oorlog nooit als basis tegen Utrecht is gebruikt, moet het eerst in deze maanden door de Lichtenbergers op de partij van de stad zijn veroverd. De afsluiting van de Vecht moest natuurlik Utrecht tot vrede dwingen.

2) Verdrag van bisschop Gui met de stad d.d. 1305, Nov. 14, in formulier evenals in handschrift gelijk aan het privilege van dezelfde dag (Heda 236). De namen der bij dit verdrag uitgewezen ballingen herhaald in de zoen van 1307, Juni 24 (v. Mieris II 66).

van koning Willem, maar ook de plaats, die de raad zich boven de schepenbank heeft aangematigd, wordt erkend. De raad zal voortaan de vacante schepenplaatsen aanvullen, de bisschop zal de schepenen slechts beëdigen of laten beëdigen. En wat de gilden besloten hebben, blijft gehandhaafd [1]).

Behalve de heerschappij van de Vlaamsgezinde partij, heeft de bisschop dus alle veranderingen aanvaard, die de oorlog en de afwezigheid van de landsheer in Utrecht hadden gebracht. Om de verzoening tussen stad en land te bewerken werd nog jaren onderhandeld: de zomer van 1307 bracht eerst een definitieve regeling der over en weer te betalen vergoeding en in 1310 viel pas het vonnis van eeuwige verbanning tegen Lambrecht de Vriese en veertien van zijn partijgenoten [2]).

Maar dat waren slechts détail-kwesties: de hoofdzaak was met de overeenkomst van Vreeland geregeld. De bisschoppelik erkende gildenbrief werd de basis voor de ontwikkeling van de stad in de veertiende eeuw.

---

1) Deze bepalingen gedrukt Gilden van Utrecht I 110. Over de beëdiging der schepenen spreekt de gildenbrief niet.

2) 1307 en 1310, beide Juni 24, v. Mieris II 66 en Heda 232.

BESLUIT.

Het verdrag tussen bisschop en stad is het eindpunt van ons onderzoek. Wij hebben getracht in de periode van vijf en twintig jaren, die zich uitstrekt van de onderwerping van de Germaans-conservatieve raadspartij door de Utrechtse bankiers en de Hollandse graaf tot aan de vrede tussen de democratiese stad en de conservatieve bisschop, de krachten aan te wijzen, die deze ontwikkeling beheersen. Aan welke machten mogen wij nu de grootste invloed toekennen?

Op politiek gebied wijkt Engeland langzamerhand voor Frankrijk, maar de positie van Philippe IV in de Nederlanden in 1305 is niet zo belangrijk als die van Eduard I in 1280. Wij kunnen zeggen, dat tot 1296 toe Engeland in de Noordelike Nederlanden geheel en in de Zuidelike grotendeels de leiding heeft. Als in 1283 alle Nederlandse vorsten in strijd geraken over de Limburgse successie, bewerkt Engeland een wapenstilstand; eerst als in 1288 de oorlog is gewonnen door een der partijen, bekrachtigt Frankrijk die overwinning. Als het Noorden na 1290 zucht in afhankelikheid van het Zuiden, brengt niet Frankrijk, maar Engeland de graven van Holland en Gelre weer op de been. Eerst het optreden der Avesnes, die moeizaam zich een positie in het Noorden verwerven, betekent een vooruitschuiven van de Franse invloedssfeer. Zijn eerste bekroning vindt dit streven van Frankrijk in de jaren tussen de val van Gent en de Brugse Metten, tussen Mei 1300 en Mei 1302. De Vlaamse opstand schokt dan Frankrijks positie geducht, maar de overwinningen van 1304 en de vredesverdragen van 1305 vormen de basis voor de Franse expansie in de veertiende eeuw.

Toch is de invloed van Engeland uiterlik gebleven. Economies staan de Noordelike Nederlanden nog geheel aan de andere kant. De graven van Holland en Gelre mogen

bongenoten van Engeland zijn, de Brabantse en Vlaamse kooplieden mogen in de Hollandse steden een rol spelen — de tegenpartij is op den duur in de graafschappen de sterkste. In Holland wint in de grote strijd na de dood van Floris V eerst Borselen, dan Avesnes: zowel de overheersing van Renesse als die van Gui van Namen is van korten duur. In Utrecht heeft het kapitalisme meer wortel geschoten: Lambrecht de Vriese heeft macht genoeg om Jan van Sierck te dwarsbomen, maar Utrecht beheersen kunnen hij en zijn partij niet. De bisschop, die hem steunt, wordt verdreven en gedood, en ook als hij met Vlaamse hulp tot de leidende man in de stad is geworden, moet hij wijken voor de Lichtenbergers.

Ook op staatsrechtelik gebied heeft de moderne stroming nog weinig te betekenen. De gildenbrief mag democratiesnivellerend zijn in enkele opzichten, voor een groot deel is hij toch ook een bekrachtiging van de „constitutie" van 1300. En in dezen heeft Utrecht nog het sterkst van alle Noord-Nederlandse steden de Vlaamse, d. w. z. de moderne invloed ondergaan. Willem Berthout en Jan van Renesse hebben hun stempel op de Utrechtse geschiedenis gedrukt, maar de ondergrond is Lichtenbergs gebleven.

De veertiende eeuw heeft de in de dertiende werkende tegenstellingen verscherpt. Want de grote strijd, die onder verschillende namen in de Noordelike Nederlanden honderd jaren heeft gewoed, is het gevolg van dezelfde krachten, die reeds in de dertiende eeuw de partijen tegen elkaar in het harnas hebben gejaagd. De moderne staat en het kapitalisme zijn vijftig jaar later teruggekomen met groter kracht: de Kabeljauwse steden hebben zich verzet tegen protectie en gilden, tegen de Fransgezinde Avesnes en de Beierse vorsten en steunend op die Kabeljauwse steden heeft de staat der Bourgondiërs zich kunnen vestigen.

AANHANGSEL.

Jan van Nassau's aflaatbrief van 1288, September 8.

Boven is deze oorkonde genoemd als geheel naar Keuls model vervaardigd [1], wat wij hier hebben te bewijzen.

Behalve als document voor de verhouding van Keulen en Utrecht, is deze oorkonde ook van het grootste gewicht voor de kennis van het aflaatwezen in de Nederlanden. Zij vormt de eerste van de lange reeks bisschoppelike aflaatbrieven voor de Dombouw, door Eekhof als bijlagen bij zijn „Questierders van den aflaat in de Nederlanden" [2] afgedrukt. Een beschouwing van het formulier der aflaatbrieven ligt echter niet op onze weg: hier beperken wij ons slechts tot dit stuk en zijn voorbeeld.

De echtheid van onze oorkonde is niet onverdacht. Overgeleverd is het stuk in het cartularium van de Domfabriek; dit handschrift uit het laatst van de vijftiende eeuw bevat een afschrift van een notarieel vidimus d.d. 1322 April 7. In 1898 heeft J. H. Hofman enige gronden aangegeven, waarom hij het stuk voor onecht meende te moeten houden [3]. Deze gronden zijn kort samengevat de volgende:

1° Brengt de schrijver van de oorkonde nodeloos het geschil naar voren, dat er tussen Dom en Salvator bestond over de voorrang, door in zijn eerste zin reeds te spreken van: „omnium ecclesiarum civitatis et dyocesis nostre matrem primitivam". Dit is niet de juiste manier om allen

---

1) Zie pag. 48.

2) A. Eekhof, De questierders van den aflaat in de Noordelijke Nederlanden, 's Gravenhage 1909 (tevens verschenen als Leidse theologiese dissertatie). Het werk wordt verder aangehaald als „Eekhof".

3) Jan van Nassau's brief van 8 September 1288, in Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht deel XXV, Utrecht 1898, 1—3.

in het Sticht te bewegen tot milddadigheid tegenover de Dombouw.

2o Noemt de elect zich „fundator", maar daarvoor kwam hij te laat, de kerk stond al vijf eeuwen en begonnen met de nieuwe bouw is niet Jan van Nassau, maar Hendrik van Vianden in 1254.

3o Spreekt de schrijver van: „sub nostre dominacionis baculo" terwijl Jan van Nassau als elect geen bisschopsstaf voeren mocht.

4o Is het stuk opgesteld in September 1288, toen de woede tegen de elect haar toppunt bereikt had — niet het juiste ogenblik om de gemeente om gunsten te vragen.

5o Was de verkwistende elect niet de man om een zo groot werk als de Dombouw te ondernemen.

Hofmans conclusie is dan, dat het stuk „door een eerloos partijganger van de Dom is opgemaakt en als vidimus de wereld ingezonden om de zwakke aanspraken van de Dom te versterken". Wanneer dit onechte vidimus zou zijn opgemaakt, laat hij in het midden.

Een bestrijder heeft Hofman niet gevonden. Muller in zijn „Jan van Nassau" en ook Eekhof in zijn „Questierders" roeren de kwestie van de echtheid niet aan.

Een ernstiger bezwaar tegen de echtheid dan deze vrij subjectieve bedenkingen levert echter een vergelijking met de latere bisschoppelike aflaatbrieven op. Onze oorkonde is in 1327 in gewijzigde vorm herhaald door bisschop Jan van Diest, maar de Domaflaat van Jan van Arkel van 1344 gaat in vele opzichten lang niet zo ver als dit oudere stuk [1]). De mening dringt zich op, dat de oorkonde jonger zou zijn dan 1344: door een falsaris zou een echt stuk zijn uitgebreid en in twee redacties, één op naam van Jan van Diest, één op naam van Jan van Nassau, de wereld ingezonden.

Daarbij komt dat ons stuk niet het type vertoont van een gewone bisschoppelike aflaatbrief, die in vaste vorm aan

---

1) Aflaatbrief van bisschop Jan van Diest d.d. 1327, Oct. 11, van bisschop Jan van Arkel d.d. 1344, Mei 3 gedr. Eekhof Bijlage 2 en 4.

het bezoeken en steunen van een kerk een bepaald aantal dagen aflaat verbindt [1]. Naast aflaat voor kerkbezoek geeft ons stuk aflaat voor allerlei met name genoemde zonden en bedreiging met straf tegen ieder, die de questierders niet behulpzaam is.

Wat is nu zeker echt? Het formulier wijkt niet af van dat der mandaten, dat wij uit de kanselarij van elect Jan kennen. In de inhoud zijn twee elementen, die wij wel voor echt mogen houden. Onze oorkonde noemt onder procuratoren van de Domfabriek, zoals die ook later voorkomen, een bisschoppelik procurator, die met de elect rechtspreekt over allen, die het verzamelen van giften voor de Dombouw bemoeiliken. Deze functie is opgedragen aan de proost van Tiel. In geen van de latere aflaatbrieven komt deze bizondere regeling voor, terwijl wij weten, dat omstreeks 1300 een proost van Tiel kanunnik ten Dom was [2]. Dat deze tevens bisschoppelik procurator van de fabriek was is zeer wel mogelik, terwijl het in hoge mate onwaarschijnlik mag worden geacht, dat een dergelijke regeling door een falsaris zou zijn verzonnen. Daarnaast verleent de elect aan hen, die op twee feestdagen n.l. Witte Donderdag of op Wijdingsdag de Dom bezoeken, een jaar en 40 dagen aflaat. Twee feestdagen, n.l.

---

1) Het is hier de plaats niet, nader op het formulier der aflaatbrieven in te gaan. Ongetwijfeld bieden deze oorkonden met hun vele staande uitdrukkingen een uitstekend terrein voor een onderzoek naar de ontwikkeling van het formulier. Voorlopig onderzocht ik aflaatbrieven, ouder dan 1350, uit enkele Duitse bisdommen. Het gewone type van de bisschoppelike aflaatbrief is dan ongeveer hetzelfde als dat van de pauselike (zie b.v. H. Hoogeweg Urkundenbuch des Hochstifts Hildesheim IV, Hannover und Leipzig 1905, 67, L. Haenselmann Urkundenbuch der Stadt Braunschweig II, Braunschweig 1910, 302, Brom 2416 en 2697.). Voor wij echter conclusies kunnen trekken zal eerst het Belgiese materiaal moeten worden bewerkt — vooral Luik is voor Utrecht evenzeer van belang als Keulen. Hetzelfde type komt voor bij de aflaatbrieven, te Rome door verschillende aartsbisschoppen en bisschoppen voor een bepaalde kerk uitgevaardigd (b.v. Brom 2280, voor de Dombouw).

2) Cf. over de procuratoren en hun functie Wstinc XLVII p. 114; over de proost van Tiel tevens kanunnik ten Dom C. Pijnacker Hordijk Lijsten der Utrechtse prelaten vóór 1300, Groningen 1912, 102.

St Maarten en Wijdingsdag, worden ook genoemd in de pauselike aflaatbrief voor de Dombouw van Clemens IV d.d. 1265, Mei 2, welk aantal in 1291 is uitgebreid door Nicolaas IV [1], zodat deze bepaling van het charter van de elect ouder dan 1291 en dus echt is.

Onze conclusie zou dus moeten zijn dat er een aflaatbrief van Jan van Nassau is geweest, maar dat het stuk, zoals wij het bezitten, gezien de jongere en minder uitvoerige aflaat van 1344, als geinterpoleerd moet worden beschouwd.

Behalve het gewone type van de bisschoppelike aflaat komen echter in andere bisdommen enkele oudere stukken voor, die naderen tot het type der Utrechtse oorkonden. In Keulen vinden wij een charter van aartsbisschop Engelbert II van 1264 [2], dat zo sterk met ons stuk overeenstemt, dat hier met het volste recht van ontlening mag worden gesproken. Om de overeenstemming duidelik aan te tonen is hieronder het stuk van de elect afgedrukt, waarbij de aan het Keulse charter ontleende gedeelten zijn gecursiveerd.

Wat als origineel Utrechts overblijft schijnt vrij veel, maar is in werkelikheid niet van groot belang. Voordeel voor de Domfabriek bevatten slechts de bepalingen, dat de geestelikheid van het Sticht testamentaire beschikkingen ten gunste van de fabriek moet bevorderen; dat geloften kunnen worden afgekocht met een gift aan de fabriek; dat begunstigers van de Dombouw ook tijdens een interdict mogen worden begraven in gewijde grond en dat alle geesteliken, die de Dombouw steunen, deel zullen hebben aan alle goede werken in stad en diocese. Dit is toch van te weinig belang, om daarvoor een stuk te vervalsen.

Wij moeten dus aannemen, dat het stuk echt is, daar het echte elementen bevat en het dictaat gedeeltelik overeenkomt met een 20 jaar oudere Keulse oorkonde, die in onaanvechtbare originele gestalte is overgeleverd. Tevens is aangetoond, dat de oorkonde in navolging van Keulen is opgesteld.

Wat ten slotte de bezwaren van Hofman tegen de echtheid betreft, kunnen wij opmerken, dat

---

1) Brom 1579 en 2416. 2) 1264, Apr. 26, Knipping III 2298.

1o de uitdrukking „mater primitiva" direct uit Keulen afkomstig is, al wijst het overnemen van deze woorden er op, dat de aflaatbrief op instigatie van het Domkapittel is opgesteld. Wat wij boven opmerkten over de Domproost en zijn Keulse relaties, wordt er te waarschijnliker door 1).

3o de uitdrukking „sub nostre dominacionis baculo" zeer goed te verklaren is als stijlfiguur of als een beleefdheid van het Domkapittel.

4o de haat tegen de elect misschien door deze aflaatbrief juist bezworen is.

5o het oordeel van Hofman over de elect zelf tamelik subjectief is en geen criterium voor de echtheid van onze oorkonde.

Blijft over de kwestie van het „fundator"schap. Ook hier hebben wij waarschijnlik met een stijlfiguur te doen. De in 1288 door een aantal bisschoppen te Rome voor de Utrechtse Dombouw verleende aflaat bewijst in ieder geval, dat men de bouw krachtig ter hand wilde nemen 2). Ook dit bezwaar is van weinig betekenis.

---

1) Zie boven pag. 48.
2) Brom 2280.

BIJLAGE.

Jan, elect van Utrecht, verleent een aflaat ten behoeve van de Dombouw. Utrecht, 1288, September 8.

Afschrift uit het einde der vijftiende eeuw naar een notarieel vidimus d.d. 1322, April 7 in het Cartularium der Domfabriek fol. 9' Rijksarchief Utrecht (C). Druk: Moll, Kerkgeschiedenis II. 2. 411; Eekhof Bijlage I (beide naar C). Regest: Brom 2264 [1]).

Johannes, Dei gracia Traiectensis electus, *dilectis in Christo abbatibus, prioribus, prepositis, decanis,* canonicis, *sacerdotibus* sive vicariis *ecclesiarum vel capellarum rectoribus* universis, per civitatem Traiectensem et diocesim *constitutis,* presencia visuris *salutem in Domino* sempi*ternam.*

(1) *Cum venerabil e m* matricem *ecclesi a m nostr a m* Traiectensem, *omnium ecclesiarum* civitatis et dyocesis Traiectensis *mat r e m primitiva m,* nobis specialem et pre cunctis aliis dilectam, cuius divina nobis favente clemencia funda tor esse dicimur, ad *honore m* gloriosissime *virginis Marie* et piissimi nostri patroni beati confessoris Martini, pre nimia sui vetustate a fundamento omnino honorifice oporteat renovari, nec ad ipsius edificacionem proprie sibi suppetant facultates, nisi piis fidelium elemosinis adiuvetur, ea propter dilectissimi nobis in Christo, quos divina potencia sub nostre dominacionis baculo esse voluit, attentissime pro ipsa et cum ipsa clamamus et pro illo clamamus, qui in crucis statera clamavit ad patrem, ut nos ab eterne mortis eriperet cruciatu, rogantes exhortando monemus, in remissionem vobis pecca-

---

1) Wat in de tekst is gecursiveerd, stemt woordelik overeen met de aflaatbrief van aartsbisschop Engelbert van Keulen, uitgevaardigd ten behoeve van de Dom aldaar, d.d. 1264, Apr. 26, Knipping III 2298. Bij woorden, die in het Keulse stuk in een van Utrecht afwijkende vorm voorkomen, is het niet overeenkomend gedeelte gespatieerd. De tussen haakjes geplaatste cijfers geven een indeling in paragrafen om de vergelijking met andere stukken te vergemakkeliken.

minum iniungentes, quatinus thezaurisantes vobis thesauros in celis pias elemosinas et grata caritatis subsidia ad hoc liberaliter erogetis, quia cum nudi in hoc mundo nati simus, hinc recedentes nichil preter elemosinam et bona opera nos asportare licebit, sicut in Apocalipsi legitur: Opera enim illorum sequuntur illos. 2) Nullus ergo, fratres, in tante necessitatis articulo dives et pauper se excuset omnipotenti Deo et beatissime virgini Marie et piissimo patrono nostro, debite *a*) servitutis impendere famulatum, sed unusquisque prout ei Dominus donaverit, de sua substancia ad edificacionem tante structure elemosinas suas transmittat, ut in extremo die iudicii proinde eterne vite recipiat porcionem, et cum hiis qui a dextris eunt, audire mereamur: venite benedicti patris mei, qui hylariter et devote domum michi et sancte matri mee virgini Marie et beato Martino edificastis in terris, possidete regnum, quod vobis paratum est ab origine mundi 3). (2) Ceterum fidelitatem vestram, quam erga nos et ecclesiam nostram matrem vestram, hucusque habuisse et adhuc habere vos credimus, in hoc negocio fideliter promovendo experimento certo cercius volumus experiri, unde *vobis mandamus et in virtute sancte obediencie sub pena suspensionis* firmiter *precipimus*, quatinus nuncios ecclesie nostre prefate, *cum ad vos venerint, benigne* et *caritative* in vestris ecclesiis et domibus *recipiatis*, et plebem Dei, vobis commissam, diligenter moneatis, ut de bonis, sibi a Deo collatis, ad tam pium opus velint liberaliter erogare. (3) Precipimus nichilominus sub pena predicta, ut duos viros honestos, fide dignos, de subditis vestris super elemosinis obtinendis constituatis collectores, qui easdem fideliter colligant, cum discrecione recipiant et studiose reservent ad certum diem et locum, quem exhibitor presencium, nuncius ecclesie nostre prelibate specialis, vobis et eis nominaverit una vobiscum integraliter et sine omni diminucione reportent et ibi eidem sine aliqua maliciosa dilacione seu contradictione represen-

---

2) Openb. 16 : 9.

a) *C: debites.*

3) Naar Matth. 25 : 34.

tent. (4) Si qui vero parrochianorum vestrorum ipsas elemosinas non persolverint vel contumaciter ipsis ultra tempus ab ipso nuncio statutum, retinuerint, tales auctoritate nostra ad solucionem debitam, monicione competenti premissa, per censuram ecclesiasticam compellatis, et si aliqua contumacia perseveraverint, usque ad condignam satisfactionem contra ipsos durius procedatis. (5) Volumus eciam ut in testamentis parrochianorum vestrorum, in extremis laborancium, precipue per vos promoveatur negocium ecclesie memorate, secundum facultatem cuiuslibet in Domino decedentis. (6) Si quis autem huic mandato nostro contumax aut rebellis exstiterit, ad diem, quem ei nuncius predictus nominaverit, coram nobis vel procuratore dicte ecclesie domino preposito Tylensi, Traiecti compareat penam condignam de sua contumacia recepturus. (7) Ipsos vero nuncios et negocium sub beati Martini gloriosi patroni nostri ac nostra protectione recipimus et conductu, *excommunicacionis vinculo innodantes omnes tam clericos quam laycos,* qui eos in huiusmodi negocio presumpserint molestare aut negocium ipsum consilio, auxilio, verbo et opere attemptaverint impedire. (8) Et quoniam aliquociens contingit ut, dum filii Dei appareant in conspectu Domini, sathanas contradictor stet cum eisdem et recalcitret obstinate, volumus et per virtutem sancte obediencie precipimus vos, si filius ille perdicionis in collecto grege fidelium remurmurando fuerit revelatus, ad denotacionem exhibitoris presencium de inobediencie crimine coram nobis, vel ipso procuratore nostro predicto, citatus peremptorie ad diem competentem compareat, responsurus procuratoribus et nunciis ecclesie prelibate. Universitatem igitur vestram nobis in Christo dilectam, monemus et exhortamur in Domino, ut si qui ex vobis in se ipsis noverint hunc reatum ipsum, Domino, qui consciencias intuetur, et suis confessoribus, cum satisfactione et reverencia recognoscant, ita ut ab hac die inantea similia non committant. Illi autem, qui ab huiusmodi pertinacia se noverint immunes, in devocione et sancta obediencia perseverent et ipsis obtrectantibus constanter et fideliter opponant, sentencias excommunicacionis, a nobis in ipsos latas districtius promulgando, certissime

scientes quod preter supernum meritum condignos eos premio persequemur temporibus oportunis. Sic nimium eos, qui nobis et nostris oneri sunt, non honori, ecclesiastice discrecionis coharcione, adeo quod de ipsis Deus et ecclesia condignam satisfactionem recipiet et emendam, vel certe ipsos in suis iniquitatibus deficere oportebit. (9) *Volumus eciam* et per penam predictam *mandamus, ut ad* quorundam *compescendam insolenciam qui, ut favorem hominum habeant plus quam Dei, detrahunt apostolicis indulgenciis et venerabilium* patrum et *dominorum archiepiscoporum et episcoporum, detrahunt eciam clavibus ecclesie universalis, sine quibus, ut vera fides et apostolica indicat, non est salus, omnes denigratores* et detractores *indulgenciarum,* ipsi ecclesie concessarum vel personarum emissarum, cum primo negocium predictum in vestris ecclesiis inchoatis, *excommunicatos denuncietis et ab omnibus* fidelibus eosdem *faciatis evitari.* (10) *Nos* vero ad *confovendam et in Domino exhortandam fidelium devocionem* omnibus Christifidelibus elemosinas suas ad structuram sepedicte ecclesie secundum facultates suas transmittentibus, vel fraternitatem ipsis exponen dam zelo fidei ac devocionis suscipienibus, *annum unum, quadraginta dies et carenam, peccata oblita, vota fracta, si ad ea redierint, offensas patrum et matrum sine manuum iniectione violenta,* penitencias oblitas et male expletas, *iuramenta in impetu* facta *et sine discrecione, mendacia* vel *vaniloquia, ioco vel pietate dicta, decimas* eciam *per ignoranciam detentas,* auctoritate omnipotentis Dei et gloriosissime matris eius Marie, necnon piissimi confessoris beati Martini patroni nostri *misericorditer relaxamus;* unde ecclesiarum vos rectores una nobiscum testes esse et responsores (volumus). *b*) (11) Preterea si qui ex rapina, furto vel usura quocumque modo res male quesitas penes se retinuerint, et inde pro posse suo Deo proposuerint satisfacere, si forte res illas quibus restituere debuerint, ignoraverint, ad fabricam nostre ipsius matricis ecclesie pia intencione contulerint, illos decernimus auctoritate premissa et nostra super hiis penitus abso-

---

b) *ontbreekt in C.*

lutos [4]); et vobis sacerdotibus precipimus, ut ad faciendum subditos vestros efficacius inducatis, monentes eosdem ut de prefata mammona iniquitatis sibi faciant amicos, qui eos, cum defecerint, recipiant in eterna tabernacula [5]). (12) Insuper volumus et attencius exhortamur in Domino, quatinus carenas et peregrinaciones, voto Iherosolimitano excepto, subditis vestris iniunctas a vobis, vel adhuc iniungendas, necnon et vota a quibuscumque electa, super quibus vestrum invocatur consilium, propter urgentem necessitatem commutetis in redempcionem congruam subsidii, ad prefatam fabricam convertendi. (13) Ad hoc omnibus in Cena Domini, in Dedicacione ipsius ecclesie, videlicet in festo beate Marie Magdalene usque ad octavas earundem, devocionis causa ad sepedictam matricem ecclesiam venientibus et elemosinas suas conferentibus, singulis temporibus predictis annum unum, quadraginta dies et carenam cum omnibus indulgenciis et beneficiis, a venerabilibus patribus cardinalibus, legatis, archiepiscopis et episcopis, qui dedicacioni eiusdem ecclesie interfuerint, concessis, nobis auctoritate, a Deo concessa, misericorditer relaxamus. (14) Preterea omnes alias indulgencias, ipsi ecclesie a quibuscumque concessas vel adhuc conferendas, per nostram diocesim firmamus, secundum continenciam cartularum vobis exhibendarum, ratificantes easdem, ut sint omnibus, in nostra dyocesi constitutis, ad eterna felicitatis gaudia profuture, et *si* alique *ecclesie* auctoritate nostra vel nostrorum subditorum *fuerint interdicte*, in iocundo adventu tantorum beneficiorum, *nominatim interdictis et excommunicatis exclusis*, aperiantur et divinis gaudeant officiis, quociens *negocium* predictum ibidem *fuerit promovendum*. (15) *Statuimus* eciam *ut* quilibet *sacerdos nostre dyocesis* tam regularis quam secularis in qualibet *mense duas missas celebret, unam pro vivis et aliam pro defunctis* fratribus et sororibus, universis *ecclesie nostre benefactoribus* et *fraternitatem zelo* fidei *accensi* [c]) susci-

4) Deze bepaling komt met andere woorden eveneens in Keulen voor.

5) Naar Lukas 16 : 9.

c) *Zo C en Knipping 2298. De door Moll en Eekhof voorgestelde verbetering accensis is dus onnodig.*

pientibus, quos eciam taliter remunerari volumus temporaliter, ut si ecclesie ad quas pertinent, auctoritate nostra vel subditorum nostrorum fuerint interdicte ipsosque mori contigerit, nisi nominatim fuerint excommunicati vel interdicti, ipsis cum divinis officiis ecclesiastice exequie solempniter concedantur, et populus assistens exhortetur, ut pro ipsis oracionem dicat humiliter et devote. (16) Vobis vero decanis Christianitatum per penas predictas precipimus, quod omnia predicta statuta a nobis in vestris decanatibus a vestris sub excommunicacionis pena subditis precipiatis firmiter observari. (17) Insuper *prelatis* et *sacerdotibus* seu clericis, *in hoc negocio fideliter* laborantibus, *quidquid ex torpore* d) vel *negligencia* vel *oblivione* in divino officio et servicii *in missis et horis canonicis* neglexerunt, *dummodo contriti fuerint et confessi,* ex paterna compassione dignum *duximus* misericorditer relaxandum. (18) Rogamus eciam attencius et precipimus, quatinus omne commodum et omnem hospitalitatis graciam nunciis sancti Martini, exhibitoribus presencium, pro reverencia beato Martino et obediencia nobis debitis, in domibus vestris et cenobiis impendatis, ne forte, si in domibus laycorum vel tabernis hospitentur, iidem nuncii et negocium possint suspicione infamari. Sic super premissis facientes, ut proinde vestram devocionem dignis in Domino laudibus valeamus merito commendare. (19) Insuper ut vestra caritas circa ecclesiam predictam vigeat, graciam gracio, virtutem virtuti accumulare volentes, omnium bonorum, que fiunt in nostra dyocesi vos participamus.

Datum Traiecti anno dominice Incarnacionis millesimo ducentesimo octuagesimo octavo, in Nativitatis beate virginis.

---

d) C: corpore, evenals Lacomblet's druk van Knipping 2298. Het Keulse origineel heeft torpore.

STELLINGEN.

I

De partij van Jan van Renesse is schuldig aan de moord op Wolfert van Borselen.

II

F. Kern (Die Anfänge der französischen Ausdehnungspolitik, Tübingen 1911) verwaarloost te zeer de economiese factoren.

III

Dante, Inferno XV, 4:

Quali i Fiamminghi, tra Guizzante e Bruggia,

verklare men met F. Torraca (La Divina Commedia, Milano 1921, 108) Guizzante als Wissant bij Calais.

IV

Terecht verwerpt P. Villari (La Storia di Girolamo Savonarola, Firenze 1887, I^2 182) het bericht van Poliziano (Epistolae lib. IV, 2) over het laatste onderhoud van Savonarola en Lorenzo dei Medici als ongeloofwaardig.

V

Het oordeel van J. A. van Hamel (Nederland tusschen de mogendheden, Amsterdam 1918, 110 sqq.) over de buitenlandse politiek van de Witt is onbillik.

VI

E. Fueter (Geschichte der neueren Historiographie, München und Berlin 1911) stelt de grenzen van het begrip historiografie te eng.

VII

De Spectatoriale Geschriften vormen een belangrijke bron voor de kennis van de invloed, door het buitenland op de Nederlandse Litteratuur uitgeoefend in de twede helft van de achttiende eeuw. Zij behoren daardoor ongetwijfeld tot de litteratuurgeschiedenis.

VIII

Het verband, dat er bestaat tussen het Réveil in Nederland en de Europese Romantiek mag niet over het hoofd gezien worden, al gaat Pierson's uitspraak: „Het Réveil is de romantische school van Duitschland in het nederlandsch-protestantsch overgezet" (Gids 1886 I 438) te ver.

IX

Het oordeel van Busken Huet over Vondel is oppervlakkig.

Zutphen
1939